

॥ नाणस्स सव्वस्स पगासणाे ॥

जैन पाठावली

पुस्तक : ६ * श्रेणी : २२



शानामृत - कुंभ

श्री ग्रेटर बोम्बे पर्यामान स्थानकवासी जैन महासंघ

: संचालित :

मातुश्री मणीबहून मणाशी भीमशी छाडवा - धार्मिक शिक्षण बोर्ड
दशाश्रीमाणी कामाणी वाढी, उजे भाणे, यीराबજार, ५४२, J.S.S. रोड,

मुंबई - ४०० ००२ फोन : (०२२) २२०१८६२६

E-mail : jainshikshanboard@gmail.com

Website : jaineducationboard.org

शानार्थ. ₹. 20/-

જૈન પાઠાવલી

પુસ્તક : ૬

શ્રેણી : ૨૨

પ્રકાશન

વીર સંવત - ૨૫૪૪
વિક્રમ સંવત - ૨૦૭૪
તા. ૧-૧૦-૨૦૧૮

પ્રથમ આવૃત્તિ
પ્રત : ૧૦૦૦

મુદ્રણ વ્યવસ્થા

સસ્તું પુસ્તક ભંડાર
ગાંધી રોડ પુલ નીચે,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧
ફોન : ૨૨૧૧૦૦૬૨

- સર્વ હક્ક પ્રકાશક
સ્વાධીન છે.

જ્ઞાનાર્થ ₹. 20/-



સંચાલિત:
માતુશ્રી મણીબહેન મણાશ્રી ભીમશ્રી છાડવા
ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ

પ્રાપ્તિ સ્થાન

**શ્રી ગ્રેટર બોમ્બે વર્ધમાન
સ્થાનકવાસી જૈન મહાસંઘ**
: સંચાલિત :

**માતુશ્રી મણીબહેન
મણાશ્રી ભીમશ્રી છાડવા -
ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ**

દશાશ્રીમાળી કામાણી વાડી,
ઉજે માણે, ચીરાબજીર,
૫૪૨, J.S.S. રોડ,
મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૨
ફોન : (૦૨૨) ૨૨૦૧૮૬૨૮

E-mail :
jainshikshanboard@gmail.com

Website :
jaineducationboard.org



॥ नाणस्स सब्बस्स पगासणाए ॥

श्री ग्रेटर बोम्बे वर्धमान स्थानकवासी जैन महासंघ

Shree Greater Bombay Vardhaman Sthanakvasi Jain Mahasangh

: संचालित :

मातुश्री मणिभेन मणाशी भीमशी छाडवा - धार्मिक शिक्षण बोर्ड
Matushree Maniben Manshi Bhimshi Chhadva - Dharmik Shikshan Board

542, Jagannath Shankar Sheth Road, Chira Bazar, 3rd Floor,
Above Dashashrimali Office, Mumbai-400002 Tel: 22018629

ज्ञानदान महादान

→ धार्मिक शिक्षण बोर्डना उत्कर्ष काजे - पंचवर्षीय ज्ञानदान योजना

देश-विदेशना हજारो परीक्षार्थीओએ શ્રેણી ૧ થી ૨૧ની પરીક्षાઓ આપીને જ्ञાનવૃદ્ધિ કરેલ છે.

પરીક्षાર्थીઓને પ્રોત્સાહિત કરવા આપશ્રી પંચવર્ષીય જ्ञાનદાન યોજનામાં સહભાગી બનશો અને અન્યને જ્ઞાનદાલાલી કરશોજુ. આપની શુભરાશિ એકીસાયે અથવા દર પર્ષે અર્પણ કરી શકશો.

જુઓ અમારી Website: jaineductionboard.org E-mail: jainshikshanboard@gmail.com

પ્રતિવર્ષ દાન : પંચવર્ષીય યોજના

- ₹. १ લાખ શ્રુતસ્તંભ દાતા શ્રેણી
- ₹. ૫૧ હજાર શ્રુતાધાર દાતા શ્રેણી
- ₹. ૨૫ હજાર શ્રુતપ્રભાવક દાતા શ્રેણી
- ₹. ૧૧ હજાર શ્રુતપ્રેરક દાતા શ્રેણી
- ₹. ૦૫ હજાર શ્રુતસહયોગી દાતા શ્રેણી
- ₹. ૨૫૦૦/- શ્રુતસહાયક દાતા શ્રેણી
- ₹. ૧૦૦૦/- શ્રુતઅનુમોદક દાતા શ્રેણી



- પરાગભાઈ કે. શાહ : મહાસંઘ - પ્રમુખ
- ડૉ. સંજ્યભાઈ એમ. સંઘવી : મહાસંઘ - કાર્યવાહક

● સુરેશભાઈ સી. પંચમીયા : ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ મો. ૯૮૨૧૨૮૬૮૭૮

Banking Details for DONATION to Dharmik Sikshan Board

A/c. Name : Greater Bombay Vardhaman Sthanakvasi Jain Mahasangh

Bank Name : DENA BANK, Zaveri Bazar, Mumbai - 400 002.

Code : RTGS / BKDNO450008

A/c. No. : 021010025716 Phone : +91 (22) 22018629

ચેક / ડ્રાફ્ટ "શ્રી ગ્રેટર બોમ્બે વર્ધમાન સ્થા. જૈન મહાસંઘ"ના નામે લખવો.

શ્રી ગ્રેટર બોમ્બે વર્દ્ધમાન સ્થાનકવાસી જૈન મહિસંઘ

વર્તમાન ટ્રસ્ટી મંડળ

- ◆ શ્રી પરાગ કિશોરચંદ્ર શાહ
(ટ્રસ્ટી)
- ◆ ડૉ. સંજય એમ. સંઘવી
(ટ્રસ્ટી)
- ◆ શ્રી પ્રાણલાલ રામજુભાઈ શેઠ
(ટ્રસ્ટી)
- ◆ શ્રી ખીમજી મણશ્રી છાડવા
(ટ્રસ્ટી)
- ◆ શ્રી દિલીપભાઈ જે. રાંભિયા
(ટ્રસ્ટી)
- ◆ શ્રી વીરેન્દ્રભાઈ મણિલાલ શાહ
(ટ્રસ્ટી)
- ◆ શ્રી રામજી ડાયાલાલ ગાલા
(ટ્રસ્ટી)
- ◆ શ્રી જ્યોતાંત અમૃતલાલ હિરાણી
(ટ્રસ્ટી)
- ◆ શ્રી દિનેશ ચુનીલાલ શાહ મોદી
(ટ્રસ્ટી)

માતુશ્રી મણીબહેન મણશ્રી ભીમશ્રી છાડવા - ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ

વર્તમાન છોદેદારો તથા કમિટી મેઝબર્સ

- ◆ શ્રી સંજયભાઈ સંઘવી
(પ્રમુખ)
૯૮૨૦૦૫૧૨૪૩
- ◆ ડૉ. પાર્વતીબેન એન. ખીરાણી
(ઉપપ્રમુખ)
૯૮૨૧૦ ૫૦૫૨૭ / ૯૮૫૮૭૭૮૮૨
- ◆ શ્રી નીતિનભાઈ કોઠારી
(મંત્રી)
૯૦૨૬૬૩૩૭૭૫
- ◆ શ્રી ચિરાગભાઈ કે. શાહ
(માનદ મંત્રી)
૯૮૨૦૫૮૬૪૬ / ૮૮૫૦૩૫૧૪૮૨
- ◆ શ્રી રાજુભાઈ મેઘાણી
(ખજનયી)
૯૩૨૪૦૨૨૮૮૮
- ◆ શ્રીમતી ઉર્મિબેન જે. શાહ
(સહ ખજનયી)
૯૮૨૧૬૩૨૫૫૨
- ◆ શ્રી ખીમજીભાઈ એમ. છાડવા
(મહિસંઘ ટ્રસ્ટી)
૯૮૨૧૨૮૮૮૭૯
- ◆ શ્રીમતી મંજુલાબેન દોશી
૯૧૬૭૦૦૫૮૦૦
- ◆ શ્રીમતી હર્ષબેન વી. લાઠીયા
૯૮૬૮૭૪૬૫૪૪
- ◆ શ્રીમતી પ્રીતબેન પી. ભાવીશી
૯૬૧૬૫૮૬૮૮૮
- ◆ શ્રી અરવિંદભાઈ વી. જેબાલિયા
૯૩૨૪૩૨૦૧૪૬
- ◆ શ્રીમતી સ્નેહલતાબેન શેઠ
૯૮૨૧૪૫૪૦૧૨
- ◆ શ્રીમતી અલણાબેન કે. ભાયાણી
૯૭૬૬૩૫૮૦૮૫
- ◆ ડૉ. રતનબેન છાડવા
૯૮૯૨૮૮૮૧૯૬
- ◆ શ્રીમતી અમીબેન ગોહિલ
૯૩૨૩૧૩૧૨૪૮
- ◆ શ્રીમતી મીનાક્ષીબેન ગાલા
૯૭૭૬૬૬૬૭૮૨
- ◆ શ્રીમતી વર્ષબેન ઝવેરી
૯૩૨૨૮૮૩૨૨૦



માતુશ્રી મણીબહેન મણશ્રી ભીમશ્રી છાડવા
ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ



સંચારિતા:
માતુશ્રી મહિબલદેવ મણસ્થી ભીમશ્રી છાડવા
ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ

ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડનો સુવર્ણમિય ઇતિહાસ ...

અનાદિકાળના ચારગતિના પરિભ્રમણમાંથી મુક્ત થવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મની શ્રદ્ધા કરવી અને કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધારૂપ મિથ્યાત્વ ભાવનો ત્યાગ કરવો, મનુષ્ય ભવમાં તીર્થકર પ્રરૂપિત લોકસ્વરૂપ, કર્મસ્વરૂપ, આત્મસ્વરૂપનું સમ્યગ્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી અતૂટ શ્રદ્ધા કરવી.

આવી શ્રદ્ધા સુદેવ કરવા તા. ૩૦-૭-૧૯૬૧ના રોજ શ્રી ચીમનલાલ ચકુભાઈ શાહ દ્વારા ‘શ્રી બૃહ્દ મુંબઈ વર્દ્માન સ્થાનકવાસી જૈન મહાસંધ’ની સ્થાપના કરીને સમસ્ત મુંબઈના સ્થાનકવાસીને એકછત્ર નીચે લાવવામાં આવ્યા. મહાસંધની આગેવાની નીચે ‘ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ’ની સ્થાપના કરી, જે આજે ‘માતુશ્રી મહિબલદેવ મણસ્થી ભીમશ્રી છાડવા - ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ’ તરીકે ઓળખાય છે તથા તેના નેજા હેઠળ ધાર્મિક શિક્ષણને લગતી બધી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. વંદનીય પૂ. શ્રી સંતબાલજીના અવિસ્મરણીય સહકારથી શ્રેણી ૧ થી ૭ની ‘જૈન પાઠાવલી’ તૈયાર કરવામાં આવેલ હતી.

આ ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડના વર્તમાન ઉદ્દેશો આ પ્રમાણે છે :

- (૧) મુંબઈની જૈનશાળા તથા મહિલા મંડળની ધાર્મિક પરીક્ષાનું આયોજન.
- (૨) પરીક્ષા માટે જરૂરી પુસ્તકોનું પ્રકાશન.
- (૩) શિક્ષકોના સંમેલનનો યોજી તેમને અભ્યાસક્રમની સમજણ આપવી.
- (૪) પરીક્ષામાં પ્રથમ ત્રણ કુમે આવેલ મહિલા મંડળના પરીક્ષાર્થીનું તેમજ જૈનશાળામાં ત્રણ નંબર સુધી આવેલ બધાંનું ઈનામી મેળાવડાનું આયોજન કરી બહુમાન કરવું.

વાર્ષિક ઈનામી મેળાવડાના લાભાર્થી માતુશ્રી પુષ્પાબહેન કેશવલાલ મોદી (પાલનપુરનિવાસી, હાલ મુંબઈ) ઈનામ વિતરણનો લાભ લઈ રહ્યા છે, તે બદલ ખૂબ ખૂબ આભાર.

જૈનશાળા અને મહિલા મંડળમાં જ્ઞાનવિકાસ કરવા આગમપ્રેમી સુશ્રાવકો શ્રી વૃજલાલ કપૂરચંદ ગાંધી, શ્રી જશવંતલાલ શાંતિલાલ શાહ, શ્રી હીરાલાલ મોહનલાલ તુરભિયા તથા શ્રી અરવિંદભાઈ ધરમશી લુખી વગેરેએ ઈ.સ. ૧૯૮૨-૮૩માં શ્રેણી ૮ થી ૧૨ અને ઈ.સ. ૧૯૯૨-૯૩માં શ્રેણી ૧૩ થી ૧૬નો અભ્યાસક્રમ ભગીરથ પુરુષાર્થી તૈયાર કર્યો.

ઈ.સ. ૧૯૯૮-૯૯/૨૦૦૬ - જૈન પાઠાવલી - પુસ્તક ૪, શ્રેણી ૧૩થી ૧૬, ઈ.સ. ૧૯૯૮-૯૯ શ્રેણી ૧ થી ૧૪ના પાંચ વર્ષના પ્રશ્ન-પેપરોની ઉત્તરાવલી. ઈ.સ. ૨૦૦૩, જૈન પાઠાવલી ભાગ-૧, શ્રેણી ૧ થી ૪, નવ્ય સંસ્કરણ ઈ.સ. ૨૦૦૫, જૈન પાઠાવલી ભાગ-૨, શ્રેણી ૫ થી ૮ નવ્ય સંસ્કરણ તૈયાર કર્યું. ઈ.સ. ૨૦૦૭ - જૈન પાઠાવલી

ભાગ-૭, શ્રેણી ૮ થી ૧૨ નવ્ય સંસ્કરણ, ઈ.સ. ૨૦૦૭ -
જૈન પાઠાવલી ભાગ-૧, (સચિત્ર હિંદી લિપિ) તૈયાર કર્યા.

માત્ર ૮ વર્ષમાં જૈન પાઠાવલી ભાગ-૧ ની ૧૦,૫૦૦
પ્રત પૂર્ણ થતાં સાતમી આવૃત્તિ પ્રકાશન કરેલ, અને પુસ્તક
પ્રકાશનમાં અપૂર્વ સહકાર આપવામાં અને મુંબઈના
સ્થાનકવાસી જૈનોના ધાર્મિક જ્ઞાનનો વિકાસ કરવામાં પૂ. શ્રી
સંતબાળજી, ગોંડલ સંપ્રદાયના પરમશ્રદ્ધેય પૂ. શ્રી ધીરજમુનિ
મ.સા., શ્રી કરસન લધુભાઈ નિસર, શ્રી વૃજલાલ કપૂરચંદ
ગાંધી, શ્રી જશવંતલાલ શાંતિલાલ શાહ, શ્રી હીરાલાલ
મોહનલાલ તુરખિયા, શ્રી અરવિંદભાઈ ધરમશી લુખી, શ્રી
ચંદ્રકાંત શિવલાલ શાહ, શ્રી જસવંતભાઈ જોબાલિયા, શ્રીમતી
નીતિબાહેન અને અતુલભાઈ એમ. ચુડગર વગેરેનો
સહકાર અને માર્ગદર્શન મળ્યું. તેઓશ્રીનો ભગીરથ પુરુષાર્થ
અનુમોદનીય છે. ગોંડલ, લીંબડી, દરિયાપુરી સંપ્રદાયના
પૂ. સંતોનું માર્ગદર્શન અને પ્રેરણાથી અભ્યાસક્રમમાં યોગ્ય
સમયે-સમયે સુધારા થતા રહ્યા તે બદલ તે સહુનો તેમજ
નામી-અનામી પ્રત્યક્ષા-પરોક્ષ યોગદાન આપનાર શ્રુત-
સહયોગી અનુમોદકનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

આ ઉપરાંત છેલ્લી પાઠાવલી પુસ્તક નં. ૮ શ્રેણી ૨૧,
૨૦૧૭ - મે મહિનામાં પ્રસ્તુત કરેલ હતી અને તોમાં
જાન્યુઆરીની પરીક્ષામાં - ૨૦૧૮માં ૧૭૦થી વધુ
પરીક્ષાર્થીઓએ ભાગ લીધેલ હતો. શ્રેણી-૨૦મીની પાઠાવલી
પુસ્તક નં. ૭ અને શ્રેણી ૨૧મીની પાઠાવલી પુસ્તક નં. ૮
તૈયાર કરવામાં ગોંડલ સંપ્રદાયના પરમશ્રદ્ધેય પૂ. શ્રી
ધીરજમુનિ મ.સા. અને રાષ્ટ્રસંત પૂ. નમ્રમુનિ મ.સા. ના

આજ્ઞાનુવર્તી ડૉ. પૂ. આરતીબાઈ મ.સ.નું માર્ગદર્શન મળેલ હતું અને સાથે-સાથે આ પાઠાવલીનો કોર્સ તૈયાર કરવામાં ડૉ. પાર્વતીબહેન ખીરાણી, ભારતીબહેન પંચમીઆ, હર્ષાબહેન લાઠિયા, ડૉ. રતનબહેન છાડવા અને સુરેશભાઈ પંચમીઆનો સુંદર સહકાર મળેલ. શ્રી પરાગભાઈ કે. શાહ (મહાસંધના પ્રમુખશ્રી), અને શ્રી સંજ્યભાઈ એમ. સંઘવી (મહાસંધના ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડના પ્રમુખ)નું પણ અમૂલ્ય યોગદાન મળેલ છે. મહાસંધના પૂર્વપ્રમુખ શ્રી પ્રાણલાલભાઈ શેઠે સમયે-સમયે ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડને યોગ્ય સાથ-સહકાર આપી જોમવંતુ બનાવવાનો પ્રયાસ કરેલ છે.

આ પ્રસ્તુત પાઠાવલી પુસ્તક નં. ૮ શ્રેષ્ઠી-૨૨ની વધુ
વિગત પ્રસ્તાવનામાં છે. શ્રેષ્ઠી-૨૭ની પાઠાવલીનું કાર્ય
પરમશ્રદ્ધેય પૂ. શ્રી ઘીરજમુનિ મ.સા. તથા ડૉ. પૂ.
આરતીબાઈ મ.સ.ના માર્ગદર્શન નીચે તૈયાર થઈ રહેલ છે.
તેઓનો પણ હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છે.

**નિવેદક : શ્રી ગ્રેટર બોમ્બે વર્ધમાન સ્થા. કૈન મહાસંગ
માનદ મંત્રીઓ**



પ્રસ્તાવના॥

બૃહ્દ મુંબઈના જ નહિ પણ દેશ-વિદેશ વસતા સર્વે
જ્ઞાન-પિપાસુઓને જૈન ધર્મમાં જોડવા તેમજ તેઓની શ્રદ્ધાને
સુદૃઢ બનાવવા છાડવા ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ શ્રેણી ૧ થી
લઈને શ્રેણી ૨૪ સુધીનો ધાર્મિક અભ્યાસકુમ તૈયાર કરવા
ભગીરથ પ્રયાસ કરી રહેલ છે. આના અનુસંધાનમાં અને
દૃઢ સંકલ્પના પરિણામે બોર્ડ શ્રેણી - ૨૨મીના અભ્યાસ-
કુમને પુસ્તક નં. ૬ રૂપે પ્રસ્તુત કરી આપ સહુ પરીક્ષાર્થીના
કરકુમલમાં અર્પણ કરતા અનન્ય આનંદ અનુભવે છે.
આજના કપરા કાળમાં મિથ્યા અને ભ્રમિત કરતી માન્યતાઓ
વચ્ચે જૈન ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોના ઊંડાણ સુધી પહોંચી
સંત-સતીજીઓ અને જ્ઞાની અભ્યાસુનો સંપર્ક સાધી આ
અભ્યાસકુમ તૈયાર કરેલ છે.

સહુ કોઈ આ પુસ્તક અલ્ય મૂલ્યમાં પ્રાપ્ત કરી શકે એ
હેતુથી એક ઉદારહિલ, શ્રુત-પ્રેમી અને શ્રુત-દાતાએ પોતાનું
નામ ન આપવાની કે ન છાપવાની શરતે આ પાઠાવલીના
પ્રકાશ માટે અનુદાન આપેલ છે. આવા સુજ્ઞ - જ્ઞાન - દાતાની
ભાવનાને પ્રણામ સહ હદ્યપૂર્વક આભાર.

આપ સહુ જિજાસુ પરીક્ષાર્થીઓ આ રૂમી શ્રેષ્ઠીની પરીક્ષામાં સારી સંખ્યામાં સામેલ થશો અને જૈનાગમ તત્વજ્ઞાનને જાણી તાત્ત્વિકતા અને સાત્ત્વિકતા પ્રાપ્ત કરો એ જ મંગલ ભનીધા.

આ તકે આ પુસ્તકના માર્ગદર્શક ગોંડલ સંપ્રદાયના
પરમ શિક્ષય પૂ. શ્રી ધીરજમુનિ મ.સા. અને રાષ્ટ્રસંત

પૂ. શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા. ના આજાનુવતી ડૉ. આરતીબાઈ મ. સ. ના અમો અત્યંત ઝણી છીએ. જેઓએ આ પાઠાવલીને ક્ષતિરહિત અને સુવ્યવસ્થિત કરી અનેરો ઓપ આપવામાં જહેમત ઉઠાવી છે.

તેમજ આ પુસ્તકના અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરવામાં ડૉ. પાર્વતીબહેન એન. ખીરાણી, ભારતીબહેન એસ. પંચમીઆ, હર્ષાબહેન વી. લાઠિયા, ડૉ. રતનબહેન કે. છાડવા અને સુરેશભાઈ પંચમીઆનો સંપૂર્ણ સાથ-સહકાર મળેલ છે. આ સર્વેના સમ્યકું પુરુષાર્થને બિરદાવીને શિક્ષણ બોર્ડ હદ્દ્યપૂર્વક આભાર વ્યક્ત કરે છે.

આ પુસ્તકના મુદ્રણ વ્યવસ્થાપક સર્તનું પુસ્તક ભંડાર -
અમદાવાદનો અલ્પ સમયમાં ખૂબ જ સુંદર રીતે પુસ્તક
તૈયાર કરી આપવા બદલ આભાર માનીએ છીએ.

વિશેષમાં આ પુસ્તકના લખાણમાં છદ્રસ્થતાના કારણે જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કંઈ લખાયું હોય કે સમજાવાયું હોય તો અરિહંત, સિદ્ધ, પરમાત્મા, કેવળી ભગવંતો અને ગુરુવર્યો સમક્ષ ત્રિવિધે-ત્રિવિધે ‘મિચ્છામિ દુકુડં.’

એજ લિ.

ડૉ. સંજયભાઈ એમ. સંઘવી

(ਪ੍ਰਮੁਖ)

માતુશ્રી મહિબહેન મણાશ્રી ભીમશ્રી છાડવા ધાર્મિક શિક્ષણ બોર્ડ - મુંબઈ.

શ્રેણી : ૨૨

જૈન પાઠાવલી (Level - 22)

પ્રશ્નાં	ગુણ	આગમ નામ	અભ્યાસક્રમ	પાના
૧	૧૫	આવશ્યક સૂત્ર આવશ્યક સૂત્ર	સામાયિક - પ્રતિકમણ સંપૂર્ણ અર્થ સહિત સામાન્ય પ્રશ્નોત્તરી સાથે. આવશ્યકના પ્રકાર, પર્યાયવાચી નામ, આવશ્યકના કમ તેમજ પ્રતિકમણના પર્યાયવાચી નામ.	૮
૨	૧૦	સૂયગડાંગ સૂત્ર	શ્રુત સ્કર્ણધ-૧, અધ્યયન ૧ થી ઉપરાંતો	૧૪
૩	૧૦	ઠાણાંગ સૂત્ર સ્થાન - ૭	(બોલ - ૧૦) ૧૭, ૨૮, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૬૪, ૬૫, ૬૬, ૧૦૩.	૨૧
૪	૧૦	ભગવતી સૂત્ર-૩ શતક-૧૧, ઉદેશક-૮	કથા - શિવરાજિ	૨૭
	૫	જ્ઞાતાધર્મકથા અધ્યયન - ૬	કથા - તુંબ (તુંબં)	૩૧
૫	૫	નિરયાવલિકા વૃષ્ણિદશા વર્ગ-૫	પ્રથમ અધ્યયન - નિષધકુમાર	૩૩
૬	૧૫	ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન - ૧૪	ઈષુકારીય - સંપૂર્ણ અધ્યયન ગાથા કંઠસ્થ ભાવાર્થ સહિત.	૩૭
૭	૨૦	પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પ્રદ - ૧૫	થોક સંગ્રહના ઉત્ત, આઠ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિય તથા ઉત્ત - પાંચ ભાવેન્દ્રિય	૫૮
૮	૧૦	જીવોની માર્ગણા પ્રદ પ્રશ્નો તથા ઉત્તરો.	માર્ગણા ૧ થી ૧૫૦ સમજણ સાથે.	૭૪

આવશ્યક સૂત્ર

Q. No. 1
Marks 7+8 = 15

આત્મશુદ્ધિની સાધના કરતાં ચતુર્વિધ સંઘને જે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, તે કિયાનું સ્વરૂપ, તેના પ્રકાર, તેનો વિષય વગેરે જાણવું, સાધકોને માટે અત્યંત જરૂરી છે.

‘અનુયોગદાર સૂત્ર’માં તેના અનેક પર્યાયવાચી નામના કથન દ્વારા આવશ્યકનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

‘અનુયોગદાર સૂત્ર’માં આવશ્યકના વિવિધ ધોષ-સ્વરવાળા અને અનેક વંજનવાળા, એકાર્થક એવા અનેક નામ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે - (૧) આવશ્યક, (૨) અવશ્યકરણીય, (૩) ધ્રુવ નિયંત્રણ, (૪) વિશોધિ, (૫) અધ્યયનષ્ટક વર્ગ, (૬) ન્યાય, (૭) આરાધના અને (૮) માર્ગ.

(૧) આવશ્યક : સામાયિક આદિ સાધના ચતુર્વિધ સંઘને નિશ્ચિતરૂપે અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોવાથી તે આવશ્યક કહેવાય છે.

(૨) અવશ્યકરણીય : મુમુક્ષુ સાધકો દ્વારા અવશ્ય આચરણીય હોવાથી અવશ્યકરણીય છે.

(૩) ધ્રુવનિગ્રહ : કર્મ અને કર્મકળ સ્વરૂપ આ સંસાર અનાદિકાળ છે અને અનેક જીવોની અપેક્ષાએ તે અનંત છે તેથી તેને ધ્રુવ કહે છે. આવશ્યકની આરાધના દ્વારા ધ્રુવ એવા કર્મ અને સંસારનો નિયંત્રણ થતો હોવાથી તે ધ્રુવનિયંત્ર કહેવાય છે.

(૪) વિશોધિ : આવશ્યકની આરાધનાથી કર્મથી મલિન બનેલા આત્માની વિશુદ્ધિ થાય છે. તે વિશુદ્ધિનું કારણ હોવાથી વિશોધિ કહેવાય છે.

(૫) અધ્યયન ષટ્ક વર્ગ : તેમાં સામાયિકાદિ છ અધ્યયન હોવાથી તેને અધ્યયન ષટ્ક વર્ગ કહે છે.

(૬) ન્યાય : ઈષ્ટ અર્થની સિદ્ધિના સમ્યક્ ઉપાય રૂપ આવશ્યક છે, તેથી તેને ન્યાય કહે છે અથવા જીવ અને કર્મના અનાદિકાલીન સંબંધનો આવશ્યકની સાધના અપનાયન-પૃથ્ફ કરે છે માટે તેને ન્યાય કહે છે.

જેન પાઠાવલી - શ્રેણી : ૨૨

(૭) આરાધના : આરાધ્ય એવા મોક્ષપ્રાપ્તિનું સાધન આવશ્યક છે તેથી તેને આરાધના કહે છે.

(c) માર્ગ : માર્ગ એટલે ઉપાય. આવશ્યક મોકના ઉપાયભૂત હોવાથી તેને માર્ગ કહે છે.

આવશ્યકના છ પ્રકાર :

(૧) સામાયિક - સમભાવ, સમતા, (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તાવ - યોવીસ તીર્થકરોની સ્તુતિ, (૩) વંદન - ગુરુદેવોને વંદન, (૪) પ્રતિકમણ - સંયમમાં લાગેલા દોષોની આલોચના, (૫) કાયોત્સર્ગ - કાયાનો ઉત્સર્ગ અથાતુ શરીરના મમત્વનો ત્યાગ અને (૬) પ્રત્યાખ્યાન - આહારાદિની આસક્તિનો ત્યાગ. અનુયોગદાર સૂત્રમાં છ આવશ્યકના અર્થાધિકારનું કથન છે.

આવશ્યક સૂત્રના અર્થાધિકાર - (વાર્ષિક વિષયના) નામ આ પ્રમાણે છે -
 (૧) સાવધયોગ અર્થાત્ પાપકારી પ્રવૃત્તિથી વિરતિ / વિરામ, (૨) ઉત્કીર્તન સ્તુતિ, (૩) ગુણવાનની વિનય પ્રતિપત્તિ, (૪) સ્ખલિત દોષોની નિંદા, (૫) ક્રણ ચિકિત્સા અને (૬) ગુણધારણા.

આધ્યાત્મિક પુરુષોના ઉચ્ચ અને સ્વાભાવિક જીવનના પૃથક્કરણ રૂપે જ આવશ્યક કિયા છે, તેથી તેનો કમ પણ તેટલો જ સ્વાભાવિક અને સહજ છે.

(૧) આત્મવિશુદ્ધિની આવશ્યક કિયાના કુમમાં પ્રથમ આવશ્યક સામાચિક છે. સર્વ સાવધ યોગના ત્યાગ વિના આત્મવિશુદ્ધિ શક્ય નથી, તેથી સાધક સહુ પ્રથમ અખંડ સમભાવની પ્રાપ્તિના લક્ષે સાવધયોગનો ત્યાગ કરીને સમભાવમાં સ્થિત થાય છે.

(૨) ત્યાર પછી પૂર્વી સમભાવને વરેલા તીર્થકરોના અનંત ગુણો તરફ આકર્ષિત થઈનો, અનંત ગુણોના પ્રગટીકરણ માટે બીજો આવશ્યક ચતુર્વિંશતિસ્તાવ છે.

(૩) અનાત્મક ગુણોના પ્રગટીકરણ માટેની સાધનાના રાહબાર અનાત્મક ઉપકારી ગુરુદેવ છે. સાધનાના પ્રત્યેક અનુષ્ઠાનો ગુરુની સમક્ષ થાય છે, તેથી પ્રતિકમણના પ્રારંભ પહેલા સાધક વિધિપૂર્વક ગુરુને વંદન કરે છે, તેથી ગ્રીબો આવશ્યક ગુરુ વંદનાનો છે.

(૪) પ્રથમ ગ્રંથ આવશ્યકની આરાધનાથી જેનું ચિત્ત વિશુદ્ધ બની જાય, ત્યાર પછી તે પોતાના પાપથી પાછા ફરવા કટિબદ્ધ બની જાય છે, તેથી ચોથો આવશ્યક પ્રતિકમણ છે.

(૫) પ્રતિકમણ કર્યા પછી જ કાયોત્સર્ગ માટે જરૂરી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ જ્યાં સુધી પ્રતિકમણ દ્વારા પાપની આલોચના કરીને ચિત્તની શુદ્ધિ થઈ નથી ત્યાં સુધી ધર્મધ્યાન કે શુક્લધ્યાન માટે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવાનો જે કાયોત્સર્ગનો ઉદેશ છે તે કોઈ પણ રીતે સફળ થતો નથી, તેથી પ્રતિકમણ પછી પાંચમો આવશ્યક કાયોત્સર્ગ છે.

(૬) જે સાધક કાયોત્સર્ગ કરી વિશેષ ચિત્તશુદ્ધિ, એકાગ્રતા અને આત્મબળ પ્રાપ્ત કરે છે તે જે 'પ્રત્યાખ્યાન'નો સાચો અધિકારી છે અનો તે સાધક જે પ્રત્યાખ્યાનનો સારી રીતે નિર્વાહ કરી શકે છે. પ્રત્યાખ્યાન સર્વથી છેલ્લી આવશ્યક કિયા છે; કારણ કે તેને માટે વિશિષ્ટ ચિત્તશુદ્ધિ અને વિશેષ ઉત્સાહ અપેક્ષિત છે કે જે કાયોત્સર્ગ કર્યા વિના પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી, તેથી કાયોત્સર્ગ પછી છઢો આવશ્યક 'પ્રત્યાખ્યાન' છે.

આ રીતે વિચારતા અને અનુભવ કરતા પ્રતીત થાય છે કે આવશ્યકનો ઉપર્યુક્ત કુમ વિશેષ કાર્ય-કારણ ભાવની શુંખલા ઉપર અવસ્થિત છે અને આ કુમમાં જ તેની સ્વાભાવિકતા રહેલી છે.

આવશ્યકના પ્રકાર : આવશ્યકના બે ભેદ છે - દ્રવ્ય આવશ્યક અને ભાવ આવશ્યક.

દ્રવ્ય આવશ્યક : અનુપયોગો દ્રવ્યં । ઉપયોગ વિના કિયા કરવી, તે દ્રવ્ય છે. આવશ્યકના મૂળપાઠો ઉપયોગ વિના બોલવા, અન્યમનસ્ક બની સ્થૂળ રૂપે ઊઠવા-બેસવાની વિધિ કરવી, અહિંસા, સત્યાદિ સદ્ગુણો પ્રત્યેના આદરભાવ વિના, ઓઘ સંજ્ઞાએ કેવળ શબ્દો બોલી જવા તે દ્રવ્ય આવશ્યક છે.

ભાવ આવશ્યક : ઉપયોગપૂર્વક આ લોક અને પરલોકની કામના રહિત; યશ, કીર્તિ, સન્માન આદિની અભિલાષાથી રહિત, મન, વચન, કાયાને નિશ્ચલ, નિર્જંપ, એકાગ્ર બનાવી જિનાજ્ઞા અનુસાર આવશ્યક સંબંધી

મૂળ પાઠોના અર્થનું ચિંતન, મનન અને નિદિધ્યાસન કરી, નિજાતમાને કર્મમળથી વિશુદ્ધ બનાવવા માટે ઉભય કાળ સામાયિક આદિની સાધના કરવામાં આવે છે, તે ભાવ આવશ્યક છે.

આ ભાવ આવશ્યક વિના આત્મશુદ્ધિ થઈ શકતી નથી. ભાવ આવશ્યકમાં સાધક પોતાની ચિત્તવૃત્તિ સંસારથી હટાવી મોક્ષ તરફ કેન્દ્રિત કરે છે, ભાવ આવશ્યકનું સ્વરૂપ અનુયોગ દ્વારા સૂત્રમાં આ પ્રમાણે આપ્યું છે.

जणणं इमे समणे वा समणी वा सावए वा साविया वा तच्चिते तम्माणे, तल्लेसे दतज्ञावसिए अण्णात्थ कत्थइ मणं अकरेमाणे उभओ कालं आवस्यं करेंति, से तं लोगुत्तरियं भावस्यं ।

જે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક કે શ્રાવિકા દત્તચિત બની, મનને એકાગ્ર કરી, શુભલેશ્યા અને તન્મય અધ્યવસાયપુકૃત બની, તીવ્ર આત્મ પરિણામથી, આવશ્યકના અર્થમાં ઉપયુકૃત બની, શરીરાદિ કરણને તેમાં અર્પિત કરી, અન્ય કોઈ વિષયમાં મનને જવા દીધા વિના ઉભયકાળ, આવશ્યક-પ્રતિકમણ કરે છે, તે લોકોત્તરિક ભાવ આવશ્યક છે.

આચાર્ય ભદ્રભાણુ સ્વામીએ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં પ્રતિકમણના પ્રતિયરણ આદિ આઠ પર્યાયવાચી શબ્દોનું કથન કર્યું છે, જો કે આઠેય પર્યાયવાચી શબ્દો શબ્દરૂપમાં પૃથક-પૃથક છે, પરંતુ ભાવની દિષ્ટિથી પ્રાય: એક જ છે. તે સર્વ શબ્દો પ્રતિકમણના સ્વરૂપને જ સ્પષ્ટ કરે છે.

તેના આઠ નામ નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) પ્રતિકમણ : પ્રતિકમણ શબ્દમાં પ્રતિ ઉપસર્ગપૂર્વક ક્રમુ ધાતુ છે. પ્રતિ-પ્રતિકૂળ અને ક્રમુ - ક્રમ ધાતુ પદનિક્ષેપ અર્થમાં છે, જે પ્રવૃત્તિથી સાધકે સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યક્યારિત્ર રૂપ સ્વસ્થાનથી ચ્યુત થઈને પરસ્થાનમાં પદનિક્ષેપ કર્યો છે, ત્યાંથી પાછા ફરીને પુનઃ સ્વસ્થાનમાં પદનિક્ષેપ કરવો. સ્વસ્થાનમાં પાછા ફરવું, તે પ્રતિકમણ છે.

(૨) પ્રતિચરણ : અહિંસા, સત્ય આદિ સંયમ ક્ષેત્રમાં સારી રીતે વિચરણ કરવું, અગ્રેસાર થવું, તે પ્રતિચરણ કહેવાય છે અર્થાતું અસંયમ

ભાવથી દૂર થઈ સાવધાનીપૂર્વક સંયમ ભાવનું નિર્દોષપણે પાલન કરવું તે પ્રતિયરણ છે.

- (૩) પરિહરણ : સર્વ પ્રકારના અશુભ યોગોનો, દુર્ધ્યાનનો, દુરાચરણનો ત્યાગ કરવો તે પરિહરણ કહેવાય છે.

(૪) વારણા : આત્મ નિવારણ વારણા । વારણા - નિષેખ કરવો. વિષય ભોગની પ્રવૃત્તિમાં વિભાવની પ્રવૃત્તિમાં જતાં આત્માને તે પ્રવૃત્તિમાં જતો રોકવો તે વારણા છે.

(૫) નિવૃત્તિ : અશુભ અર્થાત્ પાપાચરણરૂપ અકાર્યથી નિવૃત્ત થવું તેને નિવૃત્તિ કહે છે.

(૬) નિંદા : પોતાના આત્માની સાક્ષીએ પૂર્વના દુષ્કૃત્યોને ખરાબ સમજવા, તેના માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો તે નિંદા છે.

(૭) ગાહ્યા : ગુરુદેવ તથા કોઈ પણ અન્ય અનુભવી સાધકની સમક્ષ પોતાના પાપોને પ્રગટ કરવા, તે ગાહ્યા છે. બીજાની સમક્ષ પોતાની ભૂલને પ્રગટ કરવામાં માનહાનિ અને પ્રતિષ્ઠાભંગ થાય છે, તેથી જે સાધકના અંતરમાં પશ્ચાત્તાપનો પ્રબળ ભાવ હોય, પાપ પ્રતિ અત્યંત ઘૃણા હોય અને આત્મવિશુદ્ધિનો દૃઢતમ સંકલ્પ હોય તે જ વ્યક્તિ પોતાના પાપની ગાહ્યા કરી શકે છે. ગાહ્યા પાપપ્રકાલનનું સર્વ શ્રેષ્ઠ સાધન છે.

(૮) શુદ્ધિ : શુદ્ધિ એટલે ભલિનતાનો નાશ કરી નિર્મળતાનો પ્રાપ્ત કરવી. જે રીતે વખ્ત ઉપર લાગેલા તેલ આદિના ડાઘાનો સાખુ આદિથી ધોઈને સાફ કરાય છે તે જ રીતે આત્મા ઉપર લાગેલા દોષોને આલોચના, નિંદા, ગાહ્યા, તપશ્ચરણ આદિ ધર્મસાધનાના સાખુથી ધોઈને સાફ કરાય છે. પ્રતિકમણ આત્મા ઉપર લાગેલા દોષરૂપ ડાઘોને ધોવાની સાધના છે તેથી તેને શુદ્ધિ પણ કહેવાય છે. આ આઠે પર્યાયવાચી શબ્દોને જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં દરેકમાં પાપથી પાછા ફરવાની પ્રક્રિયાનું જ નિર્દર્શન છે.

સૂયગાડાંગ સૂભ

Q. No. 2
Marks : 10

અધ્યયન - ૧ : સમય

આ અધ્યયનમાં સ્વસિદ્ધાંત અને પરસિદ્ધાંત અથવા અન્ય દાર્શનિકોની વિચારધારાને પ્રગટ કરીને જૈન દર્શનની વિશેષતાને સ્પષ્ટ કરી છે. તેના ચાર ઉદ્દેશક છે, તેમાં અન્ય દાર્શનિકોની વિચારધારા સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે.

પંચમહાભૂતવાદ અથવા ચાર્વકદર્શન : સર્વ લોકવ્યાપી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ. આ પાંચ મહાભૂત જ્યારે શરીરરૂપે પરિણત થાય છે ત્યારે તેમાં ચૈતન્યવંત આત્માની ઉત્પત્તિ થાય છે અને શરીરના નાશ સાથે આત્માનો પણ નાશ થઈ જાય છે. જેમ પાણીમાં ઉત્પત્ત થયેલા પરપોટા પાણીમાં જ વિલીન થઈ જાય છે, તેથી પરલોક જેવું કંઈ નથી. તેઓ ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ પ્રમાણને જ માને છે, અનુમાન કે આગમ પ્રમાણને માનતા નથી.

એકાન્તવાદ અથવા ઉત્તરમીમાંસક વેદાંતીઓ : આ જગત બ્રહ્મરૂપ છે. જેમ ચંદ્ર એક હોવા છતાં નથી, સરોવર, તળાવ આદિ ભિશ-ભિશ જળસ્થાનોમાં તેમાં ભિશ-ભિશ પ્રતિબિંબ પ્રતીત થાય છે, તેમ એક જ બ્રહ્મસ્વરૂપી આત્મા જડ-ચેતના આદિ ભિશ-ભિશ રૂપે પ્રતીત થાય છે. જગતમાં દેખાતાં ચૈતન્યવંત અને જડ પદાર્થો આ બ્રહ્મના જ અંશ છે કે પ્રતિબિંબ છે.

તજ્જીવ તત્ત્વાર્થાદ : જે જીવ છે તે જુદી શરીર છે અને શરીર છે તે જુદી જીવ છે. તો આંના મતે શરીર અને આત્મા એક છે, અભિજ્ઞ છે, શરીરના નાશ સાથે આત્માનો નાશ થઈ જાય છે. તેથી પુણ્ય-પાપ કે તેના ફળસ્વરૂપ સ્વર્ગ-નરક જેવું કાંઈ જ નથી.

અકારકવાદ-સાંખ્યદર્શન : તેઓના મતે આત્મા આકાશની જેમ સર્વવ્યાપી અને અમૂર્ત હોવાથી નિર્જિય છે. અકર્તા નિર્ગુણે ભોક્તા આત્મા સાંખ્યદર્શને । આ સુક્રિત અનુસાર આત્મા કોઈ પણ કિયા કરતો નથી કે કરાવતો નથી, પરંતુ સ્ફટિક સ્વંય સર્કેદ હોવા છતાં લાલ રંગની વસ્તુ તેની પાસે રાખવાથી તે લાલ દેખાય છે, તેમ આત્મા સ્વંય સ્ફટિક સમ

નિર્મણ છે પરંતુ બુદ્ધિના સંસર્ગથી બુદ્ધિમાં થતી ભોગકિયાનો આત્મામાં
માત્ર આભાસ થાય છે.

આત્મષષ્ઠવાદ : આ મતમાં પૃથ્વી, પાણી, અજિન, વાયુ અને આકાશ આ પાંચ મહાભૂત અને છઢો આત્મા શાશ્વત છે, નિત્ય છે, તે પોતાના સ્વભાવથી ક્યારેય ચ્યુત થતાં નથી, તેમાં કોઈ પરિવર્તન થતું નથી. જે સત્ત છે, તેનો નાશ થતો નથી અને જે પદાર્થ અસત્ત છે, અવિઘ્રાન છે, તેની ક્યારેય ઉત્પત્તિ થતી નથી. આત્મા એકાંતે નિત્ય હોવાથી સુખ-દુઃખ, બંધન-મુક્તિ આદિ કોઈ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન શક્ય નથી.

કણિકવાદ - બૌધ્ધદર્શન : બૌધ્ધો પાંચ સ્કર્ષને માને છે. યથા (૧) રૂપ સ્કર્ષ, (૨) વેદના સ્કર્ષ, (૩) સંજ્ઞા સ્કર્ષ, (૪) સંસ્કાર સ્કર્ષ અને (૫) વિજ્ઞાન સ્કર્ષ. આ પાંચ સ્કર્ષથી જગતાનો સમગ્ર વ્યવહાર ચાલે છે. આત્મતત્ત્વ જેવું કંઈ જ નથી. બૌધ્ધોની એક શાખા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુ આ ચાર ધાતુને માને છે. આ ચાર ધાતુ એકાકાર થાય ત્યારે રૂપસ્કર્ષ બને છે. રૂપસ્કર્ષ જ શરીરરૂપે પરિણત થાય ત્યારે તે જીવસંજ્ઞા કે આત્મસંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરે છે.

આ પાંચ સ્કર્ણ કે ચાર ધાતુથી ઉત્પન્ન રૂપસ્કર્ણ કે આત્મા બધું જ ક્ષણિક છે. પહેલી ક્ષણ પોતાના જેવી જ બીજી ક્ષણ ઉત્પન્ન કરીને નાશ પામે છે. આ રીતે પરંપરા ચાલે છે, તેથી ‘આ તે જ છે’ તેવું પ્રતીત થાય છે.

નિયતિવાદ : તેઓના મતો સમસ્ત ચર-અચર જગત નિયતિથી બંધાયેલું છે. જે કાર્ય જ્યારે જેમ થવાનું હોય તેમજ થાય છે. નિયતિની ગતિને કોઈ રોકી શકતું નથી. પ્રાણીઓના સુખ-દુઃખ સ્વયંકૃત નથી, કર્મકૃત નથી પરંતુ નિયતિકૃત છે.

અજ્ઞાનવાદ : તેઓના મતે જગતમાં અજ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે, કલ્યાણકારી છે. જ્ઞાન હોય તો વાદ-વિવાદ, કલહ, સંઘર્ષ, અહંકાર આદિ દોષો ઉત્પત્તિ થાય છે. જો જ્ઞાન જ ન હોય તો ઉપરોક્ત દોષોની સંભાવના નથી.

જ્ઞાણતા અપરાધ કરનારને ભયંકર દંડ મળે છે, પરંતુ અજ્ઞાણતા અપરાધ થઈ જાય તો ઓછો દંડ મળે છે. આમ સર્વ પ્રકારે અજ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે.

કિયાવાદ : કિયાવાદીઓ એકાંતે કિયાનો જ સ્વીકાર કરે છે. તેઓના મતે કિયાથી જ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે, શાનની આવશ્યકતા નથી.

હિસાદિ રૂપ પાપકિયા પણ વિશુદ્ધ ચિત્તથી કરવામાં આવે તો તે કિયા કર્મબંધનું કારણ બનતી નથી. કિયાવાદીના મતે (૧) વધ્ય જીવ સામે હોય, (૨) આ જીવ છે, તેવું જ્ઞાન હોય, (૩) આ પ્રાણીને મારું તેવો સંકલ્પ હોય, (૪) શરીરથી મારવાની કિયા થાય અને (૫) જીવ મરી જાય - આ પાંચે બાબત થાય તો જ કર્મબંધ થાય છે.

તૈરાશિક મત : આજીવક મત (ગોશાલકનો મત) - તેઓ આત્માની ગણ અવસ્થાનો સ્વીકારે છે. (૧) કર્મબંધ યુક્ત આત્માની અશુદ્ધ અવસ્થા, (૨) કર્મથી મુક્ત આત્માની શુદ્ધ અવસ્થા અને (૩) શુદ્ધ થયેલા આત્મા પુનઃ જન્મ ધારણ કરે, અવતાર ધારણ કરે, તે ગ્રીજ અવસ્થા. તેઓના મતે પોતાના શાસનનો ઉત્કર્ષ કે અપકર્ષ થતો જોઈનો શુદ્ધાત્માનો પણ રાગ-દ્રેષ થાય છે અને તે શુદ્ધાત્મા પુનઃ અવતાર ધારણ કરે છે.

જગત કર્તૃત્વવાદ : જગતની ઉત્પત્તિ વિષયક અન્ય દાર્શનિકોની અનેક માન્યતાઓ છે. (૧) આ લોક હેવકૃત છે, (૨) આ લોક બ્રહ્મકૃત છે, (૩) ઈશ્વરકૃત છે, (૪) સ્વયંભૂ-વિષ્ણુકૃત છે, (૫) પ્રધાન-પ્રકૃતિકૃત છે, (૬) યમરાજે આ માયાની રચના કરી છે તેથી અનિત્ય છે અને (૭) આ લોક ઈડામાંથી ઉત્પત્ત થયો છે.

આ રીતે આ સૂચિ તેમજ આત્મવિષયક વિભિન્ન વિચારધારાઓને પ્રગટ કરીને શાસ્ત્રકારે જૈન દર્શાના અનોકાંતવાદની વિશેષતાનું દર્શાન કરાવ્યું છે. જૈનદર્શન પ્રમાણે આ લોક તેમજ આત્મા અનાદિ-અનાંત છે અર્થાત્ તેની ઉત્પત્તિ કે વિનાશ થતો નથી. તેમ છતાં તેમાં અવસ્થાઓનું - પર્યાયોનું પરિવર્તન સતત થાય જ છે તેથી કર્મ પુનર્જન્મ, સુખ-દુઃખ, બંધન-મુક્તિ આદિ સર્વ અવસ્થાઓ ઘટિત થાય છે. સંસારી જીવો રાગ-દ્રેષ્ટ આદિ મલિન ભાવોથી કર્મ બાંધે છે અને પોતાના કર્માનુસાર ભિશ-ભિશ ગતિ-જીતિમાં જન્મ ધારણ કરીને ત્યાં સુખ દુઃખ ભોગવે છે. આ રીતે જીવના સુખ દુઃખનું કારણ સ્વયંના કર્મ અને તેના કારણભૂત સ્વયંના જ મલિન ભાવો છે. તેથી જીવોએ દુઃખથી મુક્ત થવા સ્વયં પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

અનાદિકાળથી કર્મના બંધનથી બંધાઈને જન્મ-જરા અને મરણના ચકમાં પરિભ્રમણ કરતા, આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિજન્ય દુઃખને ભોગવતા જીવને દુઃખના કારણભૂત કર્મબંધનનો જાણવું અત્યંત જરૂરી છે. અનંત જીવસૃષ્ટિમાં એક મનુષ્ય જ બંધનનો જાણીનો તેનો તોડી શકે છે. આ અધ્યયનમાં સૂત્રકારે પરિગ્રહને બંધનનું મુખ્ય કારણ કહ્યું છે. જીવ સચેત કે અચેત કોઈ પણ પદાર્થમાં મૂર્ચિછત થઈનો તેની પ્રાપ્તિ માટે, તેના સંરક્ષણ માટે કે તેના ભોગ માટે હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વેર-જેર વગેરે અનેક પાપપ્રવૃત્તિઓનું સેવન કરે છે અર્થાત્ પાપનું મૂળ પરિગ્રહ છે.

આ સત્યને સમજુને સાધકોએ પદાર્થોની મૂર્ચા-આસકિતને છોડવી તે જ સાધના છે. જે આસકિતનો ત્યાગ કરે છે, તે જ અહિંસા ધર્મની આરાધના કરી શકે છે. આપણી આસકિતની પૂર્તિ માટે અન્ય જીવોની કરેલી હિંસા તે અજ્ઞાનતા છે અને કોઈ પણ કારણથી ત્રસ કે સ્થાવર, સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલ કોઈ પણ જીવોની હિંસા ન કરવી, તે જ જ્ઞાનીના જ્ઞાનનો સાર છે. અહિંસા જ સમભાવ કે વીતરાગ ભાવને પ્રગટાવે છે, અહિંસા જ અન્ય પાપોનો ત્યાગ કરાવે છે.

આ રીતે સાધુ અહિંસા ધર્મની આરાધના લક્ષે પંચમહાત્રત કે પાંચ સમિતિ - ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરીને, સર્વ પ્રકારના મૂર્ખભાવથી મુક્ત થઈ કમશા: મોક્ષપ્રાપ્તિ પર્યંત પુરુષાર્થશીલ રહે છે.

અપેક્ષિત પ્રશ્નો :

- (૧) જીવના બંધનનું મુખ્ય કારણ કયું છે ?
 - (૨) ક્યા દાર્શનિકો શરીર અને આત્માને એક જ માને છે ?
 - (૩) ચાર્વાક દર્શનમાં આત્માનો નાશ ક્યારે થાય છે ?
 - (૪) જીણતા પાપ કરીએ તો વધુ કર્મબંધ થાય, તેથી ન જીણવું શ્રેષ્ઠ છે. શું આ ઉક્તિ યથોચિત છે ?
 - (૫) અહિંસાની આરાધના કોણ કરી શકે છે ?

અધ્યયન - ૨ : પેતાલીય

આ અધ્યયનમાં મોહરૂપ વેતાલ-પિશાચને પરાજિત કરવાના અથવા કર્મવિદારણના વિવિધ ઉપાયોનું નિરૂપણ હોવાથી તેનું નામ વેતાલીય અથવા વૈદારિક છે. તેના ચાર ઉદ્દેશક છે.

પ્રભુ આદિનાથના ૮૮ પુત્રોને પરમાત્માએ મોહત્યાગ કરીને સત્યદર્શન કરાવવા જે ઉપદેશ આપ્યો, તે ભાવો આ અધ્યયનમાં છે.

હે ભવ્ય જીવો ! સંબુજ્જહ ! તમે બોધ પ્રાપ્ત કરો; સંસારનું સ્વરૂપ સમજો, જગતના પ્રત્યેક પદાર્થો, સંબંધો અનિત્ય છે, તે અશરણભૂત છે, અજ્ઞાની જીવો સ્વજનાં અને સાધનસંપત્તિના અનુરાગમાં અંધ બનીને આ સત્યને સમજી શકતા નથી. તે જીવો તેમાં જ ગૃહ્ણ બુનીને તેમાં જ ફસાઈને અનાંત કર્માનો બાંધીને પરવશપણે મૃત્યુને પામે છે. જ્યારે તેને અશુભ કર્માનો ઉદ્ય થાય ત્યારે તે જીવો દુઃખી થાય છે.

શાણા જીવો આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરીને સંયમમાર્ગનો સ્વીકાર કરે છે. સંયમમાર્ગમાં આવતાં અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ઉપસગો અને પરિષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કરે. સંયમમાર્ગનો સ્વીકાર કર્યા પછી પણ સાધુને પૂર્વના સંસ્કારો કે સ્વજનો વારંવાર સંસારભાવ તરફ ખેંચી જાય, તેવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય, ત્યારે સાધુ સતત સાવધાન રહે. વિષયભોગની આસક્તિ કે સંસારી જીવનની સુખશીલતાના સ્મરણો તે પ્રમાદી બની જાય, ક્યારેક અભિમાનમાં અંધ બની જાય, ક્યારેક સ્વજનોના મોહાત્મક શબ્દો તેને રાગભાવથી રંજિત કરીને તેના સંયમી જીવનને દુષ્પિત બનાવી દે છે. ક્યારેક સ્વયંને માન-સાન્માનની આકંક્ષા જગૃત થાય છે. છઘસ્થ અવસ્થામાં આવી સર્વ પ્રકારની સંભાવનાઓને જોઈને શાસ્ત્રકારે તે દરેક પરિસ્થિતિઓનું નિરૂપણ કરીને તેનાથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

સાધુ સર્વ વિભાવોથી દૂર રહીને એકમાત્ર આત્મભાવમાં સ્થિર થવા સતત જગૃત રહે. તે લક્ષણી સિદ્ધિ માટે વારંવાર સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ આદિ પરમાત્મકથિત અનુષ્ઠાનોની આરાધના કરે, સદ્બોધની પ્રાપ્તિની આ ક્ષણના મહત્વને સમજીને જે તથા પ્રકારની આરાધના કરે છે તે જ કર્મનું વિદારણ કરીને આત્મશુદ્ધિ કરી અંતિમ લક્ષનો સિદ્ધ કરી શકે છે, અનંત તીર્થકરોએ આ માર્ગ જ કહ્યો છે.

અપેક્ષિત પ્રશ્નાં :

- (૧) આ અધ્યયનો મુખ્ય ઉપદેશ શું છે ?
 - (૨) સંયમી જીવનમાં સંસારભાવ જાગૃત થવાનું કારણ શું છે ?
 - (૩) જીવનું અંતિમ લક્ષ શું છે ?
 - (૪) આ અધ્યયનના નામની સાર્થકતા જણાવો.
 - (૫) કયા જીવો સત્યને સમજ શકતા નથી ?

અધ્યયન - 3 : ઉપસર્ગ પરિજ્ઞા

સાધક મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે કે કર્મમુક્તિ માટે રત્નત્રયની સાધનાનો પ્રારંભ કરે ત્યારથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ત્યાં સુધીમાં સાધકને અનેક પ્રકારની અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતામાંથી પસાર થવું પડે છે, જે સાધક પરિસ્થિતિઓને સમજણપૂર્વક અને સમભાવપૂર્વક સ્વીકારે છે, સ્વયં પોતાના આત્મભાવમાં દઢ રહે છે તે વિજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. સૂત્રકારે ચાર ઉદેશકમાં અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓનું વિસ્તૃત વર્ણન કરીને સાધકને તેમાં સ્થિર રહેવાનો સંકેત આપ્યો છે.

ઉપસર્ગ : દેવ, મનુષ્ય કે તિર્યંચો દ્વારા સાધકના સાધનામાર્ગમાં આવતી આપત્તિ, ઉપદ્રવો કે વિઘ્નોને ઉપસર્ગ કહે છે. તેના મુખ્ય બે ભેદ છે - અનુકૂળ ઉપસર્ગ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ.

અનુકૂળ ઉપસાગ્રો : જેણે સમસ્ત સ્વજનોનો, પૂર્વના સંયોગોનો સર્વથા ત્યાગ કરીને સંયમમાર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો છે તેવા સાધુઓ પાસે સ્વજનો આવે છે અને તેની સમક્ષ મોહાત્મક ભાવો પ્રગટ કરે છે, યથા તારા વિના અમે જીવી શકીએ તેમ નથી, તું જ અમારો આધાર હતો. માત-તાતની સેવાને છોડીને સાધના કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. તારી શ્રી તેમજ તારા નાના-નાના બાળકોના પાલન-પોષણની જવાબદારી તારી છે. આવા રાગાત્મક ભાવોથી રડે, વિલાપ કરે, કયારેક કોઈ ભોગસુખની યાચના કરે, વિષય-ભોગોનું પ્રલોભન આપે, તે અનુકૂળ ઉપસાગ્ર છે. આવા સમયે પૂર્વ સંસ્કારવશ કોઈક સાધુ સંયમભાવથી પતિત થઈ જાય છે, તેની સાવધાની માટે શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે - ‘સર્વ સંગ મહાશ્રવનું જ કારણ છે, તેમ સમજુને તું તારા માર્ગમાં સ્થિર થઈ જા.’

પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ : સાધુની સમક્ષ કોઈ દેવ કે મનુષ્ય વિવિધ પ્રકારની પ્રતિકૂળતા ઊભી કરે, જેમ કે હિમવર્ષા, ઉષાવર્ષા, તાડન, છેદન-ભેદન, વધ, આકોશ વગેરે દ્વારા મુનિને પરાજિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ક્યારેક પૂર્વના વેરનું સ્મરણ કરીને, ક્યારેક ઈર્ણાને વશ થઈને દેવો પિશાચ વગેરે રૂપ ધારણ કરે, ક્યારેક સિંહ, હાથી, સર્પ આદિ રૂપ ધારણ કરીને મુનિને ઉપદ્રવ કરે છે. અનાર્થિતશના અજ્ઞાની લોકો સાધુને ધૂતારા સમજને બાંધી ટે, આહાર-પાણીની પ્રાપ્તિ ન થવા ટે વગેરે વિવિધ પ્રતિકૂળતાઓને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ કહે છે.

અન્ય તીર્થિઓના વિવિધ આક્ષોપો : તમે મેલા-ઘેલા છો, તમારી મુક્તિ થાય તેમ નથી. તમે બધા પાસે માંગી માંગીને જીવો છો. દાન-દયા કે પરોપકાર કરતા નથી, તો તમારી સદ્ગતિ ક્યાંથી થાય ? પૂર્વના અનેક ઝષિ-મુનિઓ ગંગાસ્નાન આદિ શુદ્ધિથી પજા - હોમ - હવનાદિથી શુદ્ધ થયા છે. તમારો માર્ગ મિથ્યા છે. આ પ્રકારનાં વચનો બોલીને સાધુને સંયમથી ભષ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ઉપસર્ગ વિજયની હિતશિક્ષા : શાખકારે વિવિધ પરિસ્થિતિઓનું વિસ્તૃત વર્ણન કરીને સાધકોને સાવધાનીની હિતશિક્ષા આપી છે. અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ દરેક પરિસ્થિતિ પોતાના કર્મજન્ય જ છે, તેવી દેફેતમ શ્રદ્ધા સાથે સાધકે સમભાવને ટકાવી રાખવો જરૂરી છે. જેમ સમરાંગણમાં ગયેલો યોદ્ધો પોતાની શૂરવીરતાને ટકાવી રાખે છે, અંતે વિજયને પામે છે. જો કાયર બને તો તેણે સમરાંગણ છોડવું પડે છે, તે જ રીતે સાધકે જવનના અંત સુધી દરેક પરિસ્થિતિમાં પોતાનું લક્ષ્ય સતત નજર સમક્ષ રાખીને સંયમમાર્ગમાં સ્થિર થાય છે તે જ ઉપસર્ગવિજેતા બને છે.

અપેક્ષિત પ્રશ્નો :

- (૧) ઉપસર્ગ એટલે શું ?
- (૨) સાધુની શૂરવીરતાને કોની સાથે સરખાવી શકાય ?
- (૩) અનુકૂળ ઉપસર્ગોમાં પતિત થવાનું મુખ્ય કારણ શું છે ?
- (૪) દેવો કઈ રીતે ઉપસર્ગ આપી શકે છે ?
- (૫) ઉપસર્ગ વિજેતા કોણ બને છે ?

ઠાણાંગ સૂત્ર - સ્થાન-૭

Q. No. 3
Marks : 10

બોલ - ૧૭ : ભયસ્થાનના ૭ પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે છે.

- (૧) ઈહલોક ભય : સજીતીય ભય, જેમ કે મનુષ્યને મનુષ્યનો ભય, તિર્યંચને તિર્યંચનો ભય.
- (૨) પરલોક ભય : વિજીતીયનો ભય, મનુષ્યને તિર્યંચનો ભય, તિર્યંચને મનુષ્યનો ભય.
- (૩) આદાન ભય : સંપત્તિ આદિના અપહરણનો, ચોરીનો ભય.
- (૪) અકસ્માત ભય : બાહ્ય નિમિત્ત વિના અચાનક ઉત્પત્ત થતો ભય, પોતાના જ વિચારથી ઉત્પત્ત થતો ભય.
- (૫) વેદના ભય : રોગ, પીડા આદિનો ભય.
- (૬) મરણ ભય : મૃત્યુનો ભય.
- (૭) અશ્લોક ભય : અપકીર્તિનો ભય.

વિવેચન : ભય મોહનીય કર્મના ઉદ્યથી ઉત્પત્ત થતા આત્મ પરિણામના સ્થાન-આશ્રયને ભયસ્થાન કહે છે. તેના ૭ પ્રકાર ભાવાર્થથી સ્પષ્ટ છે.

બોલ-૨૮ : નયના પ્રકાર :

મૂલ નય જ છે.

- (૧) નય : અનંત ધર્માત્મક વસ્તુના અન્ય ધર્મોને ગોણ કરીને કોઈ પણ એક ધર્મને પ્રધાન પણે જાણવો તે નય.
- (૨) નય એટલે પ્રાસંગિક એક દાખિકોણ.
- (૩) નય એટલે અન્ય અપેક્ષાઓને ગોણ કરીને કોઈ પણ એક અપેક્ષાનો સ્વીકાર.
- (૪) નય એટલે ચોક્કસ વિચારસરણી.
- (૧) નૈગમ નય : ન એક: ગમ: ઇતિ નૈગમ: । વસ્તુના બોધ માટે અનેક વિકલ્પોને સ્વીકારે તેને નૈગમનય કહે છે. નૈગમનય અને માન-ઉન્માન, પ્રમાણથી વસ્તુનો સ્વીકાર કરે છે. ત્રણે કાળ, ચારે નિક્ષેપ, સામાન્ય અને વિશેષ આદિ બંને ધર્મોનો સ્વીકાર કરે છે તેના ત્રણ ભેદ છે.

- (i) अंश : वस्तुना अंशने ग्रहीने वस्तुने माने जेम के निर्गोद्धना ज्ञवने सिद्ध समान माने.
- (ii) आरोप : भूतकालीन के भविष्यकालीन पर्यायनों वर्तमानमां. वर्तमान पर्यायनों भूत के भविष्यमां आरोप करवो जेम के -
- (A) आजे चैत्र सुद तेरसना भृत्यावीर जयंती छे. अहीं भूतकाण्डना पर्यायनों वर्तमानमां आरोप करेलो छे.
- (B) राजकुमारने राजा कहेवो - अहीं भविष्यनो वर्तमानमां आरोप छे.
- (C) घेरथी प्रथम कदम उठाव्युं होय अने कोई पूछे क्यां जाओ छो ? तो कहे : “अमेरिका जाउ छुं.” अहीं वर्तमान पर्यायनों भविष्यमां आरोप छे.
- (2) संग्रह नय : वस्तुना सामान्य धर्मने स्वीकारी जेम के एगे आया। आत्मा एक छे. सर्व ज्ञवोना चैतन्य स्वरूपनी समानताना कारणे आत्मा एक छे. संग्रह नय पण त्रणे काण अने चारे निक्षेपने जाणे छे.
- (3) व्यवहार नय : वस्तुना सामान्य धर्मनी साथे विशेष धर्मनो स्वीकार करे. त्रणे काण अने चारे निक्षेपने स्वीकारे छे ते व्यवहार नय छे. वस्तुनी आंतरिक स्वरूपनी उपेक्षा करीने बाहा स्वरूपना आधारे व्यवहार करे ते व्यवहार नय छे. जेम के ज्ञवने नारकी, तिर्यच, मनुष्य के देव माने.
- कोई पण पौद्गलिक पदार्थमां पांचे वर्षा होवा छतां सझेद वर्षानी प्रधानताथी दूधने सझेद कहेवुं.
- संग्रह नय अनेक वस्तुओमां सामान्य धर्मना आधारे एकपणानो स्वीकार करे छे अने व्यवहार नय तेना विशेष धर्मने जोईने तेमां विशेषता प्रगट करे छे.
- (4) अङ्गुसूत्र नय : अङ्गु एटले सरण, कुटिलता रहित. जे नय वस्तुनी भूत के भविष्यनी पर्यायने छोडीने मात्र वर्तमान कालीन पर्यायने स्वीकारे, चार निक्षेपमांथी मात्र भाव निक्षेपने अने विशेष धर्मने स्वीकारे ते अङ्गुसूत्र नय छे. जेम सर्व ज्ञवो एक समान होवा छतां तेनी वर्तमान पर्याय प्रमाणे कथन करवुं. मनुष्यने मनुष्य कहेवुं. वर्तमाने साधुनो वेश धारण कर्यो होय तेने साधु कहेवा.
- (5) शब्द नय : अर्थने गौण करीने शब्दनो ज प्रधानता आपे ते शब्द नय छे. भिन्न-भिन्न लिंग, काण, कारक, वचन आहिना भेदथी शब्दना अर्थमां भिन्नताने स्वीकारे ते शब्द नय छे.

જેમ કે શક, ઈન્દ્ર, પુરન્દર, શચિપતિ વગેરે શબ્દો એક જ પુલિંગના છે. દરેક શબ્દ ઈન્દ્રના જ વાયક છે. તેથી તેને એક રૂપે માને પરંતુ નારી, દારા, કલગ આ ગ્રાણે શબ્દ સ્વીવાયક છે. પરંતુ નારી કે દારા શબ્દ સ્વીલિંગના છે. કલગ નાપુંસકલિંગી છે તો શબ્દ નય તેના અર્થમાં ભેદને સ્વીકારે છે.

તે જ રીતે આ પેન મારી છે, આ પેનથી હું લખું છું. આ બંને વાક્યમાં પેન શબ્દ પ્રયુક્ત છે. પરંતુ પ્રથમ વાક્યમાં પેન શબ્દ કર્તા અર્થમાં છે. અને બીજા વાક્યમાં પેન કરણ-સાધન અર્થમાં છે. શબ્દનયની અપેક્ષાએ પેન શબ્દની વિભક્તિ ભિત્ર હોવાથી ‘પેન’ શબ્દના અર્થમાં ભિત્રતા છે.

તે જ રીતે પેન અને પેનો (અનેક પેન) શબ્દમાં પણ એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાએ ભિત્રતા હોવાથી બંને શબ્દના અર્થમાં ભિત્રતા છે.

(૬) સમભિરૂઢ નય : શબ્દમાં લિંગ આદિનો ભેદ ન હોવા છતાં વ્યુત્પત્તિના ભેદથી શબ્દના અર્થમાં ભિત્રતાને સ્વીકારે તેને સમભિરૂઢ નય કહે છે.

જેમ કે ઈન્દ્ર અને શચિપતિ શબ્દ સમાનાર્થક છે, પરંતુ બંને શબ્દની વ્યુત્પત્તિમાં ભેદ છે. ઐશ્વર્યથી યુક્ત હોય તે ઈન્દ્ર છે. શચિ-ઈન્દ્રાણીના પતિ તે શચિપતિ છે.

આમ બંને શબ્દોની વ્યુત્પત્તિની ભિત્રતા આધારે બંને શબ્દોને ભિત્ર માનેલા છું.

(૭) એવંભૂત નય : શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અનુસાર અર્થક્રિયા ઘટિત થતી હોય ત્યારે જ તે શબ્દથી તે વસ્તુને સ્વીકારે તે એવંભૂત નય છે. જેમ કે શચિ - ઈન્દ્રાણીની સાથે હોય ત્યારે જ તેને શચિપતિ કહેવાય છે. જ્યારે સુધર્મા સત્ત્વામાં પોતાની દિવ્ય ઋષિ સહિત સિંહાસન પર સ્થિત હોય ત્યારે જ તેને ઈન્દ્ર કહેવાય અન્ય સમયે તે ઈન્દ્ર કહેવાતા નથી.

આ રીતે સાતે નયમાં પૂર્વ - પૂર્વના નય વિસ્તૃત વિષયવાળા છે અને પછી પછીના નયોનો વિષય કુમશા: સીમિત થતો જાય છે.

સાત નયમાં પ્રથમ ચાર નય અર્થનય છે તે શબ્દના અર્થને પ્રધાનતા આપે છે અને અંતિમ ત્રણ નય શબ્દને પ્રધાનતા આપતા હોવાથી શબ્દ નય છે.

પ્રથમ ત્રણ દ્રવ્યાર્થિક નય છે, અંતિમ ચાર પર્યાર્થિક નય છે.

ਭੋਲ-੪੮ : ਜੰਬੂਝੀਪਨਾ ਕਿਤੇ : ਪਰਵਤ :

જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં સાત વર્ષ (ક્ષેત્ર) છે. તે આ પ્રમાણે છે -
 (૧) ભરત ક્ષેત્ર, (૨) એરવત ક્ષેત્ર, (૩) હેમવત ક્ષેત્ર, (૪) હિરણ્યવત ક્ષેત્ર,
 (૫) હરિવાસ ક્ષેત્ર, (૬) રમ્યકુવાસ ક્ષેત્ર અને (૭) મહાવિદેહ ક્ષેત્ર.

બોલ-૪૮ : જંબૂદ્વીપ નામના દીપમાં સાત વર્ષદિર પર્વત છે તે આ પ્રમાણે છે :

(੧) ਚੁਲਖਿਮਵਂਤ ਪਰਵਤ, (੨) ਮਹਾਇਮਵਂਤ ਪਰਵਤ, (੩) ਨਿਖਖ ਪਰਵਤ,
 (੪) ਨੀਲਵਾਨ ਪਰਵਤ, (੫) ਰੁਕਿਮ ਪਰਵਤ, (੬) ਸ਼ਿਖਰੀ ਪਰਵਤ ਅਨੇ (੭)
 ਮੰਦਰ (ਮੇਰੂ) ਪਰਵਤ.

બોલ-૫૦ : જંબૂદ્વીપ નામના દીપમાં પૂર્વભિમુખ વહેતી સાત મહાનદીઓ
લવણ સમુદ્રને મળે છે તે આ પ્રમાણે છે :

(1) ਗੱਗਾ ਨਈ, (2) ਰੋਹਿਤਾ ਨਈ, (3) ਹਰਿਸਲਿਲਾ ਨਈ, (4) ਸੀਤਾ ਨਈ, (5) ਨਰਕਨਤਾ ਨਈ, (6) ਸੂਵਾਰਣਕੁਲਾ ਨਈ ਅਨੇ (7) ਰਕਤਾ ਨਈ.

બોલ-૫૧ : જંબૂદીપ નામના દીપમાં પશ્ચિમાભિમુખ વહેતી સાત નદીઓ
લવણ સમુદ્રમાં મળે છે તે આ પ્રમાણે છે :

(૧) સિન્ધુ નદી, (૨) રોહિતાંશા નદી, (૩) હરિકન્તા નદી, (૪) સીતોદા નદી, (૫) નારીકન્તા નદી, (૬) રૂપ્યકુલા નદી અને (૭) રક્તવતી નદી.

બોલ-કણ : દંડનીતિ :

દંડનીતિના સાત પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે છે.

(੧) ਹਕਾਰ - ਹਾ, ਆ ਤੇ ਸ਼ੁੰ ਕਿਧੂ?

(૨) મકાર - હવે એવું કરતો નહિ.

(3) ધિક્કાર - ધિક્કાર છે તને, તે આવું કર્યું ?

(૪) પરિભાષ - અલ્યકાળ માટે નજર કેદ કરવા અથવા કોધપૂર્ણ શબ્દથી બેઠા રહેવાનો આદેશ આપવો.

(૫) મંડલબંધ - નિયત ક્ષેત્રથી બહાર ન જવા દેવાનો આદેશ આપવો.

(૬) ચારક - જેલ(ખાના)માં બંધ રાખવાનો આટેશ આપવો.

(9) છવિચ્છેદ - હાથ, પગ આટિ શરીરના અંગ કાપવાનો આટેશ આપવો.

વિવેચન : અપરાધીને શિક્ષા આપવી તેને દંડ કહે છે. દંડરૂપ જે નીતિ છે તેને દંડનીતિ કહે છે. સાત પ્રકારની દંડનીતિમાંથી પ્રથમની ત્રણ કુલકરના

સમયમાં પ્રવર્ત્તમાન હતી. પ્રથમના બે કુલકરના સમયમાં હકાર નીતિ, ગ્રીજા, ચોથા કુલકરના સમયમાં નાના અપરાધ માટે હકાર નીતિ, મોટા અપરાધ માટે મકાર નીતિ અને પાંચમા, છણા, સાતમા કુલકરના સમયમાં જઘન્ય અપરાધ માટે હકાર નીતિ, મધ્યમ અપરાધ માટે મકાર નીતિ અને ઉત્કૃષ્ટ અપરાધ માટે વિકાર નીતિ પ્રવર્ત્તમાન હતી. શેષ ચાર નીતિ ચક્વર્તી ભરતના સમયમાં શરૂ થઈ. તદ્વારા વિષયક ભિન્ન-ભિન્ન વિચારધારા પ્રયત્નિત છે. જેમ કે પરિભાષ અને મંડલબંધ ઋષભદેવ સ્વામીએ શરૂ કરી અને અંતિમ બે નીતિ ભરત ચક્વર્તીની માણવક નિધિથી શરૂ થઈ.

એક માન્યતા એવી પણ છે કે બંધન, બેડી, માર વગેરે ઋષભદેવના રાજ્યમાં અને મૃત્યુદંડની સજી ભરત રાજાના સમયમાં ચાલુ થઈ.

બોલ-દુપ : ચક્રવર્તીના રણ :

પ્રત્યેક ચાતુરંત ચક્રવર્તી રાજાના સાત એકેન્દ્રિય રત્ન હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે :

- (૧) ચક્રતન : આકાશમાં ચાલતુ, ચક્વતીને માર્ગ બતાવે અને વિજય પ્રાપ્ત કરાવે.

(૨) છમરતન : વૃષ્ટિ, વાયુ, તાપ આદિથી રક્ષા કરે.

(૩) ચર્મરતન : નાવાકારે પરિણમીને ચક્વતીની સેનાને નદી આદિ પાર કરાવે.

(૪) દંડરતન : વિષમભૂમિ સમ કરે, તિમિલ ગુફા અને ખંડપ્રપાત ગુફાના દ્વાર ખોલે.

(૫) અસિરતન : શત્રુઓનો નાશ કરે, પહાડાદિનું ભેદન કરે.

(૬) મણિરતન : તત્કાલ સૂર્ય જેવો દિવ્ય પ્રકાશ કરે, ભયનું નિવારણ કરે.

(૭) કાકણિરતન : આલેખિત મંડલાકાર રેખાઓ દ્વારા દીર્ઘકાળ પર્યત સૂર્ય જેવો પ્રકાશ આપે.

બોલ-૫૫ : પ્રત્યેક ચાતુરંત ચક્કવર્તી રાજના સાત પંચેન્દ્રિય રતન હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે :

- (૧) સેનાપતિ રણ : યુદ્ધનું સંચાલન કરે, નિષ્કૃટના ખંડ પર વિજય પ્રાપ્ત કરે.

- (૨) ગાથાપતિ રતન : અશભંડારના અધિપતિ હોય, ભોજ્ય સામગ્રી ઉત્પન્ન કરે, ધાન્યને શીધ્ર ઉગાડે.
- (૩) વાર્ધકીરતન : વાસ્તુશાખાનુસાર ગ્રામ, ગૃહ, પુલ, પડાવ આદિનું નિર્માણ કરે.
- (૪) પુરોહિત રતન : પુરોહિતનું કામ કરે, શાંતિકર્મ કરે.
- (૫) સ્ત્રીરતન : ચક્કવતીને ભોજ્ય હોય.
- (૬) અશ્વરતન : નિષ્ઠૂટ વિજયયાત્રા દરમિયાન સેનાપતિ તેના પર સવારી કરે અને તે વિજય પ્રાપ્ત કરાવે.
- (૭) હસ્તિરતન : તેના ઉપર ચક્કવતી સવારી કરે અને તે વિજય પ્રાપ્ત કરાવે.

વિવેચન : ચક્કવતીના ૧૪ રત્નોમાં પ્રથમ સાત રતન એકેન્દ્રિય રત્નોના નામ છે. ચક, છત્ર આદિ પૃથ્વીકાયિક જીવોના શરીરથી નિર્મિત હોવાથી તેને એકેન્દ્રિય કહ્યા છે. અને સેનાપતિ આદિ સાત રત્નોમાં પાંચ સંઝી મનુષ્ય અને બે સંઝી તિર્યંચ છે. તેઓ પાંચ ઈન્દ્રિયોથી પરિપૂર્ણ હોવાથી પંચેન્દ્રિય કહ્યા છે. તે ચોંડ રત્નો પોતપોતાની જાતિમાં સર્વોત્કૃષ્ણ સંપદાવાન અને દેવાધિષ્ઠિત હોય છે. માટે તે રતન કહેવાય છે.

બોલ-૧૦૩ : ૭ પ્રકારની શ્રેણીઓ :

ભાવાર્થ : શ્રેણી (આકાશ પ્રદેશની પંક્તિઓ) સાત છે. તે આ પ્રમાણે છે.

- (૧) બાજુ આયતા : સીધી અને લાંબી શ્રેણી.
- (૨) એકતો વકા : એક દિશામાં વક શ્રેણી.
- (૩) દ્વિતો વકા : બે દિશામાં વક શ્રેણી.
- (૪) એકતઃ ખણા : એક દિશામાં અંકુશની જેમ વળેલી શ્રેણી. જેની એક બાજુ (છેડે) ત્રસનાડીનું આકાશ હોય.
- (૫) દ્વિતઃ ખણા : બંને દિશાઓમાં અંકુશની જેમ વળેલી શ્રેણી, તેની બંને બાજુ ત્રસનાડીની બહારનું આકાશ હોય.
- (૬) ચકવાલ : ચકની જેમ વલયાકાર શ્રેણી.
- (૭) અર્ધચકવાલ : અર્ધચંદ્રની જેમ અર્ધવલયાકાર શ્રેણી.

ભગવતી સૂત્ર-૩

Q. No. 4
Marks : 10

શતક - ૧૧, ઉદેશક - ૬

શિવરાજ્યિ :

પ્રસ્તુત ઉદેશકમાં શિવરાજ્યિની તાપસ દીક્ષા, વિભંગજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, સાત દ્વીપ અને સાત સમુદ્ર સુધી લોક હોવાની મિથ્યા પ્રરૂપણા, પ્રભુ મહાવીર દ્વારા સત્ય સમાધાન અંતે પ્રભુની પાસે શિવરાજ્યિ દ્વારા જૈન શ્રમણધર્મનો સ્વીકાર તેમજ સંયમ, તપસાધના અને મોક્ષગમન સુધીનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

પ્રભુ મહાવીરના સમયની આ વાત છે તે કાલે તે સમયે હસ્તિનાપુર નામનું નગર હતું. તે નગરની બહાર ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં નંદનવન સમાન સુરમ્ય સહસ્રામ્ર નામનું એક ઉધાન હતું. તે ઉધાન સર્વ ઋતુઓના પુષ્પ અને ફળોથી સમૃદ્ધ હતું. તેની છાયા સુખકારક અને શીતળ હતી.

હસ્તિનાપુરમાં શિવ નામના મહાન, મહેન્દ્ર શકેન્દ્ર જેવા શ્રેષ્ઠ રાજુ હતા. તેમને ધારિણી નામની અતિ સ્વરૂપવાન પદ્મરાણી હતી. શિવરાજાને અતિ તેજસ્વી શિવભદ્ર નામે પુત્ર હતો. શિવભદ્રકુમાર રાજ્ય, રાષ્ટ્ર અને સૈન્યાદિકની સારી રીતે દેખરેખ કરતાં હતા.

તાપસ પ્રવ્રજ્યાનો સંકલ્પ :

કોઈ એક સમયે શિવરાજાને રાત્રિના પાછલા પ્રહરમાં એવો વિચાર આવ્યો કે - 'પૂર્વ પુષ્પયના ફળ સ્વરૂપે હું એકાંત સુખ ભોગવી રહ્યો છું તો હવે મારા માટે એ શ્રેષ્ઠ છે કે શિવભદ્રકુમારને રાજ્ય પર સ્થાપિત કરીને તાપસોચિત ઉપકરણો તૈયાર કરાવી, ગંગાનદીના કિનારે વાનપ્રસ્થ તાપસો છે તે તાપસો પાસે જાઉ.'

તે સમયે અનેક પ્રકારે તાપસ પ્રવ્રજ્યા પ્રચલિત હતી. તે તાપસો - વખ્ચધારણ કરનારા પોતિક, ભૂમિ પર શયન કરનારા કૌત્રિક, નગનાવસ્થામાં પાણીમાં બેસી રહેનારા અંબુવાસક, અણિણોગી, કંથાનો ધારણ કરનાર ચેલવાસક, જલભક્ષક, વાયુભક્ષક, શેવાલભક્ષક, મૂલાહારક, કંદાહારક, વનવાસી, બિલવાસી, દિશાપ્રોક્ષી, આતાપનાથી પંચાઙ્ગિન તપ કરનાર પોતાના શરીરને અંગારાથી તપાવનારા, ઊંચો દંડ રાખીને ચાલનારા ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારે ઓળખાતા હતા.

તેમાંથી જે તાપસ દિશાપ્રોક્ષક અર્થાત્ જળ દ્વારા દિશાનું પૂજન કર્યા પછી ફળ, પુષ્પાદિ ગ્રહણ કરનાર છે તેની પાસે મુંડિત થઈને દિશાપ્રોક્ષક કુદુરુત્વ જૈન પાઠાવલી - શ્રેણી : ૨૨ કુદુરુત્વ ૨૭

तापस प्रवर्ज्या अंगीकार करुने ने दीक्षा लड्याने अभिग्रह करुने के यावज़्ञवन निरंतर छहना पारणे छहयुक्त टिक्क्यक्वाल तपश्चर्यानुं आयरण करवून. तेनी साथे बंने हाथ उंचा राखीने आतापना लेता विचरण करवून. आपकारनो अध्यवसाय शिवराजना मनमां उत्पन्न थयो.

આ પ્રમાણે શિવરાજાએ તાપસી પ્રવર્જયા ગ્રહણનો વિચાર કરીને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલ થતાં જ તાપસોચિત ભંડોપકરણ તૈયાર કરાવ્યા. પોતાના વિચાર અનુસાર વિધિવત્ શિવભદ્ર કુમારનો રાજ્યાભિપેક કર્યો. નગરજનોએ શિવભદ્રકુમારને જ્યવિજ્ય શબ્દોથી વધાવી આશીર્વાદ આપ્યા.

દિશાપ્રોક્ષક તાપસ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ :

ત्यार बाद शिवराजાએ પ્રશસ્ત તિથિ, દિવસ, મુહૂર્તમાં અને નક્ષત્રના યોગમાં વિપુલ ભોજન-પાણી તૈયાર કરાવ્યા. મિત્ર, પરિવાર, જ્ઞાતિજનો, રાજી આદિને આમંત્રિત કર્યા, તેમનું સન્માન કર્યું. ભોજનખંડમાં સહુની સાથે ભોજન કરી દરેકને તેમજ શિવભદ્ર રાજાને પૂછી, તેમની રજા લઈ લોઢી, કડાઈ, કડાછી આદિ અનેક તાપસોચિત ઉપકરણો ગ્રહણ કરીને ગંગાનદીને કિનારે વાનપ્રસ્થ તાપસો હતા, તેમની પાસે ગયા. ત્યાં જઈને તેમની પાસે દિશાપ્રોક્ષક તાપસ પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કર્યો. પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી તેમણે અભિગ્રહ ધારણ કર્યો કે છદ્દના પારણે છદ્દની તપસ્યા કરતાં વિચરવું કલ્પે.

શિવરાજખણ્ડની તાપસ ચર્ચા :

ત્યાર પછી પ્રથમ છટના પારણાના દિવસે શિવરાજીં આતાપના ભૂમિમાંથી નીચે ઉત્થાયા. વલ્કલ વલ્ક પહેરી પોતાની જુંપડીમાં આવ્યા. ત્યાં આવીને છાબડી અને કાવડ લઈ પૂર્વદિશાની પૂજા કરી. પૂર્વ દિશામાં રહેલાં પુષ્પ, ફળ, બીજ, કંદ, મૂળ વનસ્પતિને ગ્રહણ કરવાની પૂર્વદિશાના અધિપતિ સોમ મહારાજાની આણા માંગી. પછી પૂર્વદિશામાં જઈ તે દિશામાં રહેલાં ફળ, ફૂલ, મૂળ, કંદ, લીલી વનસ્પતિ વગેરે જે પદાર્થો મળ્યા તે વાંસના પાત્રમાં ભર્યા. ત્યાર પછી દર્ભ, કુશ અને સમિધ - હવન યોગ્ય કાણને ગ્રહણ કરી પાછા ફર્યા. જુંપડીમાં આવી કાવડ અને વાંસનું પાત્ર મૂકી દર્ભયુક્ત કળશ ગ્રહણ કરીને ગંગાનદી તરફ ગયા. ત્યાં જઈ પોતાના મસ્તક પર જલાભિષેક કર્યો અને આચ્યમન કરી પરમ પવિત્ર બન્યા. દેવ અને પિતૃઓને જલાંજલિ અર્પણ કરી પાછા ફર્યા. જુંપડીમાં આવીને દર્ભ, કુશ અને રેતીથી વેદિકા બનાવીને તેમાં લાકડા નાંખીને તેને પ્રજ્વલિત કરી. મધુ, ધી અને ચોખાથી અનિમાં હોમ કર્યો. હવન કરીને ચરુ તૈયાર કર્યો. આ પ્રમાણે ચરુમાં રાંધીને બલિ દ્વારા વૈશ્વદેવની પૂજા કરી અર્થાત્ કાગડાઓને અત્ર પ્રદાન કર્યું. અતિથિઓને જમાડયા. અતિથિઓને જમાડી પછી સ્વયં જમ્યા.

આવી રીતે છદ્રના પ્રત્યેક પારણના દિવસે કમશઃ એક - એક દિશાનું પૂજન કરીને તે - તે દિશાના દેવની આજ્ઞા લઈને તે દિશામાંથી કંદમૂળાદિ ગ્રહણ કરીને તેઓ આહાર કરતા. આ રીતે શિવરાજ્ઝિં દિક્ષયક્પાલ તપ સહિત દિશાપ્રોક્ષક તાપસચર્યાનું પાલન કરી વિચરતા હતા.

વિભંગજ્ઞાન અને મિથ્યા પ્રરૂપણા :

નિરંતર છદ્ર છદ્રની તપસ્યાપૂર્વક દિક્ષયક્પાલ તપ કરતા, આતાપના લેતાં અને પ્રકૃતિની ભરતા, વિનીતતા આદિ ગુણોને કારણે કોઈક દિવસે શિવરાજ્ઝિંને તદાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમથી વિભંગ નામનું અજ્ઞાન ઉત્પત્ત થયું. તે જ્ઞાનથી તેઓ આ લોકમાં સાત દ્વીપ અને સાત સમુદ્રને જોવા લાગ્યા. તે સિવાય અન્ય દ્વીપ-સમુદ્રોને તેઓ જાણતા કે દેખતા ન હતા. આથી તેઓ લોકોમાં પ્રચાર કરવા લાગ્યા છે - ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! મને અતિશય જ્ઞાન - દર્શાન ઉત્પત્ત થયા છે. જેથી હું એ જાણું છું, દેખું છું કે આ લોકમાં સાત દ્વીપ અને સાત સમુદ્ર છે. ત્યાર પછી દ્વીપ અને સમુદ્ર નથી.’ આવો પોતાના જ્ઞાનનો પ્રચાર ચારેબાજુ કરવા લાગ્યા.

ભગવાન દ્વારા સત્ય નિરૂપણા :

તે કાલે તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી હસ્તિનાપુર પથાર્યા. પરિષદ ધર્માપદેશ સાંભળવા આવી. ધર્માપદેશ સાંભળીને પાછી ગઈ. તે કાલે તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના જ્યેષ્ઠ અંતેવાસી ઈન્દ્રભૂતિ અણગારે હસ્તિનાપુર નગરમાં ગૌચરી માટે ફરતા-ફરતા લોકોના મુખેથી શિવરાજ્ઝિંના અતિશય જ્ઞાન વિષયક વાત સાંભળી. અનેક મનુષ્યો પાસેથી આ કથન સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીને શ્રદ્ધા, સંદેહ અને કુતૂહલ ઉત્પત્ત થયા. ત્યારે તેમણે પ્રભુ પાસે આવીને આ વાત પ્રગટ કરી. ત્યારે પ્રભુ મહાવીરે વિશાળ પરિષદ સમક્ષ સત્ય સમાધાન કર્યું કે - ‘શિવરાજ્ઝિંને સાત સમુદ્ર અને સાત દ્વીપ દેખાય છે તે વાત સત્ય છે, પરંતુ આ લોક એટલો જ સીમિત નથી. લોકમાં અસંખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્રો છે. તેથી તેમની પ્રરૂપણા મિથ્યા છે. અને તેમનું જ્ઞાન અપૂર્ણ છે. હે ગૌતમ ! આ લોકમાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યંત અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્ર છે. સંસ્થાનની અપેક્ષાએ સર્વ દ્વીપ-સમુદ્રો એક પ્રકારના છે. એક સમાન છે. પરંતુ વિસ્તારની અપેક્ષાએ એકબીજાથી બમણા છે. તેમજ સમસ્ત દ્વીપ-સમુદ્રોમાં વર્ણાદિ સહિત અને વર્ણાદિ રહિત દ્રવ્યોની પરસ્પર સંબંધતા, ગાઢ શ્રિલષ્ટતા અને અન્યોન્ય સંબંધતા છે. તેમજ જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્ય પણ આ દ્વીપ - સમુદ્રોમાં સંપૂર્ણરૂપે ભરેલા છે.’

ત्यार पછી તે મહાન પરિષદ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસેથી ઉપર્યુક્ત અર્થ સાંભળીને, હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થઈને, ભગવાનને વંદન-નમસ્કાર કરી પાછી ગઈ.

જનતા દ્વારા નગરીમાં સત્યપ્રચાર :

પ્રભુ મહાવીરના સમાધાન પછી નગરીમાં લોકો બંને વાતો કરવા લાગ્યા કે - ‘શું શિવરાજર્ષિનું કથન સત્ય છે ? શું સાતદીપ સમુદ્ર પછી દીપ-સમુદ્ર નથી ?’ પરંતુ પ્રભુએ સમાધાન કર્યું છે કે - ‘તેનું કથન મિથ્યા છે. વાસ્તવમાં જંબૂદીપ આદિ દીપ અને લવણાદિ સમુદ્રો અસંખ્યાતા છે. તેથી હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ! લોકમાં દીપ અને સમુદ્રો અસંખ્યાતા છે.’ ત્યારે શિવરાજર્ષિ પણ અનેક લોકો પાસેથી પ્રભુની વાત સાંભળીને, અવધારણ કરીને શાંકિત, કાંકિત, સંદિગ્ધ બન્યા. ત્યારે કલુષિત ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા શિવરાજર્ષિનું તે વિભંગજ્ઞાન તરત જ નાચ થઈ ગયું.

શિવરાજર્ષિની દીક્ષા અને મુક્તિ :

ત્યાર પછી શિવરાજર્ષિને આ પ્રકારનો વિચાર આવ્યો કે - ‘ધર્મના આદિકર, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, પ્રભુ મહાવીર અહીં સહલાભ ઉધાનમાં વિચરે છે. તીર્થકરની વાણી મહાફળદાયક છે, તેથી હું શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસે જાઉં, વંદન-નમસ્કાર કરી, તેમની પર્યુપાસના કરું, તે મારા માટે આ ભવ અને પરભવમાં શ્રેયસ્કારી થશે.’

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જ્યાં તાપસોનો મઠ હતો ત્યાં ગયા, ત્યાં જઈને લોઢી, કડાઈ, વાંસનું પાત્ર, કાવડ આદિ તાપસોપકરણો ધારણ કરીને પ્રભુ મહાવીરના વંદનાર્થે નીકળ્યા. તેમની પાસે જઈનો તેઓને આદક્ષિણા-પ્રદક્ષિણા કરી, વંદન-નમસ્કાર કર્યા અને હાથ જોડીને ભગવાનની ઉપાસના કરવા લાગ્યા. શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે શિવરાજર્ષિ અને મહાપરિષદને ધર્મોપદેશ આપ્યો. પ્રભુનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને શિવરાજર્ષિ સ્કંદકની જેમ પ્રતિબોધ પામ્યા અને વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થયો. તાપસ દીક્ષાનો ત્યાગ કરી સ્વયંમેવ પંચમુછિ લોચ કરી, પ્રભુ સમીપે શ્રમણ દીક્ષા અંગીકાર કરી, અગિયાર અંગનું અધ્યયન કર્યું. અનેક વર્ષો સુધી તેમણે શ્રમણ પર્યાયનું પાલન કરી. સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષગતિને પામ્યા.

ઉપસંહાર :

પ્રસ્તુત ઉદેશકમાં શિવરાજર્ષિના જીવન વૃત્તાંત દ્વારા સમજાવ્યું છે કે - ‘એક ભદ્ર પરિણામી જીવ, અન્યધમી હોવા છતાં પ્રભુના માધ્યમે સત્ય સમજ્યા પછી તરત જ સત્ય સ્વીકાર કર્ય રીતે કરે છે અને સત્યના સ્વીકાર સાથે સત્સાધના દ્વારા સિદ્ધિને કર્ય રીતે પ્રાપ્ત કરે છે ? તે વિષયને ઉજાગર કર્યો છે.’

જ્ઞાતાધર્મકથા

Q. No. 5
Marks : 5

અધ્યયન - ૬ : તુંબ (તુંબડું)

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં તુંબડાના દેખાંતથી જીવનું ભારેપણું અને હળવાપણું સિદ્ધ કર્યું છે. વિષયની સ્પષ્ટતા માટે તુંબડાનું ઉદાહરણ હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ તુંબ છે.

પ્રભુ મહાવીરના સમયની આ વાત છે. તે કાલે અને તે સમયે રાજગૃહ નામનું નગર હતું. એકદા રાજગૃહ નગરના ગુણશીલ ઉધાનમાં પ્રભુ મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. નગર પરિષદ ધર્મકથા સાંભળવા નીકળી.

તે કાલે અને તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના જ્યેષ અંતેવાસી (શિષ્ય) ઈન્દ્રભૂતિ નામના અણગાર પ્રભુ મહાવીરથી ન અતિ દૂર ન અતિ નજીક રહીનો નિર્મણ ધ્યાનમાં લીન થઈનો વિચરી રહ્યા હતા. ત્યારે ઈન્દ્રભૂતિ અણગારને શ્રદ્ધા-જિજ્ઞાસાદિ ઉત્પન્ન થતાં તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે - ‘હે ભગવન્ ! જીવ કેવી રીતે ભારે અને હળવો બને છે ? જીવ ગુરુતા-લઘુતાને કેવી રીતે પામે છે.’

પ્રભુએ આ પ્રશ્નનું સમાધાન તુંબડાના દેખાંતથી સમજાવતા કહ્યું કે - ‘હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ એક પુરુષ એક મોટા સુકાયેલા, નિષ્ઠિદ્ર અને અખંડિત તુંબડા પર ડાખ અને કુશ (ધાસ) વીંટીને, માટીનો લેપ કરીને તડકામાં સુકવવા મૂકી દે, તે લેપ સુકાઈ જાય ત્યારે તેના ઉપર બીજી વાર દર્ભ અને કુશ વીંટીને, માટીનો લેપ કરીને, તડકામાં સુકવી ત્રીજી વાર દર્ભ અને કુશ વીંટી, માટીનો લેપ કરી તડકામાં સૂકવી દે, આ પ્રમાણે વચ્ચે-વચ્ચે વીંટતા, લીપતા, સુકવતા યાવત્ આઠ વાર માટીનો લેપ કરીને તડકામાં સુકવીને પછી અગાધ, અપોરૂષિક (માથોડાથી વધુ ઊંડા) પાણીમાં તેને નાંખવામાં આવે તો હે ગૌતમ ! તે તુંબડું માટીના લેપના કારણે અને દર્ભ-કુશ વીંટવાથી ગુરુ થઈને, ભારે થઈને પાણીમાં નાંખતાની સાથે જ ઉપરના પાણીને પાર કરીને, નીચે તળિયે જઈને બેસી જાય છે.’

તે જ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! જીવ પણ પ્રાણાત્મિકાતથી મિથ્યાદર્શન - શલ્ય અર્થાત્ અઢાર પાપસ્થાન કોના સેવનથી કુમરઃ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓને ઉપાર્જન

કરે છે. તે કર્મ પ્રકૃતિઓની ગુરુતાને કારણે, ભારેપણાના કારણે મૃત્યુના સમયે મૃત્યુનો પ્રાપ્ત થઈનો, આ પૃથ્વીતલનો ઓળંગી નરકતલમાં સ્થિત થાય છે. એ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! જીવ શીଘ્ર ગુરુત્વને પામે છે.

હે ગૌતમ ! હવે તે તુંબડાનો પહેલો (ઉપરનો) માટીનો લેપ ભીનો થઈ જાય, ગળી જાય અને દૂર થઈ જાય તો, તે તુંબડું તળિયેથી થોડું ઉપર આવે છે. ત્યાર પછી બીજો માટીનો લેપ ભીનો થઈ જાય, ગળી જાય અને દૂર થઈ જાય તો તુંબડું થોડું વધારે ઉપર આવે છે. એ પ્રમાણે થતાં તે આઠેય માટીનાં લેપો ભીના થઈને ગળી જતાં દૂર થઈ જાય, તો તે તુંબડું નિર્લેંપ, બંધનમુક્ત થઈને ધરણીતલથી ઉપર ઊઠીને જળની સપાટી પર આવીને સ્થિત થઈ જાય છે.

તે જ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાત વિરમણથી ભિથ્યાદર્શન શલ્ય વિરમણ પર્યતના અર્થાતું અઠાર પાપના ત્યાગથી જીવ કુમશઃ આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો કષય કરીને ઉપર આકાશતલની તરફ ઊઠીને લોકાચ્રભાગમાં સ્થિત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! જીવ લઘુત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપસંહાર :

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં તુંબડાનાં દેખાંત દ્વારા કર્મલેપથી મુક્ત થવાના ઉપાયનું કથન છે. કર્મના લેપ - અલેપના ફળનું વર્ણન દર્શાવ્યું છે. જેવી રીતે માટીના લેપથી ભારે થયેલું તુંબડું પાણીના તળિયે બેસી જાય છે. તેવી રીતે આશ્રવ દ્વારા ઉપાર્જિત કર્મથી ભારે થઈ ગયેલો જીવ અદ્યોગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. જ્યારે તે જ તુંબડું માટીના લેપથી મુક્ત થઈ જતાં હળવું થઈને પાણી ઉપર તરવા લાગે છે, તેમ કર્મથી વિમુક્ત જીવ લોકના અગ્રભાગ(ઉપરી ભાગ)માં બિરાજમાન થઈ જાય છે.

આ દણ્ઠાંત દ્વારા સાધકોને બોધ મળે છે કે જીવ ગમે તેટલો ભારે કર્મી હોય, અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો હોય, પણ જો તે સંયમ અને તપ દ્વારા કર્મક્ષય માટે પુરુષાર્થ કરે તો તે આઠે કર્મનો ક્ષય કરી. હળવો બની સિદ્ધ બની શકે છે, મુક્ત થઈ શકે છે. અને અઢારપાપસ્થાનકોનું સેવન જીવને ભારે બનાવે છે અને ભારે બનેલો જીવ સંસાર સાગરમાં દુબી જાય છે.

અસ્તુ.

निरचावलिका = वृष्णिएश॥

Q. No. 5
Marks : 5

પાંચમો વર્ગ - પ્રથમ અધ્યયન - નિષ્ઠદ્વાર

નંદીચૂર્ણિ અનુસાર પ્રસ્તુત વર્ગનું નામ અંધકવૃષ્ણિદશા હતું. આજે આ વૃષ્ણિદશા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં વૃષ્ણિવંશીય બાર રાજકુમારોનું વર્ગન બાર અધ્યયનોમાં છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં નિષધકુમારનું પૂર્વભવ સા�ે વિસ્તૃત વર્ણન છે.

પ્રથમ અધ્યયન - નિપદ

દ્વારકાનગારી :

અરિહંત અરિષ્ટનેમિના સમયની આ વાત છે. તે સમયે તે કાળે દ્વારકાનામની નગરી હતી. તે નગરી પૂર્વ - પશ્ચિમમાં બાર યોજન લાંબી અને ઉત્તર - દક્ષિણમાં નવ યોજન પહોળી હતી. (તે નગરી) જેને કુબેરે પોતાની બુદ્ધિ કૌશલથી સાક્ષાત્ દેવલોક જેવી બનાવી હતી. જેના ઈશાન ખૂણામાં રૈવતક પર્વત હતો. જેની સમીપે નંદનવન નામનું એક રમણીય ઉધાન હતું. જેમાં સુરપ્રિય નામના યક્ષનું યક્ષાયતન પણ હતું કે જે વિશાળ વન ખંડથી ઘેરાયેલું હતું. આ વનખંડમાં એક પૃથ્વી શિલાપદુક હતું.

ਦਾਰਕਾਨਗਾਰੀਮਾਂ ਫੁਖਣਾ ਵਾਸੂਦੇਵ, ਬਗਦੇਵ :

તે દ્વારકાનગરીમાં કૃષ્ણ વાસુદેવ નામના રાજી હતા. તે સમુદ્રવિજ્ય આદિ દશાઈનું, બળદેવ આદિ પાંચ મહાવીરોનું, ઉગ્રસેન આદિ સોણ હજાર રાજાઓનું, પ્રધુમન આદિ સાડા ગ્રણ કરોડ કુમારોનું, સાંખ આદિ સાઈ હજાર દુર્જ્ય શૂરવીરોનું, વીરસેન આદિ એકવીસ હજાર વીરોનું, રુક્મણી આદિ સોણ હજાર રાણીઓનું, અનંગસેના આદિ અનેક હજાર ગણિકાઓનું અને તે સિવાય અન્ય અનેક રાજી, ઈશ્વર યાવત્ સાર્થવાહ આદિ તથા ઉત્તર દિશામાં વૈતાઢ્ય પર્વત સુધી અને બાકીની ગ્રણ દિશાઓમાં લવણ સમુદ્ર સુધી દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રનું આધિપત્ય આદિ કરતાં તેમજ તેમનું પાલન કરતાં તેના પર અનુશાસન કરતા રહેતાં હતા.

તે દ્વારકાનગરીમાં બળદેવ નામના રાજી (કૃષ્ણ વાસુદેવના મોટાભાઈ) હતા. તે બળદેવ રાજીને રેવતી નામની રાણી અને નિષધકુમાર નામનો પુત્ર હતો. નિષધકુમાર યૌવનાવસ્થામાં આવતાં પચાસ કન્યાઓ સાથે તેના લગ્ન થયા. લગ્નબાદ તે આનંદ-પ્રમોદ કરતો ભવ્ય પ્રાસાદમાં સુખપૂર્વક રહેતો હતો.

એકવાર ધર્મની આદિ કરનાર અરિહંત અરિષ્ટનેમિ ભગવાન દ્વારકા નગરીમાં પધાર્યા. કૃષ્ણ વાસુદેવને 'ભગવાન પધાર્યા છે' એવા સમાચાર મળ્યા. તે સમાચાર જાણી ખૂબ જ હર્ષ થયો. તેમણે સામુદ્દરિનિક ભેરી વગડાવવાનો આદેશ આપી ભગવાનના દર્શનાર્થે જવાની તૈયારી કરી. ત્યાર બાદ સમુદ્ર વિજય આદિ દશ દશાઈ યાવત્ સાર્થવાહ આદિની સાથે સંપૂર્ણ ઋષિ સહિત વાજિંત્રોના નાદ સાથે દ્વારકાનગરીના મધ્યભાગમાંથી નીકળ્યા.

તે સમયે શ્રેષ્ઠ મહેલમાં રહેલા નિષધકુમારે પણ પરમાત્માના પદાર્પણના સમાચાર સાંભળ્યા. તેઓ પણ ઋષિ - વૈભવ સાથે મહેલમાંથી નીકળી ભગવાનના સમોસરણમાં ગયા. પ્રભુની ધર્મદેશના સાંભળી, હદ્યમાં ધારણ કરી તેમણે પ્રભુ પાસે શ્રાવકધર્મના બાર વ્રત અંગીકાર કર્યા અને ત્યાંથી પાછા ફર્યા.

નિષધકુમારના પૂર્વભવની પૃથ્વા :

તે કાળે તે સમયે અરિહંત અરિષ્ટનેમિના મુખ્ય શિષ્ય વરદત્ત નામના અણગાર વિશિષ્ટ તપ સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા વિચરી રહ્યા હતા. તેમણે નિષધકુમારને જોયા, જોઈને જિજ્ઞાસા થઈ, ત્યારે તેમણે અરિષ્ટનેમિ ભગવાનને વંદન - પર્યુપાસના કરતાં પૂછ્યું : "હે ભગવન् ! આ નિષધકુમાર ઈષ્ટરૂપ, કાંતરૂપ, પ્રિયરૂપવાળા, મનોજરૂપવાળા, સૌભ્ય રૂપવાળા, પ્રિય-દર્શનીય અને સુંદર છે તો હે ભગવાન ! નિષધકુમારને આ પ્રકારની મનુષ્ય સંબંધી ઋષિ કેવી રીતે મળી ? કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ? ઈત્યાદિ પ્રશ્નનો પૂછ્યા.." ત્યારે ભગવાને તેમના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરતાં નિષધકુમારના પૂર્વભવનું વર્ણન કર્યું.

પૂર્વભવ વીરાંગદકુમાર :

તે કાળે તે સમયે આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં રોહીતક નામનું નગર હતું. તે રોહીતક નગરમાં મહાબલ નામના રાજી રાજ્ય કરતા હતા. તેમને પદ્માવતી નામની રાણી તેમજ વીરાંગદ નામનો પુત્ર હતો. બત્રીસ શ્રેષ્ઠ રાજકન્યાઓ સાથે તેના લગ્ન થયા. અને વૈભવ પૂર્વક પાંચે ઈન્દ્રિયોના મનુષ્ય સંબંધી કામભોગોને ભોગવતાં રહેવા લાગ્યા.

ત્યાર બાદ એક વાર કેશી શ્રમણ ભગવાન જાતિ સંપત્ત આદિ વિશેપણો-વાળા તેમજ બહુશ્રુત અને વિશાળ શિષ્ય પરિવારવાળા સિદ્ધાર્થ નામના આચાર્ય રોહીતક નગરના મેઘવર્ણ ઉદ્ઘાનમાં મણિદત્ત યક્ષના યક્ષાયતનમાં પધાર્યા. યક્ષાયોગ્ય સ્થાન આદિની આજ્ઞાગ્રહણ કરીને ત્યાં બિરાજ્યા. પરિષદ દર્શન કરવા માટે નીકળી.

ते समये श्रेष्ठ मહेलमां रहेला वीरांगदकुमारे पण घण्टां मनुष्योनो कोलाहल सांभण्यो. अने ते पण दर्शन करवा माटे नीकण्या. धर्मदेशना सांभणीने तेणे संयम लेवानो निर्णय कर्यो, तेनो वैराग्यभाव जगृत थयो ने तेणे संयम अंगीकार कर्यो. त्यार बाद तेमणे सिद्धार्थ आर्यार्थ पासेथी सामायिकथी लઈने अगियार अंगोनो अभ्यास कर्यो. अनेक प्रकारनी तपश्चर्या द्वारा आत्मशुद्धि करवा लाग्या. ४५ वर्ष सुधी शुद्ध संयमनुं पालन करी, बे महिनानो संथारो करी, आराधकभावे पांचमा देवलोकमां देवरूपे उत्पत्त थया. त्यांनी दस सागरोपमनी स्थिति पूर्ण करी, ते वीरांगदेव देवलोकथी अवीने आ द्वारका नगरीमां बणदेव राजानी पत्नी रेवतीदेवीनी कुक्षिमां पुत्ररूपे उत्पत्त थया. हे वरदत ! आ रीते निषधकुमारने आ प्रकारनी ऋद्धि मणी छे. प्राप्त थई छे.

आ सांभणी वरदत अणगारे भगवानने निषधकुमारना भावि अंगो पृथग्या करतां पूछ्युनु के : 'हे भगवन् ! शुं आ निषधकुमार आपनी पासे प्रवर्जित थशे !' त्यारे भगवाने जवाब आप्यो के - 'हा वरदत ! ते प्रवर्जित थशे.'

त्यार पछी कोई एक समये अरिहंत अरिष्टनेमि द्वारकानगरीमांथी नीकणी बहारना जनपदमां अर्थात् अन्य क्षेत्रोमां विचरवा लाग्या, अने निषधकुमार ज्ञात्यव आदि तत्वोना ज्ञाता वगोरे गुणोथी संपत्त श्रमणोपासक बनी सुखपूर्वक रहेवा लाग्या.

निषधकुमारनी दीक्षा - आराधना :

ऐकदा ते निषधकुमारने पौष्टिकमां धर्मज्ञागरण करतां द्वारकानगरीमां भगवान पधारे तो तेमने वंदन-नमस्कार करी, पर्युपासना करवाना भाव जगृत थया. त्यारे निषधकुमारना आ प्रकारना मनोगत भावोने जाणीने अरिहंत अरिष्टनेमि अढार हजार श्रमणभगवंतोनी साथे ग्रामनुग्राम विहार करतां नंदनवनमां पधार्या. परिषद दर्शन - वंदन करवा माटे नीकणी. त्यारे निषधकुमार पण अरिहंत अरिष्टनेमिना आगमनने जाणी अत्यंत खुश थया अने तेमना दर्शनार्थे गया. भगवाननी धर्मदेशना सांभणी तेमना भावो विरतिधर्म माटे वृद्धि पामता माता-पितानी आज्ञा लई प्रभु पासे संयम अंगीकार कर्यो.

त्यार पछी ते निषध अणगारे प्रभुना तथारूप स्थविरोनी पासे सामायिकथी लઈने अगियार अंगोनो अभ्यास कर्यो. विविध तपश्चर्याथी

આત્માને ભાવિત કરતાં નવ વર્પ સુધી શ્રમણ પર્યાયનું પાલન કરીને બેતાલીસ ભોજન (ભક્ત)નો અનશાન દ્વારા ત્યાગ કરીને અર્થાત् એકવીસ દિવસનો સંથારો પૂર્ણ કરીને આલોચના અને પ્રતિકમણ કરીને સમાધિપૂર્વક કાળધર્મને પામ્યા.

તે સમયે ગણધર વરદાત અણગાર નિષધ અણગારને કાળધર્મ પામેલા જાણીને પ્રભુ પાસે આવ્યા અને વંદન-નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું : “હે ભગવન् ! પ્રકૃતિથી ભદ્ર, વિનીત આપ દેવાનુપ્રિયના શિષ્ય નિષધ નામના અણગાર હતા, તે મૃત્યુ પામીને ક્યાં ગયા ? ક્યાં ઉત્પત્ત થયા ?”

ત્યારે ભગવાને કહ્યું : “હે વરદાત ! પ્રકૃતિથી ભદ્ર અને વિનીત મારા અંતેવાસી નિષધ અણગાર સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં તેત્રીસ સાગરોપમના દેવાયુષ્યવાળા દેવરૂપે ઉત્પત્ત થયા છે.”

વરદાત અણગારે નિષધ અણગારની ભવ્યગતિ જાણી નિષધ દેવના ભવિષ્ય સંબંધી ભગવાનને પૂછ્યા કરતાં કહ્યું કે - ‘હે ભગવન् ! તે નિષધદેવ તે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવલોકના આયુક્ષય, ભવક્ષય અને સ્થિતિક્ષય થયા પછી ત્યાંથી ચ્યાંને ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પત્ત થશે ?’

ત્યારે ભગવાને જવાબ આપ્યો કે - ‘હે વરદાત ! આ જંબૂદ્ધીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રના ઉત્ત્રાક નગરમાં વિશુદ્ધ પિતુવંશવાળા રાજકુળમાં પુત્રરૂપે જન્મ લેશો. તે બાળક યૌવન અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી તથારૂપ સ્થવિરો પાસે કેવલબોધિધર્મ બોધ પ્રાપ્ત કરી, પ્રવર્જયા અંગીકાર કરશે. વિવિધ તપશ્ચર્યાથી આત્માને ભાવિત કરતાં અનેક વર્ષો સુધી શ્રમણ પર્યાયનું પાલન કરશે. અંત સમયે માસિક સંલેખનાથી આત્માને શુદ્ધ કરશે. અને જે લક્ષ્યથી પ્રવર્જયા અંગીકાર કરી હતી તે લક્ષ્યને સિદ્ધ કરશે. આલોચના કરી, પ્રતિકમણ કરીને સમાધિપૂર્વક કાળધર્મ પામી સિદ્ધ થશે.

ઉપસંહાર :

આ અધ્યયનમાં ચારિત્ર નાયકના વાહક, શાસક, શાસનપતિ યદુકુલભૂપણ અરિષ્ટનેમિ બાવીસમાં તીર્થકર પરમાત્મા છે. તેમને પ્રશ્ન પૂછ્યનાર મુનિપુંગવ ગણધર ભગવંત શ્રી વરદાત મુનિરાજ છે.

ભગવાન નેમનાથના દર્શાન કરવા આવનાર પુણ્યશાળી આત્માઓ જ્યારે દેશવિરતિપણું ધારણ કરે છે, ત્યારે તેમને માટે પ્રશ્ન થયા છે. પ્રભુએ તેના જવાબમાં પૂર્વભવની કથા સંભળાવી છે. કયા કારણે જીવ ક્યાં જાય તે વાત સમજાવી સમસ્યાનું સમાધાન કર્યું છે. આમ આ અધ્યયનમાં ધાર્મિક, માર્મિક વાતો દર્શાવવામાં આવી છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

Q. No. 6
Marks : 15

ચોદમું અધ્યયન : ઈપુકારીય

૭ જીવોનો પરિચય :

देवा भवित्ताण पुरे भवम्मि, कर्द्द चुया एगविमाणवासी ।

पुरे पूराणे उमुयारणामे, खाए समिद्धे सुरलोगरम्मे ॥१॥

શબ્દાર્થ : પુરે - પૂર્વ, ભવમ્મિ - ભવમાં, દેવા - દેવ, ભવિત્તાણ - થઈને, એગવિમાણવાસી - અએક વિમાનમાં રહેનાર, કેરે - કેટલાક જીવો, છ જીવો, ચુયા - ત્યાંથી નીકળીને, પુરાણે - પ્રાચીન, ખાએ - પ્રસિદ્ધ, સમિદ્ધે - સમૃદ્ધિવંત, સુરલોગરમ્મે - દેવલોક સમાન રમણીય, ઉસુયારણામે - ઈષુકાર નામના, પુરે - નગરમાં ઉત્પત્ત થયા.

ભાવાર્થ : પૂર્વ જન્મમાં એક વિમાનમાં રહેનારા કેટલાક જીવો (૪ જીવો) ત્યાંથી ચયવીને - મૃત્યુ પામીને દેવલોક સમાન રમણીય, પ્રસિદ્ધ, સમૃદ્ધ ઈષુકાર નામના નગરમાં ઉત્પત્ત થયા.

सकम्मसेसेण पूराकएण, कुलेसुदग्गेसु य ते पसूया ।

णिव्विष्णुसंसारभया जहाय, जिंगिदमगं सरणं पवणा ॥२॥

शब्दार्थ : ते - ते देव, पुराकएण - पूर्व जन्ममां करेलां, सकम्मसेसेण - शेष रहेलां कर्मोनां इण स्वरूपे, उदगमोसु - उत्तम, कुलेसु - कुणमां, पसूया - उत्पन्न थया, संसार भया - संसारना भयथी, णिव्विण - निर्वेदने प्राप्त थतां, जहाय - कामभोगोने छोडीने, जिणिंदमगं - जिनोन्द्र भगवानना मार्गना, सरण - शरणने, पवण्णा - प्राप्त थया.

ભાવાર્થ : પૂર્વભવમાં કરેલાં અને શેષ રહેલાં પોતાનાં શુભકર્માને કારણે તે છ એ જીવો ઈષુકાર નગરનાં ઉચ્ચ કુળોમાં ઉત્પન્ન થયા અને સંસારના ભયથી ઉદ્ધિળ થઈને કામભોગોનો ત્યાગ કરી જિનોન્દ્ર ભગવાનના માર્ગનું શરણ સ્વીકાર્ય અર્થात્ તીર્થકર દ્વારા બતાવેલા સંપુર્ણ માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો.

पूमत्तमागम्म कुमार दो वि, परोहिओ तस्स जसा य पत्ती ।

विसालकिन्ति य तहेसुयारो, रायत्थ देवी कमलावई य ॥३॥

શાબ્દાર્થ : વિસાલકિતી - વિશાળ ક્રીતિવાળા, ઇસુયારો - ‘ઈખુકાર’ નામના, અત્થ - એ રાજીની, કમલાવર્દી - કમલાવતી નામની, દેવી - પટરાણી, તહા - તથા, પુરોહિતો - ‘ભૃગુ’ નામના પુરોહિત, જસા - ‘ધરા’ નામની, પત્તી - પત્ની, અવિ- તેના ધરમાં, પુમત્ત - પુરુષ રૂપમાં, આગમ્મ - ઉત્પત્ત થનાર, દો - બે, કુમાર - પુત્રો.

ભાવાર્થ : આ ભવમાં પુરુષત્વ પામેલા બંને જીવો પુરોહિતકુમાર થયા, ત્રીજો જીવ ભૃગુ નામનો પુરોહિત, ચોથો જીવ તેની પત્ની યશા નામની પુરોહિત પત્ની, પાંચમો જીવ વિશાળ કીર્તિવાળા ઈષુકાર નામના રાજ અને છાંઠો જીવ તેની મુખ્ય રાણી કમલાવતી થઈ. આ છ જીવો પોત પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કમશઃ દેવલોકથી નીકળીને પૂર્વભવના સંબંધે એક જ ઈષુકારનગરમાં ઉત્પત્ત થયા.

पुरोहितकुमारोनी विरक्ति :

जाई जरा मच्चु भयाभिभूया, बहिं विहाराभिणविडु चित्ता ।

संसारचक्कस्स विमोक्खण्डा, दट्ठुण ते कामगृणे विरत्ता ॥४॥

पियपुत्तणा दोणिं वि माहणस्स, सकम्मसीलस्स परोहियस्स ।

सरित्तु पोराणिय तथ जाङ्, तहा सचिप्पणं तव संजामं च ॥५॥

શાબ્દાર્થ : જાઈજરામચ્ચુ ભયાભિભૂયા - જન્મ, જરા અને મૃત્યુના ભયથી વ્યાપ્ત થયેલાં, બહિં વિહારાભિણવિદુ ચિત્તા - સંસારથી બહાર અર્થાતું મોક્ષમાં ચિત્ત સ્થાપિત કરનાર, દટ્ઠૂણ - જૈન મુનિઓને જોઈને, તે - તે બંને કુમારો, સંસાર ચક્કસ્સ - સંસાર ચક્થી, વિમોક્ખણંડા - છુટકારો મેળવવા માટે, મુક્ત થવા માટે, કામગુણે - કામભોગોથી, વિરત્તા - વિરક્ત થઈ ગયા, માહણસ્સ - બ્રાહ્મણને ધોય, સકમાસીલસ્સ - કર્મ કરનાર, પુરોહિયસ્સ - તે ભૃગુ પુરોહિતના, દોણણ વિ - બંને, પિયપુત્તણા - પ્રિય પુત્રો, પોરાણિય - પૂર્વના, જાંદ - જન્મોનું, ભવોનું અને, તત્થ સુચિણાં - ત્યાં શુદ્ધ આચરણ કરેલાં, સમ્યક્ આરાધન કરેલાં, તવ સંજમં ચ - તપ અને સંયમનું, સરિત્તુ - સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ : બ્રાહ્મણને યોગ્ય યજા વગેરે કિયાઓમાં સંલગ્ન ભૂગુ
પુરોહિતના આ બંને પ્રિયપુત્રોએ એક વાર મુનિઓને જોયા, તેમને પૂર્વજન્મ
તથા તે જન્મમાં સમ્યક્રૂર્પે આચરણ કરેલા તપ અને સંયમનું સ્મરણ થયું.
(તેથી તેઓ વિરક્ત થયા).

મુનિ દર્શનથી અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી તે કુમારોનું મન જન્મ, જરા અને મરણરૂપી સંસાર ભયથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું અને તેઓનું ચિત્ત સંયમ ગ્રહણ કરવામાં આકૃષ્ટ થયું. પરિણામે તેઓ સંસારચક્ખી મુક્ત થવા માટે માનવીય સુખ ભોગથી વિરક્ત થયા.

ते कामभोगेसु असज्जमाणा, माणुस्सएसु जे यावि दिवा ।

मोक्खाभिकंखी अभिजायसङ्घा, तातं उवागम्म इमं उदाहु ॥६॥

શાબ્દાર્થ : માણુસમાણસુ - મનુષ્ય સંબંધી, દિવ્લા - દેવ સંબંધી, અસજ્જમાણા - આસક્તા ન થતાં, મોક્ખાભિકંખી - મોક્ષની અભિલાષા કરતાં, અભિજાય સહ્યા - ધર્મમાં શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ, તાતં - પિતાની પાસે, ઉવાગમ્મ - આવીને, ઉદાહૃ - કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ : તે બંને પુરોહિતપુત્રો મનુષ્ય તથા દેવસંબંધી કામભોગોથી અનાસકત બની ગયા અને મોક્ષાભિલાષી તથા ધર્મ શ્રદ્ધાળુ થઈ, પિતા પાસે આવીને નમૃતાપૂર્વક આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

દીક્ષાની આજ્ઞા અર્થે પિતાને નિવેદન :

असासयं दट्ठु इमं विहारं, बहुअंतरायं ण य दीहमाडं ।

तम्हा गिहंसि ण रडुं लभामो, आमंतयामो चरिस्सामु मोण ॥७॥

શબ્દાર્થ : ઇમં - આ, વિહારં - મનુષ્ય જીવન, અસાસયં - અનિત્ય એટલે ક્ષણભંગુર છે, ણ ય દીહમાડં - આયુષ્ય દીર્ઘ નથી, ધણું ઓછું છે, ય - અને તેમાં પણ, બહુ અંતરાયં - ધણાં વિધન, બાધાઓ છે, તમ્હા - તેથી, દટ્ઠુ - આ બધી વાતોને જોઈને, ગિહંસિ - શૃહવાસમાં, રડં - આનંદ, ણ લભામો - પ્રાપ્ત થતો નથી, મોણ - મુનિ વૃત્તિને, સંયમને, ચરિસ્સામુ - ગ્રહણ કરીશું, આમંત્રયામો - તે માટે તમારી રજા માંગીએ છીએ, સૂચિત કરીએ છીએ, જાણકારી આપીએ છીએ.

ભાવાર્થ : આ મનુષ્ય જીવન ક્ષણિક છે, જીવન વિધનોથી ભરેલું છે અને મનુષ્યનું આયુષ્ય અલ્પ છે, તેથી આ ઘરમાં કે ગૃહસ્થજીવનમાં મને જરાપણ આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી, માટે મુનિધર્મના આચરણની, ત્યાગ માર્ગે જવાની અમને આજ્ઞા આપો.

પુરોહિતનો દીક્ષા નિરોધક નિર્દેશ :

अहं तायगो तत्थ मूणीण तेस्मि, तवस्मि वाधायकरं वयासी ।

इमं वयं वेयविओ वयंति, जहा ण होइ असुयाण लोगो ॥८॥

શાન્દાર્થ : અહ - આ અનુસાર, તત્થ - તે સમયે, તાયગો - તેના પિતા ભૂગુ પુરોહિત, તેસિં - તે, મુળીણ - ભાવમુનિઓનાં, તવસ્સ - તપ-સંયમમાં, વાધાયકરં - વિધન કરનાર, વયં - વચ્ચન, વયાસી - કહેવા લાગ્યા, વેયવિઓ - વેદવતા (વેદના જીણકાર) પંડિત પુરુષ, વયંતિ - કહે છે કે, અસુયાણ - પુત્ર રહિત પુરુષોની, લોગો - ઉત્તમગતિ, ણ હોડુ - થતી નથી.

ભાવાર્થ : પુત્રોની વેરાગ્યપૂર્ણ વાત સાંભળીને પિતા તે સમયે એ ભાવમુનિઓનાં તપસંયમના ભાવોમાં બાધા ઉત્પત્ત કરનારી વાતો કહેવા લાગ્યા : “હે પુત્રો ! વેદના પારંગત પુરુષો કહે છે કે - ‘જેમને પુત્ર નથી તે પુરુષો ઉત્તમ ગતિને પામતા નથી.’”

अहिज्ज वेए परिविस्स विष्ये, पूत्ते परिडुप्प गिहंसि जाया ।

भोच्चाण भोए सह इत्थियाहिं, आरण्णगा होइ मुणी पसत्था ॥१॥

શબ્દાર્થ : જાયા - હે પુત્રો !, વેએ - વેદોને, અહિજ્જ - ભણીને, વિપ્પે - પ્રાભુણોને, પરિવિસ્સ - ભોજન કરાવીને, ઇત્થિયાહિં - શ્રીઓની, સહ - સાથે, ભોચ્ચાણ - ભોગ ભોગવીને, પુત્તે - પુત્રોને, ગિહંસિ - ધરનો ભાર, પરિદૃપ્પ - સોંપીને પછી, આરણણગા - વનવાસી, પસત્થા - પ્રશસ્ત, ઉત્તમ, હોડુ - બનજો.

ભાવાર્થ : માટે હે પુત્રો ! તમે પહેલાં વેદ ભણો, ખ્રાન્ધિણોને ભોજન કરાવો, લગ્ન કરીને સ્ત્રીઓ સાથે ભોગ ભોગવો, ત્યાર પછી પુત્રોને ઘરનો ભાર સૌંપી, અરણ્યવાસી શ્રેષ્ઠ મુનિ બનજો.

सोयिगिणा आयगर्दिधणेण, मोहाणिला पज्जलणाहिएण ।

संतत्तभावं परितप्पमाणं, लालप्पमाणं बहुहा बहुं च ॥१०॥

શબ્દાર્થ : આયગુર્ણિધનોણ - આત્મગુણને માટે ઈધન-લાકડારૂપ, મોહાળિલા - મોહરૂપીવાયુથી, પજ્જલણાહિએણ - અત્યંત પ્રજ્વલિત થયેલી, સોયિગિગણા - શોકરૂપી અગ્નિથી, સંતત્તભાવં - સંતપ્ત ભાવોવાળા, પરિત્પમાણં - પરિતાપને પ્રાપ્ત થતાં, દુઃખી હૃદયે, બહુહા - ઘણા પ્રકારે, બહું - અતિ અધિક, લાલ્પમાણં - પ્રલાપો કરતાં.

ભાવાર્થ : (ત્યાર પછી) પોતાના આત્મગુણ રૂપી ઈધણથી અને મોહરૂપ પવનથી અત્યંત પ્રજીવલિત શોકાભિનથી સંતપ્ત ભાવો સહિત દુઃખિત હૃદયે પુરોહિત અનેક પ્રકારના દીનહીન વચન બોલી રહ્યા હતા અર્થાત્ મોહથી વલવલાટ કરતા હતા.

पुरोहियं तं कमसोऽणुणंतं, णिमंतयंतं च सुए धणेण ।

जहक्कमं कामगुणेहिं चेव, कुमारगा ते पसमिकख वकं ॥११॥

शब्दार्थ : कमसो - कुमथी, अणुणंतं - अनुनय करतां, जहककम - पथाकमथी, सुए - पुत्र प्राप्तिनुं, धणेण - धननुं, णिमंत्ययंतं - निमंत्रण करतां, तं - ते, पुरोहियं - भृगु पुरोहितने, कुमारगा - बंने कुमारो, पसमिकख - विचारपूर्वक, वक्कं - आ रीते वचनो कहेवा लाग्या.

ભાવાર્થ : એક પછી એક પ્રલોભનો આપતાં, વારંવાર અનુનય કરતાં અને પુત્ર પ્રાપ્તિનું, ધનનું કે ભોગસુખનું નિમંત્રણ કરતાં, એવા ભૂગુપુરોહિતને કુમારોએ વિચારપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું.

પુરોહિત પુત્રોનો ધેરાગ્ય સભર ઉત્તર :

वेया अहीया ण हवंति ताणं, भुज्ञा, दिया पिंति तमं तमेणं ।

जाया य पुत्ता ण हवंति ताणं, को णाम ते अणुमण्णेज्ज एयं ॥१२॥

શર્વાયુઃ : વેયા - વેદોને, અહીયા - ભણી લેવા માત્રથી, તાણં - તે શરણરૂપ (રક્ષક), એ હવંતિ - નથી થતાં, દિયા - બ્રાહ્મણોને, ભુત્તા - ભોજન કરાવવાથી તે, તમં તમેણં - વધારેમાં વધારે અજ્ઞાન દશામાં, અંધકારમાં, પિંતિ - લઈ જાય છે, જાયા - ઉત્પત્ત થયેલા, પુત્તા - પુત્ર પણ, તાણં - શરણરૂપ, એ હવંતિ - હોતા નથી, તે - તેથી તમારા, એયં - આ કથનને, કોણામ - કોણ બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ, અણુમણેજ્જ - સ્વીકાર કરશે, માન્ય કરશે.

ભાવાર્થ : પુત્રોએ કહ્યું : “વેદો ભણી જવા માત્રથી અર્થાત્ પાપોનો ત્યાગ કર્યા વિના તે આત્મરક્ષક થઈ શકતા નથી. બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવાથી અને તેની સંગતિ કરવાથી તે વધારે અજ્ઞાનદશામાં લઈ જાય છે. અર્થાત્ યજ્ઞ, હવન, સ્નાન વગેરે હિંસાજન્ય પ્રવૃત્તિઓની પ્રશંસા કે પ્રેરણાથી આત્મા પાપકર્મનો બંધ કરે છે. જન્મેલાં પુત્ર પણ કંઈ પાપકર્મનાં ફળ ભોગવવામાં આશ્રયરૂપ થતા નથી, તેથી હે પિતાજ ! તમારા કથનનું અનુમોદન કોણ કરશે ? કોણ સ્વીકારશે ? અર્થાત્ આપનું કથન સ્વીકારવા યોગ્ય નથી.

खण्मित्तसूक्खा बहुकालदूक्खा, पगामदूक्खा अणिगामसूक्खा ।

संसारमोक्खस्स विपक्खभूया, खाणी अणत्थाण उ कामभोगा ॥१३॥

શાન્દાર્થ : ખણમિત્તસુક્ખા - કામભોગ ક્ષણ માત્ર સુખ દેનાર છે, બહુકાલદુક્ખા - લાંબા સમય સુધી દુઃખ દેનાર છે, અણિગામસુક્ખા - જેમાં સુખ બહુ ઓછું હોય છે, પગામદુક્ખા - પણ દુઃખ ઘણું જ હોય છે, સંસારમોક્ખસ્સ વિપક્ખભૂયા - સંસારથી મુક્ત થવામાં વિરોધી છે, મોક્ષના શત્રુ સમાન છે, અણત્થાણ - અનર્થોની, ખાણી - ખાણ છે.

ભાવાર્થ : આ કામભોગ ક્ષણિક સુખ આપનારા છે અને લાંબા કાળ સુધી દુઃખ આપનારા છે. એ ભોગો થોડું સુખ અને વધુ દુઃખ આપનારા છે અને સંસારમાંથી મુક્ત થવા માટે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિઘ્નરૂપ છે, વિરોધી જેવા છે અને આ કામભોગો અનથોની કે દુઃખોની ખાણ છે.

परिव्ययंते अणियत्तकामे, अहो य राओ परितप्पमाणे ।

अणाप्पमत्ते धनमेसमाणे, पप्पोति मच्चुं पुरिसे जरं च ॥१४॥

શબ્દાર્થ : અણિયત્તકામે - કામભોગીથી નિવૃત્ત ન થનાર, પુરિસે - પુરુષ, અહો ય રાઓ - દિન-રાત, પરિત્પમાણ - પરિતાપ પામતો, બળતો જ રહે છે, પરિવ્યંતે - પરિભ્રમણ કરે છે, ભટકે છે, અણણપ્પમતે - બીજા સ્વજન સંબંધીઓને માટે દૂષિત પ્રવૃત્તિ કરીને, ધણમેસમાણ - ધનની પ્રાપ્તિ અને સંગ્રહ કરતો જ, જરં - વૃદ્ધાવસ્થા, મચ્છું - મૃત્યુને, પર્પોતિ - પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ : કામભોગોથી નિવૃત્તા ન થતો જીવ હંમેશાં અતૃપ્તિની આગમાં બળતો જ રહે છે. વિષયસુખ માટે ભટકતો ફરે છે. અન્યનો માટે અર્થાત્ સ્વજનાં માટે વિવિધ પાપ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા ધનાર્પાજન કરતાં-કરતાં જ તે પુરુષ જરાવસ્થાને ગ્રાસ થઈ મૃત્યુ પામે છે.

इमं च मे अत्थ इमं च णत्थि, इमं च मे किच्च इमं अकिच्चं ।

तं एवमेवं लालप्पमाणं, हरा हरंति त्ति कहं पमाओ ॥१५॥

શાબ્દાર્થ : ઇમં - આ પદાર્થ, આ કાર્ય, મે - મારી પાસે, અતિથિ - છે, તાં, કિચ્ચ - મેં, અકિચ્ચ - કરી લીધું છે, એવમેવં - હજુ કરવું ભાકી છે, એવમેવં - આ રીતે, લાલઘરમાણં - પ્રલાપ કરતો, વ્યાકુળ બની જતો, તં - તે પુરુષના પ્રાણોને, હરા - રાત્રિ દિવસ રૂપી ચોર, હરંતિ - હરીને પરલોકમાં પહોંચાડી દે છે, ત્તિ - તો પછી, પમાઓ - ધર્મના વિષયમાં પ્રમાદ, કહું - કેમ કરી શકાય ?

ભાવાર્થ : આ સુવર્ણા, ધરબાર વગેરે મારાં છે અને આ મારાં નથી, આ મેં કર્યું છે, આ કરવાનું બાકી છે; આ રીતે સંસારમાં જ વ્યાકુળ થયેલા વ્યક્તિને કે તેના આયુષ્યને ચોરનાર રાત અને દિવસ, મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે. આવી સ્થિતિમાં ધર્માચારણ કરવામાં પ્રમાદ કેમ કરાય ? અર્થાતું પ્રમાદ કરવો યોગ્ય નથી.

સુખ સામગ્રીના ભોગ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર :

धर्णं पभूयं सह इत्थियाहिं, सयणा तहा कामगृणा पगामा ।

तवं कए तप्पइ जस्म लोगो, तं सब्व साहीणमिहेव तुञ्चं ॥१६॥

શાબ્દાર્થ : ઇહેવ - અહીં જ, પોતાના ઘરમાં જ, ઇતિહાસિક સહ - ખીઓની સાથે, પભૂયં - ઘણું બધું, ધણ - ધન છે, સયણા - સ્વજનો પણ ઘણા છે અને, પગામા - પર્યાપ્ત છે, જસ્સ કાએ - જે પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે, લોગો - લોકો, તવં તપ્પણી - તપ, જપ વગેરે કરે છે, સવ્વ - બધા પદાર્થો, તુબ્બં - તમારા, સાહીણ - સ્વાધીન છે.

ભાવાર્થ : પિતાએ કહ્યું : “જે સુખ સુવિધાની પ્રાપ્તિ માટે સંસારના લોકો તપ અર્થાત્ ધર્માનુષ્ઠાનો અને દીર્ઘ તપશ્ચર્યાઓ કરે છે, તે અખૂટ ધનસંપત્તિ, શ્રીઓ, સ્વજનો અને ઈન્દ્રિયોના મનગમતાં વિપુલ સુખો તમોને અહીં જ સ્વાધીન થયાં છે, તો પછી આ સુખો છોડી શા માટે બિક્ષુ બનવા ઈચ્છો છો ?”

धणेणं किं धर्मधुराहिगारे, सयणेण वा कामगणेहि चेव ।

समणा भविस्सामु गुणोहधारी, बहिंविहारा अभिगम्म भिक्खं ॥१७॥

શાબ્દાર્થ : ધર્મ - ધર્મ, ધુરાહિગારે - ધુરાના અધિકારમાં અર્થાત્ ધર્માચારણના વિષયમાં, ધણેણ - ધનથી, કિં - શું પ્રયોજન છે, સયણેણ - સ્વજન સંબંધીઓથી, ગુણોહધારી - સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર, સમણા ભવિસ્સામુ - શ્રમણ બનીશું, બહિંવિહારા - અનાસક્ત બની એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર, અભિગમ્મ - કરતાં, ભિક્ખ - શુદ્ધ ભિક્ષાવૃત્તિથી જીવન વ્યતીત કરીશું.

ભાવાર્થ : પુત્રોએ પ્રત્યુત્તર આપતા કહ્યું : “ધર્મધુરાના અધિકારમાં અર્થાતું ધર્માચારણ દ્વારા આત્મકલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરવામાં ધનસંપત્તિ, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર અને ઈન્ડ્રિય વિષયનાં સુખોની વાત જ ક્યાં છે ? અર્થાતું આત્મકલ્યાણના માર્ગમાં આ સાંસારિક સંપદાઓ સાથે કોઈ સંબંધ નથી.

धर्माचरण કે દીક્ષાનો ઉદેશ્ય તો સમસ્ત કર્મ ક્ષય કરી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે માટે અમો ક્ષમા આદિ અને જ્ઞાનાદિ ગુણોના ધારક શુદ્ધ ભિક્ષા લેનાર, મોક્ષના લક્ષ્યે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરનાર શ્રમણ બનીશું.”

આત્મસ્વરૂપ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર :

જહા ય અગ્ગી અરણી અસંતો, ખીરે ઘયં તેલ્લ મહાતિલેસુ ।

એમેવ જાયા સરીરંસિ સત્તા, સમ્મુચ્છિ ણાસઙ ણાવચિંડે ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ : જાયા - હે પુત્રો, અરણી - અરણિકાષમાં જેમ, અગ્ગી - અજિન, ખીરે - દૂધમાં, ઘયં - ધી, મહાતિલેસુ - તલમાં, તેલ્લ - તેલ, અસંતો - પ્રત્યક્ષરૂપથી ન દેખાવા છતાં પણ સંયોગ મળવાથી ઉત્પત્ત થઈ જાય છે, એમેવ - એ રીતે, સરીરંસિ - આ શરીરમાં, સત્તા - જીવ, સમ્મુચ્છિ - સ્વત: ઉત્પત્ત થઈ જાય છે, ણાસઙ - શરીરનો નાશ થતાં જ નાટ થઈ જાય છે, ણાવચિંડે - પછી રહેતો નથી.

ભાવાર્થ : હે પુત્રો ! જેમ અરણિના કાષમાં અજિન, દૂધમાં ધી અને તલમાં તેલ પહેલાં પ્રત્યક્ષ ન દેખાવા છતાં ઉત્પત્ત થાય છે. તેમ શરીરમાં જીવ પણ ઉત્પત્ત થાય છે અને શરીરનો નાશ થતાં જીવનું કોઈ અસ્તિત્વ રહેતું નથી. (જીવનું અસ્તિત્વ ન હોવાથી મોક્ષ અને પરલોકની વાત કરવી, વ્યર્થ છે, તેથી દીક્ષા લઈને તમારે શું કરવું છે ?)

ણો ઇંદિયગેજ્ઝ અમુત્તભાવા, અમુત્તભાવા વિ ય હોડ ણિચ્ચો ।

અજ્ઞાત્થહેઉં ણિયયસ્સ બંધો, સંસારહેઉં ચ વયંતિ બંધં ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ : અમુત્તભાવા - અરૂપી પદાર્થો, ણો ઇંદિયગેજ્ઝ - ઈન્દ્રિય ગ્રાહ્ય નથી, અમુત્તભાવા વિ - અરૂપી પદાર્થ, ણિચ્ચો - નિત્ય જ, હોડ - હોય છે, ણિયયસ્સ - નિશ્ચય જ, આ આત્માના, બંધો - કર્મબંધો, અજ્ઞાત્થ હેઉં - પોતાના અધ્યવસાય હેતુક હોય છે, આત્માના અધ્યવસાયોથી કર્મબંધ થાય છે, બંધો - કર્મ બંધ જ, સંસાર હેઉં - સંસાર ભ્રમણનું મૂળ કારણ છે, વયંતિ - એમ મહાપુરુષોએ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ : હે પિતા ! આત્મા અમૂર્ત છે. તે ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રાહ્ય નથી અને જે અમૂર્ત હોય છે, તે નિત્ય હોય છે, માટે આત્મા અનિત્ય નથી, પરંતુ નિત્ય છે, તેથી મોક્ષ અને પરલોક પણ છે. આત્માના આંતરિક રાગાદિ દોષો, શુભાશુભ પરિણામો જ કર્મ બંધનાં કારણ છે અને જ્ઞાની પુરુષ કર્મબંધને જ સંસારનું કારણ કહે છે.

ऐरावयनी अभिव्यक्ति :

जहा वयं धर्मजाणमाणा, पावं पूरा कर्मकासि मोहा ।

ओरुब्धमाणा परिरक्खयंता, तं णेव भृजो वि समायरामो ॥२०॥

શાબ્દાર્થ : જહા - જે રીતે, મોહા - મોહને વશ થઈને, ધર્મં - ધર્મને, અજાણમાણા - ન જ્ઞાણતાં, વયં - અમે, પુરા - પહેલાં, પાવં - પાપ, કર્મં - કર્મ, અકાસિ - કરતા હતા અને, ઓરુભ્રમાણા - તમારા રોકાયેલા, પરિરક્ખયંતા - સર્વ પ્રકારે સુરક્ષિત કરાયેલા, તં - તે પાપકર્મનું, ભુજ્ઝો વિ - પુનઃ, એવ સમાયરામો - સેવન નહિ કરીએ.

ભાવાર્થ : જ્યાં સુધી અમે ધર્મથી અજ્ઞાણ હતા, ત્યાં સુધી આપના દ્વારા રોકાયેલા અને સુરક્ષિત કરાયેલા એવા અમે મોહને વશ થઈ પાપકર્મનું આચરણ કરતા હતા, પરંતુ હવે ધર્મને જાણ્યા પછી અમો તથા પ્રકારનું આચરણ કરીશું નહિ.

अब्भाहयंमि लोगंमि, सव्वओ परिवारिए ।

अमोहाहिं पडंतीहिं, गिहंसि ण रइं लभे ॥२१॥

શાન્દાર્થ : લોગંમિ - આ લોક, અબ્ભાહયંમિ - બધી રીતે પીડિત થઈ રહ્યો છે અને, સવ્વાઓ - ચારે બાજુથી, પરિવારિએ - ઘેરાયેલો છે અને, અમોહાહિં - અમોઘશાસ્ત્ર ધારાઓ, પડંતીહિં - પડી રહી છે, ગિહંસિ - ઘરમાં, ગૃહસ્થ જીવનમાં, રંદ - આનંદ, ણ લભે - મળતો નથી, અમોને સંસારમાં રહેવામાં આનંદ નથી, રૂચિ નથી.

ભાવાર્થ : આ આખો સંસાર પીડિત થઈ રહ્યો છે, ચારે તરફથી ઘેરાઈ રહ્યો છે, અમોઘ શક્તિધારાઓ પડી રહી છે, આવી વિષમ સ્થિતિમાં અમને ઘરમાં રહેવામાં જરા પણ રૂચિ - આનંદ નથી.

केण अब्भाहओ लोगो, केण वा पारिवारिओ ।

का वा अमोहा वुत्ता, जाया चिंतावरो हु मे ॥२२॥

શાબ્દાર્થ : જાયા - હે પુત્રો, કેણ - કોનાથી, કા - કઈ, વુત્તા - કહી છે, હુ - તે જાણવા માટે, મે - હું, ચિત્તાવરો - ચિંતિત થઈ રહ્યો છું.

ભાવાર્થ : પિતા - હે પુત્રો ! આ લોક કોનાથી પીડિત થઈ રહ્યો છે ?
કોનાથી ધેરાયેલો છે ? અમોઘ શસ્ત્રધારા કઈ છે ? આ જાણવા માટે હું
ચિંતિત થઈ રહ્યો છું અર્થાતું તમે આવી ગૂઢ વાતો શું કરો છો ?

मच्चुणाऽब्धाहओ लोगो, जराए परिवारिओ ।

अमोहा रयणी वुत्ता, एवं ताय वियाणह ॥२३॥

શાબ્દાર્થ : તાય - હે પિતાજી, લોગો - આ લોક, મચ્છુણા - મૃત્યુથી, મોતથી, અબ્ભાહારો - પીડિત થઈ રહ્યો છે, જરાએ - વૃદ્ધાવસ્થાથી, પરિવારિઓ - ઘેરાયેલો છે, રયણી - રાત - દિવસ રૂપી, અમોહા - અમોઘ શાસ્ત્રધારા, વુત્તા - કહી છે, જેનાથી પ્રતિક્ષણ આયુષ્ય ઘટી રહ્યું છે, એવં - આ રીતે, વિયાણહ - તમે સમજો, જાણો.

ભાવાર્થ : પુત્રો : “હે પિતાજ ! આ લોક મૃત્યુથી પીડિત થઈ રહ્યો છે, આ લોક જરાથી ઘેરાયેલો છે અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા સહુને આવે છે અને રાત્રિને અમોઘા કહી છે, અર્થાત્ રાત્રિ-દિવસ અચૂકપણે આયુષ્યબળને ક્ષીણ કરી રહ્યાં છે.”

जा जा वच्चइ रयणी, ण सा पडिणियत्तइ ।

अहम्मं कुणमाणस्स, अफला जंति राङओ ॥२४॥

શાબ્દાર્થ : જા જા - જે-જે, રયણી - રાત્રિઓ, વચ્ચિડ - વ્યતીત થાય છે, સા - તે, ણ પડિણિયત્તિડ - ફરી પાછી આવતી નથી, ગયેલો સમય આવતો નથી, અહ્મં - અધર્મનું, કુણમાળાસ્સ - સેવન કરનારની, રાડ્ઝો - તે બધી રાત્રિઓ, અફલા - નિષ્ઠળ, જંતિ - જાય છે.

ભાવાર્થ : જે-જે રાત્રિ અને દિવસ પસાર થાય છે, તે પાછાં ફરતાં નથી. અધર્મ કરનારના તે દિવસો નિષ્ફળ જાય છે.

जा जा वच्चड रयणी, ण सा पडिणियत्तड ।

धर्मं च कुणमाणस्स, सफला जंति राङ्गओ ॥२५॥

ભાવાર્થ : જે-જે રાત્રિ અને દિવસ પસાર થાય છે, તે પાછાં ફરતાં નથી. ધર્મ કરનારના તે દિવસો સફળ થાય છે.

संयम स्वीकारनी तीव्र तमङ्गा :

एगओ संवसित्ताणं, दुहओ सम्मतसंज्ञया ।

पच्छा जाया गमिस्सामो, भिक्खुमाणा कुले कुले ॥२६॥

શબ્દાર્થ : જાયા - હે પુત્રો !, દુહઓ - આપણે બંને અર્થાત્ તમે બે અને અમે આપણે બધાં, સમૃત્તસંજુયા - ધર્મની શ્રદ્ધા કરતાં, શ્રાવકવ્રત

પાલન કરતાં, એગારો - અદ્ધી સાથે, સંવસિત્તાણ - ઘરમાં રહીએ, પચ્છા - પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં, ગમિસ્સામો - ઘર છોડી સાધુ થઈશું, કુલે કુલે - ઘરે ઘરેથી, ભિક્ખમાણા - ભિક્ષા કરતાં રહીશું.

ભાવાર્થ : હે પુત્રો ! પહેલાં આપણે બધાં એટલે તમે બંને, તથા અમે બંનો થોડો વખત સાથે રહીને ધર્મની શ્રદ્ધા સાથે ગૃહસ્થધર્મનું, શ્રાવક પ્રતોનું પાલન કરીએ અને પછી પાછલી ઉમરે દીક્ષિત થઈ જુદા - જુદા ઘરેથી બિક્ષાચયર્યા કરીને સંયમમાં વિચરણ કરીશું.

जस्तिथि मच्चुणा सक्खं, जस्ति वडति पलायणं ।

जो जाणे ण मरिस्सामि, सो हु कंखे सुए सिया ॥२७॥

શાબ્દાર્થ : જસ્સ - જે પુરુષની, મચ્છુણા - મૃત્યુની સાથે, સક્ખં - મિત્રતા, અથ્ય- હોય, પલાયણ - મૃત્યુ પાસેથી ભાગી જવાની શક્તિ, જો - જે પુરુષ, જાણે - આ જાણતો હોય કે, એ મરિસ્સામિ - હું આટલાં વર્ધો સુધી નહિ મરું, હું - વાસ્તવમાં, સો - તે પુરુષ, કંખે - એવી ઈચ્છા કરી શકે છે કે, સુએ સિયા - આ ધર્મકાર્ય હું કાલે કરીશ, પછી કરીશ.

ભાવાર્થ : હે પિતાજ ! જેને મૃત્યુ સાથે ભિત્રતા હોય, જે મૃત્યુથી છૂટીને ભાગી શકતો હોય અથવા જે જીવણતો હોય કે હું ક્યારેય મરીશ જ નહિ કે આટલા સમય સુધી મરીશ નહિ, તે જ ખરેખર આવતી કાલ ઉપર ધર્માચારણને રાખી શકે છે. તેને માટે જ ધર્માચારણને પછી કરવાનું કહેવું કે વિચારવું ઉચિત થઈ શકે છે, પરંતુ ઉપરોક્ત શક્તિઓ પ્રાય: કોઈની પાસે હોતી નથી માટે પોતાનું હિત ઈચ્છનાર વિવેકી પુરુષ ધર્મકાર્ય કાલે કરીશ, તે પ્રમાણે વિચારે નહિ.

अज्जेव धर्मं पडिवज्जयामो, जहिं पवण्णा ण पुणब्भवामो ।

अणागयं णोव य अथि किंचि, सद्भाखमं णे विणइत्तु रागं ॥२८॥

શબ્દાર્થ : જહિં - જે ધર્મને, પવણા - સ્વીકાર કરીને, એ પુણબ્ભવામો - પુનર્જન્મ ન કરવા પડે તેવા, ધર્મં - સાધુધર્મને અમે, અજ્જેવ - આજે જી, પડિવજ્જયામો - અંગીકાર કરીશું, કિંચિ - કોઈ પણ પદાર્થ, અતિથિ - છે, એવ - નહિ, અણાગયં - જે આ જીવને પ્રાપ્ત થયો ન હોય, એ - અમારા માટેના, વિણિત્તુ રાગં - રાગભાવને દૂર કરીને, સદ્ગાખમં - ધર્મમાં શ્રદ્ધા કરો, એટલે કે સાધુધર્મનો અંગીકાર કરો.

भावार्थ : જે ધર्मનો સ્વીકાર કરવાથી ફરી જन્મ-મરણ ન કરવા પડે, તે સંયમધર્મને અમે આજે જ અંગીકાર કરીશું. આ સંસારમાં જીવ માટે કાંઈ પણ નવીન કે અપ્રાપ્ત નથી અર્થાત્ બધાં જ સુખો કે પદાર્થો અનાંતવાર ભોગવાઈ ગયા છે, માટે હે પિતાજ ! તમે અમારા પરથી રાગભાવ દૂર કરી ધર્મની શ્રદ્ધા કરો.

પ્રબુદ્ધ પુરોહિતનો પત્ની સાથે વાતાવાપ :

પહીણપુત્તસ્સ હુ ણતિથ વાસો, વાસિદ્ધિ ભિક્ખાયરિયાડ કાલો ।

સાહાહિ રૂક્ખો લહઙ સમાહિં, છિણાહિ સાહાહિ તમેવ ખાણું ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ : વાસિદ્ધિ - હે વાશિષ્ઠ !, ભિક્ખાયરિયાડ - હવે મારે માટે ભિક્ષાચાર્યાનો, દીક્ષા અંગીકાર કરવાનો, કાલો - અવસર થઈ ગયો છે, ડાળીઓથી જ, રૂક્ખો - વૃક્ષ, સમાહિં - શોભા, લહઙ - પ્રાપ્ત કરે છે અને, છિણાહિ - કપાઈ જતાં, તમેવ - તે વૃક્ષ, ખાણું - દૂંહૂં કહેવાય છે, પહીણપુત્તસ્સ - પુત્રો વગર હવે મારે, વાસો - ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેવું, ણતિથ - યોગ્ય (સારું) નથી, શક્ય નથી.

ભાવાર્થ : પ્રબુદ્ધ પુરોહિતે કહ્યું : “હે વાશિષ્ઠ ! પુત્રો વિના હું આ ઘરમાં રહી શકું તેમ નથી, હવે મારો ભિક્ષાચાર્યાનો સમય આવી ગયો છે. વૃક્ષ ડાળીઓથી જ શોભા પામે છે. ડાળીઓ કપાઈ જતાં તે કેવળ દૂંહૂં કહેવાય છે. બંને પુત્રો દીક્ષા લઈ રહ્યા છે, તો હવે પુત્રો વિના ગૃહવાસમાં રહેવામાં આપણી પણ શોભા નથી.”

પંખાવિહૂણો વ્બ જહેહ પક્ખી, ભિચ્ચ વિહૂણો વ્બ રણે ણરિંદો ।
વિવણસારો વળિઓ વ્બ પોએ, પહીણપુત્તોમિ તહા અહં પિ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ : જહા - જેમ, ઇહ - આ સંસારમાં, પંખાવિહૂણો વ્બ - પાંખ વગર, પક્ખી - પક્ષી તથા, રણે - સંગ્રામમાં, ભિચ્ચ વિહૂણો વ્બ - સેવકો રહિત, સેના રહિત, ણરિંદો - રાજી અને, પોએ - જહાજમાં, વિવણસારો - દ્રવ્યરહિત, વળિઓ વ્બ - વેપારી સફળ નથી થતા, તહા - તેવી જ રીતે, પહીણપુત્તો - પુત્રો વગર, અહં પિ - હું પણ, મિ - શોભિત ન થતાં દુઃખી થાઉં છું.

ભાવાર્થ : આ લોકમાં જેમ પાંખ રહિત પક્ષી, યુદ્ધમાં સેના વિનાનો રાજી, વહાણયાત્રામાં ધનહીન વેપારી ક્યાંય સફળ થતા નથી, તેમ પુત્રો વિના મારું ઘરમાં રહેવું તે નિષ્ફળ છે.

सुसंभिया कामगुणा इमे ते, संपिंडिया अगरसप्पभूया ।

भुंजामु ता कामगुणे पगामं, पच्छा गमिस्सामु पहाणमगं ॥३१॥

શાન્દાર્થ : અગરસ - પ્રધાનરસયુક્ત, ઉત્તમ સુખકારક, ઇમે - એ, સુસંભિયા - ઉત્તમ, તે - તમને, પ્રભૂયા - પર્યાપ્ત રૂપમાં, સંપિંડિયા - પ્રાપ્ત થયા છે, તા - તેથી, પગામં - ઘણી સારી રીતે, ભુંજામુ - ભોગવીએ અને, પચ્છા - પછી જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા આવે ત્યારે, પહાણમગં - મુખ્યમાર્ગ(સંયમ)ને, ગમિસ્સામુ - અંગીકાર કરીશું.

ભાવાર્થ : પુરોહિત પત્ની - સુસંસ્કૃત એટલે સુસજ્જિત અને સમ્યકૃતે સંગૃહિત, એકઠાં કરેલાં ઉત્તમ સુખકારક, વિષયભોગના સાધનો આપણી પાસે છે, તેથી હમણાં તે ઈન્ડિયોના શબ્દાદિક વિષયોને ઈચ્છા પ્રમાણે ભોગવીએ, ત્યાર પછી આપણો મુનિધર્મ, સંયમમાર્ગને અંગીકાર કરીશું.

भूत्ता रसा भोइ जहाइ ए वओ, ए जीवियद्वा पजहामि भोए ।

लाभं अलाभं च सुहं च दुक्खं, संचिकम्बाणो चरिस्सामि मोणं ॥३२॥

શબ્દાર્થ : ભોડ - હે ભાગ્યશાલિની, પ્રિયા, ભદ્રે !, રસા - ઉત્તમ સુખોને, કામ ભોગોને, ભૂત્તા - આપણે ભોગવી લીધા છે, વાંદો - યુવાવસ્થા હવે, ણે - આપણાને, જહાડ - છોડી રહી છે, ભોએ - ભોગોને, પજહામિ - છોડવા ઈચ્છું છું, ણ જીવિયદ્વા - ગૃહસ્થ જીવનથી કોઈ પ્રયોજન નથી, અસંયમ જીવન માટે, લાભં - લાભ, અલાભં - હાનિ, સુહં - સુખ, દુક્ખં - દુઃખ બધાનો, સંચિકખમાણો - પૂર્ણ વિચાર કરીને ૪, મોણ - હું સંયમ, ચરિસ્મામિ - સ્વીકાર કરીશ.

ભાવાર્થ : પુરોહિત : “હે ભદ્રે ! આપણો કામભોગોને ભોગવી લીધા છે, યુવાવસ્થા આપણો સાથ છોડી રહી છે. હું કોઈ અસંયમી કે સ્વર્ગીય જીવનના લોભથી ભોગોનો ત્યાગ કરી રહ્યો નથી, પરંતુ ત્યાણી જીવનના લાભ અને અલાભ, સુખ અને દુઃખ વગેરેનાં ખૂબ વિચાર કરીને જ મુનિધર્મને અંગીકાર કરીશ અને તેનું પાલન કરીશ અર્થાત્ મારે મોક્ષ માટે દીક્ષા લેવી છે, કામભોગો માટે નહિ.”

मा ह तूमं सोयरियाण संभरे, जूण्णो व हंसो पडिसोत्तगामी ।

भूंजाहि भोगाइँ मए समाणं, दुक्खं खु भिक्खायरियाविहारे ॥३३॥

શબ્દાર્થ : વ - જે રીતે, પડિસોજગામી - જળપ્રવાહની સંમુખ જનાર, જુણણો - વૃદ્ધ, હંસો - હંસને પસ્તાવું પડે, મા હુ તુમં - તમોને પણ તેમ પસ્તાવું ન પડે, સોયરિયાણ - ઘર પરિવારની, સંભરે - યાદ આવવાથી શોક ન કરવો પડે, મએ - મારી, સમાણં - સાથે ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેતાં, ભોગાડં - આ પ્રાપ્ત થયેલા કામભોગોને, ભુંજાહિ - ભોગવો, ખુ - કારણ કે, ભિક્ખાયરિયા - સંયમ જીવનનું, વિહારો - પાલન, વિચરણ, દુક્ખં - ખૂબ જ કષ્ટમય છે.

ભાવાર્થ : પુરોહિત પત્ની - સામા પ્રવાહે તરનાર વૃદ્ધ હંસને શક્તિના અભાવે દુઃખી થવું પડે છે. તેમ તમારે પણ સંયમી જીવનમાં કષ્ટો આવતાં પરિવારિકજનોને યાદ ન કરવા પડે કે - ‘હાય ! મેં શા માટે સંયમમાર્ગ ગ્રહણ કર્યો ? તેથી તમે ગૃહસ્થાશ્રમમાં મારી સાથે રહીને ભોગોને ભોગવો. દીક્ષા ગ્રહણ કરી, સંયમ જીવનમાં વિચરણ કરવું, અત્યંત કષ્ટપ્રદ છે.’

जहा य भोई तणुयं भुयंगो, णिम्मोयर्निं हिच्च पलेइ मृत्तो ।

एमेए जाया पयहंति भोए, ते हं कहं णाणुगमिस्समेक्को ॥३४॥

શબ્દાર્થ : ભોર્ડ - હે કલ્યાણી, ભગવતિ, ભદ્રે, જહા - જે રીતે, ભુયંગો - સર્પ, તણુંયં - પોતાના શરીર ઉપર ઉત્પત્ત થયેલી, ણિમ્મોયર્ણિ - કાંચળીને, હિચ્ચ - છોડીને, મુજ્જો - નિરપેક્ષ થઈને, પલેડ - ભાગી જાય છે, ય - અને પાછું વળી તેના તરફ જોતો પણ નથી, એમેએ - આ રીતે આ, જાયા - મારા બંને પુત્ર, પયહંતિ - છોડીને ચાલ્યા જાય છે, તેવી અવસ્થામાં, અહં - હું પણ, તે - તે બંનેની સાથે, કહં - કેમ, ણ - ન, અણુગમિસ્સ - અનુસરું તેની પાછળ જાઉં, એકકો - હું એકલો પાછળ રહીને શું કરું ?

ભાવાર્થ : હે ભગવતિ ! જેમ સર્પ શરીરની કંચળી ઉતારી નિરપેક્ષભાવે
આગળ ચાલ્યો જાય છે, તેમ આ બે તરુણ પુત્રો ભોગોને છોડી દીક્ષિત
થાય છે, તો હું એકલો રહીને શું કરું ? હું શા માટે તેમને ન અનુસરું ?

छिंदित्तु जालं अबलं व रोहिया, मच्छा जहा कामगुणे पहाय ।

धोरेयसीला तवसा उदारा, धीरा हु भिक्खायरियं चरंति ॥३५॥

શબ્દાર્થ : જહા - જે રીતે, રોહિયા - રોહિત જાતિની, મચ્છા - માછલી, જાલં - ફસાયેલી જાળને, છિદત્તુ - તોડીને, કાપીને, વ - એ રીતે, અબલં - જીર્ણ, પહાય - છોડીને જઈ રહ્યા છે અને, હ - જેમ, ધોરેયસીલા -

જાતિવાન બળદની જેમ, ધીરા - એ ધીર, ઉદારા - ગંભીર પુરુષ, તવસા - તપશ્ચયાં અને, ભિક્ખાયરિયં - ભિક્ષાચાર્યાંના સંયમ માર્ગને, ચરંતિ - અંગીકાર કરવા માટે તૈયાર થાય છે.

ભાવાર્થ : રોહિત માછલી જેમ જીર્ણ જાળને કાપીને બહાર નીકળી જાય છે, તેમ ધોરી બળદ સમાન સંયમ ભાર ઉપાડનાર, ધીર, વીર, ગંભીર સાધક કામભોગોની જાળને કાપીને સંસારમાંથી નીકળી જાય છે અને સંયમમાર્ગને સ્વીકારી, તેનું પાલન કરે છે. હું પણ એ જ રીતે સાધુચર્યાને ગ્રહણ કરીશ.

णहेव कुंचा समझक्कमंता, तयाणि जालाणि दलित्तु हंसा ।

पलेंति पुत्ता य पई य मज्जां, ते हं कहं णाणुगमिस्समेक्का ॥३६॥

શાબ્દાર્થ : વ - જે રીતે, કુંચા - કૌંચ પક્ષી, સમઝક્કમંતા - અનેક પ્રદેશોને ઉલ્લંઘીને, ણહે - આકાશમાં ઊડી જાય છે, તયાણિ - વિસ્તીર્ણ (ફેલાયેલી), જાલાણિ - જાળોને, દલિત્તુ - ભેદીને, પલેંતિ - સ્વેચ્છાથી આકાશમાં ઊડી જાય છે, મજ્જાં - મારા, પુત્તા - બંને પુત્રો, પર્દી - પતિ (ન્યાયમાર્ગ અંગીકાર કરી રહ્યા છે), અહં - હું પણ, તે - તેમની સાથે, કહં - કેમ, ણ - ન, અણુગમિસ્સ - જાઉ (અનુસરું), એકકા - હું એકલી પાછળ રહીને શું કરું ?

ભાવાર્થ : પુરોહિત પત્ની યશા વિચારવા લાગી કે જેમ કૌંચ પક્ષી અને હંસ, શિકારીએ પાથરેલી જ્ઞાન કાપીને આકાશમાં સ્વતંત્ર રીતે ઉડી જાય છે, તેમ મારા પુત્રો અને પતિ મને છોડીને જાય છે; તો હું એકલી રહીને શું કરું? હું પણ ત્યાગ માર્ગને શા માટે ન અનુસરું? અર્થાતું હું પણ સંયમ સ્વીકારીશ.

પુરોહિતનાં ધન નિમિત્તે રાણીને ઘેરાગ્યભાવ :

परोहियं तं सस्यं सदारं, सोच्चाऽभिणिकखम्म पहाय भोए ।

कुडुंबसारं विउलृत्तमं च, रायं अभिक्खं समवाय देवी ॥३७॥

શબ્દાર્થ : પહાય - ત્યાગ કરીને, સસુયં - પોતાના બંને પુત્રો, સદારં - સ્ત્રીની સાથે, અભિણિકખમ્મ - દીક્ષા અંગીકાર કરવા માટે ઘરબાર છોડીને નીકળી ગયા છે, વિદ્લુત્તમં - તેની વિપુલ અને ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ, કુઙુંબસારં - ઘરની ધન સંપત્તિને, દેવી - કુમલાવતી રાણી, અભિકખં - વારંવાર, રાયં - રાજાને આ રીતે, સમુવાય - કહેવા લાગી.

ભાવાર્થ : વિશાળ કુટુંબ, ધન અને ભોગોને છોડીને બંને પુત્રો અને પત્ની સાથે ભૂગુ પુરોહિતે અભિનિષ્ઠમણ કર્યું, સંયમમાર્ગને સ્વીકાર્યો. આ સાંભળીને તે કુટુંબની વિપુલ ધનસંપત્તિને રાજી ગ્રહણ કરી રહ્યા હતા, રાજભંડારમાં મંગાવી રહ્યા હતા. તે જોઈને રાણી કમલાવતીએ રાજને આ પ્રમાણે કહ્યું.

રાજને રાણીનો હૃદયદ્રાવક ઉપદેશ :

વંતાસી પુરિસો રાયં, ણ સો હોડ પસંસિઓ ।

માહણેણ પરિચ્ચત્તં, ધણં આદાઉમિચ્છસિ ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ : રાયં - હે રાજન્ !, માહણેણ - બ્રાહ્મણ દ્વારા, પરિચ્ચત્તં - છોડવામાં આવેલાં, ધણં - ધનને, આદાઉ - તમે ગ્રહણ કરવા, ઇચ્છસિ - ઈચ્છો છો, વંતાસી - વમન કરેલા પદાર્થ ખાનાર, પસંસિઓ - વખાણવા લાયક, ણ હોડ - હોતો નથી, પણ તેની સર્વત્ર નિંદા જ થાય છે.

ભાવાર્થ : રાણી કમલાવતી : “હે રાજન્ ! વમન કરેલી સંપત્તિનો જે ઉપભોગ કરે છે, તે પુરુષ પ્રશંસાપાત્ર નથી. ભૂગુ પુરોહિતે જે ધનને વમી દીધું, ત્યાગી દીધું, તે ધનને આપ ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા કરો છો, તે કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી.”

સવ્વં જગં જડ તુહં, સવ્વં વાવિ ધણં ભવે ।

સવ્વં પિ તે અપજ્જતં, ણેવ તાણાય તં તવ ॥૩૯॥

શબ્દાર્થ : જગં - જગત, તુહં - તમારું થઈ જાય, સવ્વં - સંસારનું સમગ્ર, ધણં - ધન, ભવે - તમારું થઈ જાય તો પણ, સવ્વં પિ - આ બધું, તે - તારા માટે, અપજ્જતં - અપર્યાપ્ત જ છે, તં - આ ધન જન્મ મૃત્યુનાં કષ્ટોથી, તવ - તમારી, તાણાય - રક્ષા, ણેવ - કરી શકતું નથી.

ભાવાર્થ : રાણી કમલાવતી : “હે રાજન્ ! આખું જગત અને તેનું બધું ધન કદાચ તમારું થઈ જાય, તો પણ તમારે માટે તે અપર્યાપ્ત કે અપૂર્ણ જ છે. કેમકે તૃષ્ણાનો ક્યારેય પાર આવતો જ નથી અને તે ધન તમારું રક્ષણ પણ કરી શકતું નથી.

મરિહિસિ રાયં જયા તયા વા, મળોરમે કામગુણે સહાય ।

ઝકકો હુ ધર્મો ણરદેવ તાણં, ણ વિજ્જડ અણણમિહેઙ કિંચિ ॥૪૦॥

શબ્દાર્થ : જયા તયા વા - જ્યારે મૃત્યુનો સમય આવશે ત્યારે આ, મણોરમે - મનોહર, મરિહિસિ - અવશ્ય મરવું પડશે, ણરદેવ - હે નરદેવ, ઇહ - આ સંસારમાં, હુ - ચોક્કસ મૃત્યુના સમયે, ઇક્કો - એક, ધર્મો - ધર્મ જ, તાણ - શરણરૂપ થશે, અણાં - અન્ય, કિંચિ - કોઈ પણ પદાર્થ, ણ વિજ્જઙ્ગ - શરણરૂપ થતો નથી.

ભાવાર્થ : રાજન્ય ! એક દિવસ આ મનોદ્ધ કામગુણોને છોડીને જ્યારે મરવું પડશે, ત્યારે એક ધર્મ જ રક્ષક થશે. હે નરહેવ ! અહીં ધર્મ સિવાય ધનાદિ બીજું કાંઈ જ શરણભૂત થતું નથી.

णाहं रमे पक्षिखणी पंजरे वा, संताणछिणा चरिस्सामि मोणं ।

अकिंचणा उज्जुकडा पिरामिसा, परिगग्हारंभ पियत्तदोसा ॥४१॥

શાબ્દાર્થ : પક્ષિખણી વા - જેમ પક્ષિણી, પંજરે - પાંજરામાં આનંદ પામતી નથી, અહં - હું પણ ધરમાં, એ રમે - આનંદ માનતી નથી, સંતાણછિણણા - સ્નેહ બંધનોને તોડીને, પરિગ્રહારંભ ણિયત્તદોસા - આરંભ અને પરિગ્રહરૂપી દોષોથી નિવૃત્ત થઈને, અકિંચણા - પરિગ્રહ રહિત થઈને, ણિરામિસા - કામભોગાદિની લાલસા રહિત થઈને, ઉજ્જુકડા - સરળ સ્વભાવી બનીને, મોણ ચરિસ્સામિ - હું સંયમ સ્વીકાર કરીશ.

ભાવાર્થ : જેમ પિંજરામાં પંખિણી સુખી થતી નથી, તેમ આ રાજ્ય-સુખથી ભરેલા અંતઃપુરમાં હું પણ આનંદ પામતી નથી, માટે સ્નોહરૂપી તાંત્રણાને છેદીને તથા આરંભ એટલે આરંભ અને પરિગ્રહના દોષથી નિવૃત્ત, અકિંચન (પોતાની પાસે ધનાદિ કાંઈ પણ ન રાખનાર) નિરાસકત અને સરલભાવી બનીને સંયમમાર્ગમાં - મુનિધર્મમાં વિચરણ કરીશ.

द्वग्गिणा जहा रणे, डज्जामाणेसु जंतुसु ।

अण्णे सत्ता पमोयंति, रागद्वोसवसं गया ॥४२॥

एवमेव वयं मृढा, कामभोगेसु मुच्छिया ।

डुज्ज्वमाणं ण बुज्ज्वामो, रागद्वेसगिणा जगं ॥४३॥

શબ્દાર્થ : જહા - જેમ, અરણો - વનમાં, દવગિગણા - દાવાજિન લાગવાથી અને તેમાં, જંતુસુ - જીવોને, - ડજ્જમાણેસુ - બળતાં જોઈને, અણો - ભીજાં, સત્તા - પ્રાણી, રાગદ્વોસ વસંગયા - રાગ-દ્વેષને વશ થઈને, પમોચંતિ - પ્રસત્ત
ક્રિકેટ લૈન પાઠાવલી - શ્રેણી : ૨૨ **ક્રિકેટ** ૫૩

थाय-छि, एकमेव - ऐ रीते, - कामभोगेसु कामभोगोमां, मुच्छिया - भूर्चित थઈने, वयं - आपणे, मूढा - अज्ञानी लोको पण, ण बुज्जामो - ऐ समजतां नथी के, जगं - समग्र संसार, रागद्वेषुगणा - राग द्वेषरूपी अग्निमां, डज्जमाणं - बणी रह्यो छि, आ अग्नि आपणने पण बाणशे.

भावार्थ : जेम जंगलमां लागेला दावानणथी प्राणीओ बणतां होय, त्यारे दावानणथी दूर रहेलां भीजां प्राणीओ राग-द्वेषने वश थઈने आनंद पामतां होय छि, परंतु तेओ पाइणना परिणामने समजता नथी के तेओनी पण ते ज गति थवानी छि.

ऐ ज प्रमाणे आपणे पण भूठ बनीने कामभोगमां आनंद माणी रहां छीअे, भूर्चित थई संसारमां सुख माणी रह्या छीअे, परंतु रागद्वेषरूपी अग्निथी बणी रहेला आभा जगतने जोईने समज शक्ता नथी के अमारी पण आवी ज गति थवानी छि.

भोगे भोच्चा वमिता य, लहुभूयविहारिणो ।

आमोयमाणा गच्छति, दिया कामकमा इव ॥४४॥

शब्दार्थ : भोच्चा - भोगवीने, वमिता - छोडीने, आमोयमाणा - प्रसन्नतानी साथे संयम स्वीकारे छि, इव - जेम, दिया - पक्षी, कामकमा - पोतानी ईर्ष्यानुसार आकाशमां उडे छि, तेम ते पण, लहुभूयविहारिणो - वायुसमान हणवा बनीने अविरत विहार करे छि.

भावार्थ : विवेकी व्यक्ति भोग भोगवीने यथावसरे तेनो त्याग करे छि अने आरंभ परिग्रहथी मुक्त थई, पोतानी ईर्ष्यानुसार स्वतंत्र विचरण करनारा पक्षीनी जेम साधुर्यामां प्रसन्नता साथे अर्थात् स्वेच्छाए विहार करे छि.

इमे य बद्धा फंदंति, मम हत्थऽज्जमागया ।

वयं च सत्ता कामेसु, भविस्सामो जहा इमे ॥४५॥

शब्दार्थ : अज्ज - हे आर्य !, मम - पोताने, हत्थ आगया - प्राप्त थयेला, कामेसु - कामभोगोमां, वयं - आपणे, सत्ता - आसक्त छीअे, य - परंतु, बद्धा - अनेक उपायोथी तेनी रक्षा करवा छतां, इमे - ऐ कामभोग, फंदंति - क्यारेक तो आपणने छोडी देशे, जहा - जे रीते, इमे - ऐ

ભૃગુ પુરોહિત વગેરેએ તેને છોડી દીધા છે, ભવિસ્સામો - તે રીતે આપણે પણ દીક્ષા અંગીકાર કરીએ.

ભાવાર્થ : હે આર્ય ! આપણને પ્રાપ્ત થયેલા આ કામભોગો, જેને આપણે સ્થિર સમજીએ છીએ, તે વાસ્તવિકતામાં ક્ષણિક છે, રાખવા છતાં પણ ચાલ્યા જવાના જ છે, નાશ પામવાના છે. હજુ સુધી આપણે તે ક્ષણિક કામભોગોમાં આસકત છીએ, પરંતુ જેમ એ પુરોહિત પરિવારના ચાર સભ્યોએ ત્યાગ કર્યો છે, તેમ આપણે પણ બંધનમુક્ત થવું જોઈએ.

सामिसं कूललं दिस्म, बज्जमाणं निरामिसं ।

आमिसं सव्वमुज्ज्वता, विहरिस्सामि निरामिसा ॥४६॥

શબ્દાર્થ : કુલલં - જેમ કોઈ પક્ષીના મોઢામાં, સામિસં - માંસના ટુકડાને, દિસ્સ - જોઈને, બજ્જમાણં - બીજાં પક્ષી તેના પર તરાપ કે જાપટ મારે છે, પીડા પહોંચાડે છે, નિરામિસં - માંસના ટુકડાથી રહિતને કોઈ સતાવતું નથી. આમિસં - માંસના ટુકડા સમાન, સવ્વં - સર્વને, ઉજ્જવલા - છોડીને તથા, નિરામિસા - સમસ્ત બંધનોથી રહિત થઈને, આસક્તિ રહિત થઈને, વિહરિસ્સામિ - સંયમમાર્ગમાં વિચરણ કરીશ.

ભાવાર્થ : આસક્તિ વશ માંસના ટુકડાને પકડેલા ગીધ પક્ષીને જોઈને બીજા પક્ષીઓ માંસ લેવા માટે તેને સતાવે છે, પરંતુ જેની પાસે માંસ નથી તેને કોઈ દુઃખી કરતું નથી, તે જોઈને હું પણ માંસના ટુકડા જેવાં સર્વ કામભોગો છોડીને નિરામિષ, નિરાસકત થઈનો અર્થાત્ સંપૂર્ણ ભોગ સુખોનો ત્યાગ કરીને સંયમ ધર્મમાં વિચરણ કરીશ.

गिद्धोवमे उ नच्चाणं, कामे संसारवद्धणे ।

उरगो सुवर्णणपासे व्व, संकमाणो तणुं चरे ॥४७॥

શબ્દાર્થ : ગિદ્ધોવમે - ઉપરોક્ત આસક્ત પક્ષીની ઉપમા સાંભળીને, કામે - કામભોગોને, સંસારવહુણે - સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર, નચ્ચા ણ-જાણીને, સુવણ્ણપાસે વ્બ ઉરગો - જેમ સર્પ ગરુડ પક્ષીની સામે, સંકમાણો - શંકિત થઈને, તણં - ધીરે - ધીરે, ચરે - નીકળી જાય છે, ચાલે છે.

ભાવાર્થ : જેમ સર્પ ગરુડ પક્ષીથી ડરી ડરીને ચાલે છે, તેમ ગીધ અને માંસની ઉપમાથી, કામભોગને સંસાર વધારનાર સમજુનો, આપણે પણ કામભોગોથી ડરીને વિવેકપૂર્વક ચાલવું જોઈએ.

णागो व्य बंधनं छित्ता, अप्पणो वसहिं वए ।

एयं पत्थं महारायं, उस्सुयारि त्ति मे सुयं ॥४८॥

શબ્દાર્થ : ણાગો વ્બ - જેમ હાથી, બંધણ - સાંકળ વગેરે બંધનોને, છિત્તા - તોડીને, અપ્પણો - પોતાનાં, વસહિં - સ્થાન પર, વાએ - ચાલ્યો જાય છે, ઉસ્સુયારિ મહારાયં - હે ઈષુકાર મહારાજ !, એયં ત્તિ - આવા, પત્થં - હિતકારી ઉપદેશ, મે - મેં, સુયં - તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો પાસેથી સાંભળ્યો છે.

ભાવાર્થ : હે મહારાજ ! હાથી જેમ સાંકળ વગેરેના બંધન તોડીને પોતાનાં નિવાસસ્થાન રૂપ અટવી વગેરેમાં જવાથી આનંદ પામે છે, તેમ સંસારનાં બંધન છૂટી ગયાં પછી જીવાત્મા પણ ખૂબ આનંદ પામે છે, તેથી હે ઈષુકાર રાજન્ ! આપણે પણ આત્માના વાસ્તવિક સ્થાન મોક્ષમાં જવું જોઈએ, તે એક માત્ર શ્રેયકર છે, એવું મેં જ્ઞાનીઓ પાસેથી સાંભળ્યું છે.

૭ આત્માઓની પ્રવ્રજયા અને મુક્તિ :

चड्हता वितलं रज्जं, कामभोगे य दुच्छए ।

णिव्वसया णिरामिसा, णिण्णेहा णिष्परिगहा ॥४९॥

શાન્દાર્ય : વિઉલં - વિસ્તીર્ણ, રજ્જં - રાજ્યને, ચડીત્તા - છોડીને, દુચ્ચએ - મુશ્કેલીથી છોડી શકાય તેવા, ણિવ્વિસયા - વિષયોથી રહિત, ણિરામિસા - ધન ધાન્યાદિના મમત્વથી રહિત, આસક્તિ રહિત, ણિણ્ણોહા - પરિવારના સ્નોહથી રહિત અને, ણિષ્પરિગ્ગહા - પરિશ્રુતથી રહિત થઈ ગયા.

ભાવાર્થ : વિશાળ રાજ્ય તથા મુશ્કેલીથી છોડી શકાય એવા કામ-ભોગોને છોડીને તે રાજી અને રાણી વિષયોથી રહિત ધનધાન્યાદિના મમત્વથી રહિત, પરિવારના સ્નેહથી રહિત તેમજ નિષ્પરિચ્છી થઈ ગયાં અર્થાતું દીક્ષિત થઈ ગયા.

सम्मं धम्मं वियाणित्ता, चिच्छा कामगुणे वरे ।

तवं पगिज्ञऽहक्खायं, घोरं घोरपरक्कमा ॥५०॥

शब्दार्थ : सम्म - सभ्यकृ, धर्म - धर्मने, वियाणिता - जाणीने तथा, वरे - मुख्य, चिच्चा - छोड़ीने, अहक्षयाय - व्याख्यात, तीर्थकर भगवान् द्वारा कुहेवायेला, घोर - धोर, कठण, उग्र, तवं - तपने, तप-संयमने, पगिज्ज - स्वीकार करीने, घोरपरक्कमा - तप संयममां धोर पराक्रम करवा लाग्यां, कर्म क्षय करवामां अत्यधिक पूरुषार्थ करवा लाग्यां.

ભાવાર્થ : ધર્મને સારી રીતે સમજુને પરિણામે મનોજા કામભોગને છોડીને રાજા-રાણી પણ જિનવર દ્વારા ઉપદિષ્ટ તપ સંયમનો સ્વીકાર કરી તેમાં ઘોર પરાકર્મી બની ગયાં.

एवं ते कमसो बुद्धा, सत्त्वे धर्मपरायणा ।

जम्म मच्चुभउविगगा, दुकखसंतगवेसिणो ॥५१॥

શબ્દાર્થ : કમસો - કુમશઃ, એક પછી એક, બુદ્ધા - પ્રતિબોધ પામીને, ધર્મપરાયણા - ધર્મમાં તત્ત્વર થયા, જમ્મ મચ્ચુભડવ્વિગા - જન્મ અને મૃત્યુના ભયથી ઉદ્વિજન થઈને, દુક્ખસંતગવેસિણો - દુઃખોનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે ઉદ્યમવંત બન્યા.

ભાવાર્થ : આ રીતે તે છ એ ધર્મશીલ આત્માઓ કુમશઃ એક પદી એક પ્રતિબુદ્ધ થયાં અર્થાત્ દીક્ષિત થયાં. જન્મ મરણાના ભયથી ઉદ્ઘિરન થયાં અને દુઃખનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે મોક્ષમાર્ગમાં ઉદ્ઘમવંત બન્યાં.

सासणे विग्रहमोहाणं, पूर्व्वि भावणभाविया ।

अचिरेणेव कालेण, दुक्खसंतम् वागया ॥५२॥

राया सह देवीए, माहणो य पुरोहितो ।

माहणी दारगा चेव, सव्वे ते परिनिवृडे ॥५३॥

- त्ति बेमि

શબ્દાર્થ : વિગયમોહાણ - રાગ-દેખને જીતનાર તીર્થકર ભગવાનના, સાસણે - શાસનમાં, પુર્વિ - પૂર્વભવની, ભાવણભાવિયા - ભાવનાથી ભાવિત થયેલા તે છ યે જીવો, અચિરેણેવ - થોડાં જ, કાલેણ - સમયમાં, દુક્ખસ્સ - સમસ્ત દુઃખોના, અંત - અંતને, ઉવાગયા - પ્રાપ્ત થયા અર્થાત્ સિદ્ધ-બુદ્ધ મુક્ત થઈ ગયાં, પરિનિવ્વાડે - મોક્ષને પામ્યા.

ભાવાર્થ : પૂર્વજન્મની ધર્મ ભાવનાથી પ્રભાવિત તે છએ જીવો નિર્માણી તીર્થકર ભગવાનના ધર્મ શાસનમાં દીક્ષિત થઈને તપ સંયમમાં પુરુષાર્થ કરી થોડા જ સમયમાં સંપૂર્ણ દુઃખોથી રહિત અર્થાત્ મુક્તિનો પ્રાપ્ત થયા. આમ તે બધાં ઈક્ષુકાર રાજી, કમલાવતી રાણી, ભૃગુ પુરોહિત, તેની પત્ની યશા અને બંને પુત્રો, વીતરાગ શાસનમાં દીક્ષિત થઈ પરમ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયાં, મુક્ત થયાં. - એમ ભગવાને કહ્યું છે.

પ્રશ્નાપના સૂચના

Q. No. 7
Marks : 20

પદ - ૧૫ : આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય

ઇન્દ્રિય : ઈન્ડ - અનંત ઐશ્વર્યયુક્ત આત્મા, તેની ઓળખાણ જેનાથી થાય તે ઈન્દ્રિય. આત્માની ઓળખ.

ઇન્દ્રિયના બે પ્રકાર છે - (૧) દ્રવ્યેન્દ્રિય અને (૨) ભાવેન્દ્રિય.

દ્રવ્યેન્દ્રિય : નામકર્મના ઉદ્યથી ઈન્દ્રિયોની પૌદગાલિક રચનાને દ્રવ્યેન્દ્રિય કહે છે. દ્રવ્યેન્દ્રિયના અહીં આઠ પ્રકાર કહ્યા છે -

(૧) બે કાન, (૨) બે આંખ, (૩) બે નાક (નસકોરા), (૪) એક જીભ,
(૫) એક સ્પર્શન એમ કુલ મળીને આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય થાય.

૨૪ દંડકના જીવોને પ્રાપ્ત દ્રવ્યેન્દ્રિય

દંડક	દ્રવ્યેન્દ્રિય
(૧) નારકી	આઠ - ૨ કાન, ૨ આંખ, ૨ નાક (નસકોરા), ૧ જીભ, ૧ સ્પર્શન.
(૨) દસ ભવનપતિ વાણવ્યંતર જ્યોતિષી વૈમાનિક	આઠ - ૨ કાન, ૨ આંખ, ૨ નાક (નસકોરા), ૧ જીભ, ૧ સ્પર્શન.
(૩) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય	આઠ - ૨ કાન, ૨ આંખ, ૨ નાક (નસકોરા), ૧ જીભ, ૧ સ્પર્શન.
(૪) પાંચ સ્થાવર (પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાઉ, વનસ્પતિકાય)	એક - સ્પર્શન
(૫) બેઈન્દ્રિય	બે - સ્પર્શન અને જીભ
(૬) તેઈન્દ્રિય	ચાર - સ્પર્શન, જીભ, બે નાક
(૭) ચૌરેન્દ્રિય	છ - સ્પર્શન, જીભ, ૨ નાક, ૨ આંખ

૨૪ દંડકના જીવોને પ્રાપ્ત ટ્રૈકાલિક ઈન્દ્રિયો

અતીત કાલીન
ઇન્દ્રિય

પ્રત્યેક દંડકના જીવે અતીતકાળમાં (ભૂતકાળમાં)
અનંત જન્મ ધારણ કર્યા છે. તોથી અતીત
કાલની અપેક્ષાએ પ્રત્યેક જીવે અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિય
પ્રાપ્ત કરી છે.

વર્તમાનકાલીન ઈન્દ્રિય	જે દંડકના જીવોને જેટલી ઈન્દ્રિય છે તેટલી વર્તમાનકાલીન ઈન્દ્રિય પૂર્વવત (કોઠા પ્રમાણે) જાણવી
ભવિષ્ય કાલીન ઈન્દ્રિયો	જે દંડકના જીવ ભવિષ્યમાં જેટલાં ભવ કરીને મોક્ષ જવાના હોય તે પ્રમાણે તેની ભવિષ્ય કાલીન ઈન્દ્રિયોની જાગ્રત્તા શરૂ થૈ

नेत्रिकनी भविष्यनी द्रव्येन्द्रियो : नारकी ज्व भविष्यमां आठ, सोण, सतार, संभ्यात, असंभ्यात के अनन्त द्रव्येन्द्रियो प्राप्त थशे.

(૧) આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો : કોઈ નારકી મૃત્યુ પામી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થાય, તો તેને મનુષ્ય ભવની આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થશે.

(२) सोण द्रव्येन्द्रियो : कोई नारकी मृत्यु पामी तिर्यंच पंचेन्द्रियनो अथवा मनुष्यनो भव करीने त्यार पछी बीजो मनुष्य भव प्राप्त करीने सिद्ध थाय, तो तेने तिर्यंच पंचेन्द्रिय अथवा मनुष्यना भवनी आठ + बीजा मनुष्य भवनी आठ = सोण द्रव्येन्द्रियो प्राप्त थशे.

(3) સતાર, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત દ્વયેન્દ્રિયો : કોઈ નારકી મૃત્યુ પામી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને એકેન્દ્રિયનો ભવ કરીને ત્યાર પછી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થાય, તો તેને તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના ભવની આઠ + એકેન્દ્રિયની એક + મનુષ્યની આઠ = સતાર દ્વયેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થશે. આ રીતે તે નારકી સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભવ કરે, તો તે કમશાઃ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત દ્વયેન્દ્રિયોને પ્રાપ્ત થશે.

અસુરકુમારની પુરસ્કૃત દ્વયેન્દ્રિયો : અસુરકુમાર દેવ મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થાય તો પુરસ્કૃત દ્વયેન્દ્રિયો આઈ હોય છે. કોઈ અસુરકુમાર દેવ પૃથ્વીકાય, અપ્રકાય અને વનસ્પતિકાયનો ભવ કરીને પછી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થાય, તો તેને પુરસ્કૃત દ્વયેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયના ભવની એક + મનુષ્ય ભવની આઈ = નવ હોય છે. જે અસુરકુમાર દેવ સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભવભ્રમણ કરે, તો તેને પુરસ્કૃત (આગામી) દ્વયેન્દ્રિયો કુમશઃ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત હોય છે.

પૃથ્વી - પાણી - વનસ્પતિકાયની પુરસ્કૃત દ્રવ્યેન્દ્રિયો : પૃથ્વીકાળિક આદિ જીવ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થાય, તો તેને પુરસ્કૃત દ્રવ્યેન્દ્રિયો મનુષ્યના ભવ આશ્રી આઠ હોય છે. કોઈ પૃથ્વીકાળિક આદિ જીવ ફરી પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિયનો ભવ કરીને પછી મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થાય, તો તેને પુરસ્કૃત દ્રવ્યેન્દ્રિયો નવ હોય છે.

તेजस्कायिक, वायुकायिक अने विकलेन्ड्रियनी पुरस्कृत द्रव्येन्द्रिय : तेजस्कायिक अने वायुकायिको मनुष्य भव पामता नथी. त्राण विकेलन्द्रिय ज्वो मनुष्य भव तो पामी शકे, परंतु ते भवमां तेओ सिद्ध थઈ शकता नथी. तेथी ते ज्व अनंतर भवमां पृथ्वी, पाणी के वनस्पतिमां उत्पत्त थઈने त्यार पछी मनुष्यभव प्राप्त करीने सिद्ध थाय, तो ते ज्वने पृथ्वी आहिना भवनी एक + मनुष्य भवनी आठ = नव द्रव्येन्द्रियो थाय छे. जो ते ज्व बे वार पृथ्वी आहिना भव धारण करीने त्यार पछी मनुष्य भव प्राप्त करीने सिद्ध थाय तो पृथ्वी आहिना बो भवनी कमशः $1 + 1$ अने मनुष्य भवनी $8 = 10$ द्रव्येन्द्रियो प्राप्त करशे. आ रीते ते ज्वो पोताना भवभ्रमण प्रमाणे अगियार, संघ्यात, असंघ्यात के अनंत द्रव्येन्द्रियो प्राप्त करशे.

तिर्यच पंचेन्द्रिय, व्यंतर, ज्योतिषी अने बो देवलोकना देवोनी पुरस्कृत द्रव्येन्द्रियो : ते ज्वोने असुरकुमारनी जेम आठ, नव, संघ्यात, असंघ्यात के अनंत द्रव्येन्द्रियो प्राप्त थशे.

मनुष्योनी पुरस्कृत द्रव्येन्द्रियो : तद्भव मोक्षगामी मनुष्यो आ मनुष्य जन्ममां ज सिद्ध थाय छे तेने भविष्यमां द्रव्येन्द्रियो थती नथी. ते सिवायना मनुष्योने भविष्यमां द्रव्येन्द्रियो थाय छे. जे ज्व एक मनुष्यभव प्राप्त करीने सिद्ध थाय, तेने आठ द्रव्येन्द्रियो, एक पृथ्वीकाय आहिनो भव करीने त्यार पछी मनुष्यभव प्राप्त करीने सिद्ध थाय, तो नव द्रव्येन्द्रियो थाय छे. आ रीते तेना भवभ्रमण प्रमाणे संघ्यात, असंघ्यात के अनंत द्रव्येन्द्रियो थाय छे.

ग्रीज देवलोकथी नव ग्रैवेयकना देवोनी पुरस्कृत द्रव्येन्द्रियो : सनत्कुमारादि देव पृथ्वीकायाहिमां उत्पत्त थता नथी. ते देव पंचेन्द्रियोमां उत्पत्त थाय छे. तेओने भविष्यमां नैरपिकनी जेम आठ, सोण, संघ्यातादि द्रव्येन्द्रिय प्राप्त थशे.

विज्यादि चार अनुतर विमानना देवोनी पुरस्कृत द्रव्येन्द्रियो : जे अनंतरभवमां ज मनुष्यभव प्राप्त करीने सिद्ध थाय तेने आठ द्रव्येन्द्रियो थाय छे. एक वार मनुष्य थઈने पुनःमनुष्यभव पामी सिद्ध थाय, तेने सोण द्रव्येन्द्रियो थाय छे. जो एक मनुष्य, एक देव भव करीने, पछी मनुष्य थई सिद्ध थाय तो तेने २४ द्रव्येन्द्रियो होय छे. विज्यादि चार विमानना देव असंघ्यात भव के अनंतभव सुधी संसारमां रहेता नथी, तेथी तेनी द्रव्येन्द्रियो संघ्याती ज थाय छे, असंघ्यात के अनंत थती नथी. उत्कृष्ट १३ मे भवे अवश्य मोक्षे जाय छे माटे $13 \times 8 = 104$ थी वधारे न थाय.

सवार्थसिद्ध विमानना देवनी पुरस्कृत द्रव्येन्द्रियो : सवार्थसिद्ध विमानना देव नियमा मनुष्य जन्म प्राप्त करीने ते ज भवे सिद्ध थाय छे, तेथी तेनी आगामी द्रव्येन्द्रियो आठ ज थाय छे.

૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવની ઐકાલિક દ્રવ્યેન્દ્રિયો :

જીવ પ્રકાર	ભૂત કાલીન	વર્તમાન કાલીન	ભવિષ્યકાલીન	ભવિષ્યકાલીન દ્રવ્યેન્દ્રિયનું કારણ
નારકી	અનંત	૮	૮, ૧૬, ૧૭ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	મનુષ્ય જન્મ પામી મોક્ષે જાય તો ૮, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના ભવ પછી મનુષ્ય જન્મમાં મોક્ષે જાય તો ૧૬. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય, પૃથ્વી આદિના ભવ પછી મોક્ષે જાય તો ૧૭, ૧૮ આદિ થાય.
દસ ભવનપતિ	અનંત	૮	૮, ૯, ૧૦ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	પૂર્વવત् ૮. વચ્ચે એકેન્દ્રિયનો ભવ કરે તો ૯, ૧૦ આદિ થાય.
પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ	અનંત	૧	૮, ૯, ૧૦ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	પૂર્વવત् ૮. વચ્ચે એકેન્દ્રિયનો ભવ કરે તો ૯, ૧૦ આદિ થાય.
તેઉકાય, વાયુકાય	અનંત	૧-૧	૯, ૧૦ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	પૃથ્વી આદિનો એક ભવ કરીને મનુષ્ય જન્મમાંથી મોક્ષે જાય તો ૯. બે વાર એકેન્દ્રિયના ભવ કરીને મનુષ્ય જન્મમાંથી મોક્ષે જાય તો ૧૦.
ગ્રાણ વિકલેન્દ્રિય	અનંત	૨, ૪, ૬	૯, ૧૦ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	તેઉકાય - વાયુકાયની સમાન

જીવ પ્રકાર	ભૂત કાલીન	વર્તમાન કાલીન	ભવિષ્યકાલીન	ભવિષ્યકાલીન દ્રવ્યેન્દ્રિયનું કારણ
તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય	અનંત	C	C, E, ૧૬ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	ભવનપતિની સમાન
મનુષ્ય	અનંત	C	0/C, E, ૧૬ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	તદ્દ્બબ્દ મોક્ષગામીને ભવિષ્યમાં દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થતી નથી. બીજા મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય તો C, E વગેરે ભવનપતિની સમાન
વંતર, જ્યોતિષી બે દેવલોકના દેવો	અનંત	C	C, E, ૧૦ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	ભવનપતિની જેમ
ત્રીજા દેવલોકથી નવ ગ્રેવેયકના દેવો	અનંત	C	C, ૧૬, ૧૭ સંખ્યાત અસંખ્યાત, અનંત	નારકીની જેમ
ચાર અનુતર વિમાન	અનંત	C	C, ૧૬, ૨૪ સંખ્યાત (૧૩ × C = ૧૦૪)	મનુષ્ય જન્મ પામી મોક્ષે જાય તો C. બે વાર મનુષ્ય જન્મ પામી મોક્ષે જાય તો ૧૬. મનુષ્ય, દેવ મનુષ્ય, તેમ ગણે ભવે મોક્ષે જાય તો ૨૪- આદિ થાય.
સર્વાર્થસિદ્ધ	અનંત	C	C	એક મનુષ્યભવ પામી મોક્ષે જાય તેથી C થાય.

★ કોઈ પણ જીવ સંખ્યાતા ભવ કરીને મોક્ષે જાય, તે સંખ્યાત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પામે છે. અસંખ્યાત ભવ કરીને મોક્ષે જાય, તે અસંખ્યાત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પામે છે. અનંત ભવ કરીને મોક્ષે જાય, તે અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પામે છે.

૨૪ દંડકના અનેક જીવોમાં ઐકાલિક દ્રવ્યેન્જિયો :

અતીતકાલીન દ્રવ્યેન્દ્રિયો : ૨૪ દંડકના અનેક જીવોનું સંસાર પરિભ્રમણ અનંતકાલીન છે, તેથી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ચોવીસે દંડકના જીવોમાં અતીતકાલીન અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો થાય છે.

બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો : ૨૪ દંડકના અનેક જીવોની શરીરની સંખ્યા પ્રમાણે બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો થાય છે. સાવર્થિસિલ્લ વિમાનમાં દેવો સંખ્યાત છે તેથી તેમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પણ સંખ્યાતા બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો હોય છે. વનસ્પતિકાયમાં જીવો અનંત છે પણ તેઓના શરીર અસંખ્યાતા જ હોવાથી શરીરાશ્રિત બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો અસંખ્યાત જ હોય છે. મનુષ્યોમાં ગર્ભજ મનુષ્યો સંખ્યાતા જ હોય છે પરંતુ સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યો અસંખ્યાતા હોય છે, તેથી સમુચ્ચય મનુષ્યોની બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો અસંખ્યાત છે. સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યોના ચોવીસ મુહૂર્તના વિરહકાલમાં તે જીવો એક પણ ન હોય, ફક્ત ગર્ભજ મનુષ્યો જ હોય છે ત્યારે ગર્ભજ મનુષ્યોની અપેક્ષાએ બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો સંખ્યાત જ હોય છે. તેથી સૂત્રમાં મનુષ્યો માટે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયનું કથન છે. શેષ પ્રત્યેક દંડકના જીવોમાં અસંખ્યાત જીવો હોવાથી બદ્ધ દ્રવ્યેન્દ્રિયો અસંખ્યાત જ હોય છે.

પુરસ્કૃત દ્વયેન્દ્રિયો : પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવોને છોડીને શેષ દંડકના જીવોને ભવિષ્યમાં અનંતકાલીન ભવભ્રમણની સંભાવના છે. તેથી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ તે દરેક દંડકના જીવોમાં અનંત ભવિષ્યકાલીન દ્વયેન્દ્રિયો હોય છે. ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવોને - ભવિષ્યમાં સંખ્યાતકાલનું સંસાર પરિભ્રમણ શેષ હોય છે. પરંતુ તે દેવોની સંખ્યા અસંખ્યાત હોવાથી અનેક દેવોની અપેક્ષાએ તેની ભવિષ્યકાલીન અસંખ્યાત દ્વયેન્દ્રિયો થાય છે. સવાર્થિસિદ્ધ વિમાનના સમસ્ત દેવો એકાવતારી છે અને તે દેવોની સંખ્યા પણ સંખ્યાત જ છે તેથી અનેક દેવોની અપેક્ષાએ તેની સંખ્યાત પુરસ્કૃત દ્વયેન્દ્રિયો થાય છે.

૨૪ દંડકના અનેક શુવોની ઐકાલિક ઘનિદ્રયો :

જીવ પ્રકાર	ભૂતકાલીન દ્વયેન્દ્રિયો	વર્તમાનકાલીન - બાધ દ્વયેન્દ્રિયો	ભવિષ્યકાલીન દ્વયેન્દ્રિયો
નારકી, દસ ભવનપતિ વ્યંતર, જ્યોતિષી ૧ થી ૧૨ દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયકના દેવો	અનંત	જીવો અસંખ્યાત હોવાથી અસંખ્યાત	અનંતકાલીન ભવભ્રમણની સંભાવના હોવાથી અનંત
ચાર અનુતર વિમાનના દેવો	અનંત	દેવો અસંખ્યાત હોવાથી અસંખ્યાત	સંખ્યાતકાલીન ભવભ્રમણ હોવા છતાં દેવો અસંખ્યાત હોવાથી અસંખ્યાત
સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો	અનંત	દેવો સંખ્યાત હોવાથી સંખ્યાત	એક જ ભવ બાકી હોવાથી અને દેવોની સંખ્યા પણ સંખ્યાત હોવાથી સંખ્યાત
પાંચ સ્થાવર	અનંત	અસંખ્યાત	અનંતકાલીન ભવભ્રમણની અપેક્ષાએ અનંત
ત્રણ વિકલેન્દ્રિય તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય	અનંત	જીવો અસંખ્યાત હોવાથી અસંખ્યાત	અનંતકાલીન ભવભ્રમણની અપેક્ષાએ અનંત
મનુષ્યો	અનંત	અસંખ્યાત (અસંખ્યાત શરીર હોવાથી) સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યના વિરહમાં ગર્ભજ મનુષ્યોની અપેક્ષાએ સંખ્યાત અને સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત	અનંતકાલીન ભવભ્રમણની અપેક્ષાએ અનંત

૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવની ૨૪ દંડક આશ્રી ઐકાલિક દ્રવ્યેન્દ્રિય

નારકીની ૨૪ દંડકપણે પ્રાપ્ત ઐકાલિક દ્રવ્યેન્દ્રિય :

(૧) નરકના એક-એક નારકીએ નારકી રૂપે ભૂતકાળમાં અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરી હતી. વર્તમાનમાં નારકી રૂપે આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય છે. ભવિષ્યમાં નારકીનો જીવ નારકી રૂપે આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય છે. ભવિષ્યમાં નારકીનો જીવ નારકી રૂપે કોઈ જીવ કરશે, કોઈ કરશે નહિ, જો કરે તો ૮, ૧૬, ૨૪, યાવતું સંખ્યાતી અસંખ્યાતી કે અનંતી દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરશે.

દરેક જીવે ભૂતકાળમાં પાંચ અનુભાર વિમાનને છોડીને લોકના સર્વસ્થાનમાં અનંત-અનંત જન્મ-મરણ કર્યા છે. તે દરેક જીવોની ભૂતકાલીન દ્રવ્યેન્દ્રિયો અનંત છે. વર્તમાને તે જીવ નારકી રૂપે છે, તેથી તેની નારકી રૂપે આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય છે. પણ વર્તમાને નારકીનો જીવ નારકી સિવાયના શેષ ૨૩ દંડક રૂપે નથી. તેથી જે જીવ જે દંડકમાં હોય, તે રૂપે જ તેની દ્રવ્યેન્દ્રિય થાય છે. અન્ય દંડકરૂપે તેની દ્રવ્યેન્દ્રિયો થતી નથી.

વર્તમાનનો નારકીનો જીવ પોતાના ભવિષ્યના ભવભ્રમણમાં નારકી રૂપે ઉત્પત્ત થાય અથવા ન પણ થાય, જો-જો તે જીવ ભવિષ્યમાં ગમે તે ગતિમાં, જાતિમાં જન્મ ધારણ કરીને મોક્ષે જાય, પરંતુ ઈન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થતી નથી અને જો તે જીવ ભવિષ્યમાં નરકમાં ઉત્પત્ત થવાનો નથી તો તે જીવને ભવિષ્યમાં નારકીરૂપે એકેય નહિ. એક વાર ઉત્પત્ત થાય, તો આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય, ભવિષ્યમાં નરકમાં બે વાર ઉત્પત્ત થાય, તો ૧૬ દ્રવ્યેન્દ્રિય, ત્રણ વાર ઉત્પત્ત થાય તો ૨૪ દ્રવ્યેન્દ્રિય, આ રીતે સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત વાર નરકમાં જન્મ ધારણ કરે તો કુમશઃ સંખ્યાતી, અસંખ્યાતી કે અનંતી દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરે છે.

❖ નરકના એક-એક નારકીએ દસ ભવનપતિના દેવરૂપે ભૂતકાળમાં અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરી હતી. તે જીવ વર્તમાને નારકી રૂપે છે પરંતુ ભૂતકાળમાં તે જીવે અનંત વાર ભવનપતિ દેવપણે જન્મ ધારણ કર્યો હોય. તેથી ભૂતકાલીન અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિય થાય.

વર્તમાને નારકીનો જીવ દેવરૂપે હોતો નથી, તેથી નારકીની દેવરૂપની વર્તમાનકાલીન દ્રવ્યેન્દ્રિય હોતી નથી. અને ભવિષ્યમાં નારકીનો જીવ ભવનપતિદેવ રૂપે દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે અથવા કરશો નહિ. જો કરશે તો ૮, ૧૬, ૨૪, યાવતું સંખ્યાતી, અસંખ્યાતી કે અનંતી દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે.

નારકીના એક જીવે ભૂતકાળમાં પાંચ સ્થાવરપણે અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી. વર્તમાને પાંચ સ્થાવરપણે દ્રવ્યેન્દ્રિયો નથી. ભવિષ્યમાં નારકીનો જીવ પાંચ સ્થાવરપણે દ્રવ્યેન્દ્રિયો કરશે અથવા કરશે નહિ. જો કરશે તો ૧, ૨, ૩ યાવતું પ્રાપ્ત સંખ્યાતી, અસંખ્યાતી કે અનંતી દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે.

❖ નારકીના એક જીવે ભૂતકાળમાં ગ્રાણ વિકલેન્ડ્રિય, તિર્યં પંચેન્ડ્રિય, અસંઝી મનુષ્ય, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને પ્રથમ દેવલોકથી નવગ્રૌવેયક વિમાનના દેવરૂપે ભૂતકાળમાં અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી, વર્તમાને નથી અને ભવિષ્યમાં કરશે અથવા કરશે નહિ, જો કરશે તો બેઈન્દ્રિયમાં ૨, ૪, ૬, ૮ યાવતું સંખ્યાતી, અસંખ્યાતી કે અનંત. તેઈન્દ્રિયમાં ૪, ૮, ૧૨ યાવતું સંખ્યાતી, અસંખ્યાતી કે અનંત. ચૌરેન્દ્રિયમાં ૬, ૧૨, ૧૮ યાવતું સંખ્યાતી, અસંખ્યાતી કે અનંત. અસંઝી તિર્યં પંચેન્દ્રિય કે દેવરૂપે ૮, ૧૬, ૨૪, યાવતું સંખ્યાતી કે અસંખ્યાતી કે અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે.

❖ નારકીના એક જીવે સંઝી મનુષ્ય રૂપે ભૂતકાળમાં અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી, વર્તમાને નથી. ભવિષ્યમાં નિયમા ૮, ૧૬, ૨૪ યાવતું સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત કરશે. કોઈ પણ જીવ મોક્ષ પ્રાપ્તિ પહેલા મનુષ્યના ભવ અવશ્ય કરે છે, તેથી તેની ભવિષ્યકાલીન દ્રવ્યેન્દ્રિયો નિયમા કહી છે. જો તે જીવ એક જ મનુષ્યના ભવ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે જાય, તો આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય, બે ભવ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે જાય તો ૧૬ દ્રવ્યેન્દ્રિય, ત્રણ ભવ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે જાય તો ૨૪ દ્રવ્યેન્દ્રિય આ રીતે સમજવું.

❖ નારકીના એક જીવે પાંચ અનુતાર વિમાનના દેવરૂપે ભૂતકાળમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી નથી; કારણ કે અનુતાર વિમાનમાં એક વાર પણ ઉત્પત્ત થયેલો જીવ નરકમાં ઉત્પત્ત થતો નથી. વર્તમાને તે જીવ નારકીરૂપે છે, તેથી તેની દેવરૂપની ઈન્દ્રિયો નથી. ભવિષ્યમાં કરશે અથવા કરશે નહિ. જો કરશે તો ચાર અનુતાર વિમાનમાં જીવ વધુમાં વધુ બે વાર જ ઉત્પત્ત થઈ શકે છે. તેથી જો એક વાર ઉત્પત્ત થાય તો આઠ અને બે વાર ઉત્પત્ત થાય તો સોણ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે. અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં કોઈ પણ જીવ એક જ વાર ઉત્પત્ત થાય છે, તેથી આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે.

❖ દસ ભવનપતિ દેવ, વાણવ્યંતર અને જ્યોતિષી દેવોનું કથન નારકીની જેમ જાણવું.

- ❖ પ્રથમ દેવલોકથી નવ ગૈવેયક વિમાનના દેવોએ ભૂતકાળમાં પાંચ અનુતાર વિમાનને છોડીને શેષ સર્વસ્થાનમાં અનંતી દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી છે. વર્તમાને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો છે. પરસ્થાનની અપેક્ષાએ નથી. અર્થાતું પ્રથમ દેવલોકના દેવને પ્રથમ દેવલોકના દેવપણાની આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો છે. અન્ય સર્વસ્થાનની અપેક્ષાએ નથી. ભવિષ્યમાં કોઈ કરશે અથવા કોઈ કરશે નહિ.

કેટલાક જીવો વૈમાનિક દેવપણે એક પણ ભવ કર્યા વિના જ મોક્ષે ચાલ્યા જાય, તેવા જીવો કરશે નહિ અને જો વૈમાનિક દેવપણાનો એક ભવ કરે, તો આઠ, બે ભવ કરે તો સોણ, આ રીતે સંખ્યાતી, અસંખ્યાતી અને અનંતી દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે.

તે દેવે ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવપણે ભૂતકાળમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી છે અથવા કરી નથી. જો કરી છે, તો આઠ જ દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરી હતી; કારણ કે એક જ વાર અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પત્ત થયેલો જીવ પ્રથમ દેવથી નવ ગૈવેયકના દેવપણે ઉત્પત્ત થાય છે.

વર્તમાને સ્વસ્થાનની અપેક્ષા છે, પરસ્થાનની અપેક્ષાએ નથી. ભવિષ્યમાં કોઈ જીવ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પણ થયા વિના જ મોક્ષે ચાલ્યા જાય, તો તે જીવ અનુત્તર વિમાનપણે દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરતા નથી અને જો તે જીવ અનુત્તર વિમાનમાં એક વાર ઉત્પણ થાય તો આઈ અને બે વાર ઉત્પણ થાય તો સોળ દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરે છે. કોઈ પણ જીવ વધારેમાં વધારે બે વાર જ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પણ થાય છે, તેનાથી અધિક વાર ઉત્પણ થઈ શકતા નથી. તેથી વધારે દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે નહિ.

પ્રથમ દેવલોકથી નવ ગૈવેયક વિમાનના દેવે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવરૂપે ભૂતકાળમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી નથી; કારણ કે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવ એકાવતારી હોય છે, તે દેવ મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષે જાય છે. અર્થાત् એક મનુષ્યને છોડીને અન્ય રૂપ દંડકના જીવે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવરૂપે ભૂતકાળમાં ઈન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી નથી. વર્તમાને નથી. ભવિષ્યમાં કોઈ કરશે, કોઈ કરશે નહિએ, જે કરશે તે આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે; કારણ કે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જીવ એક જ વાર ઉત્પત્ત થાય છે.

- ❖ ચાર અનુતાર વિમાનના એકેક દેવે પાંચ અનુતાર વિમાનને છોડીને શેષ સર્વસ્થાનમાં ભૂતકાળમાં અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી. વર્તમાને નથી. અને ભવિષ્યમાં તે દેવ સંજી મનુષ્ય અને વૈમાનિક જાતિના દેવ સિવાયના કોઈ પણ સ્થાનમાં ઉત્પત્ત થતા નથી તેથી તે-તે સ્થાનોમાં તે દેવ ભવિષ્યમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે નહિ.

ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવ પ્રથમ દેવલોકથી નવ ગૈવેયક વિમાનના દેવરૂપે ભવિષ્યમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે અથવા કરશે નહિ, જો કરશે તો ૮, ૧૬, ૨૪ યાવત્તુ સંખ્યાતી દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે; કારણ કે તે ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવ ઉત્કૃષ્ટ તોર ભવ કરે છે, તેમાં છ ભવ વૈમાનિક દેવના અને સાત ભવ મનુષ્યના થાય છે. તેથી સંખ્યાતી દ્રવ્યેન્દ્રિયો થાય છે. ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવે ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવ રૂપે ભૂતકાળમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હોય અથવા ન પણ કરી હોય. જો કરી હોય તો તે દેવ ભૂતકાળમાં એક વાર અનુત્તર વિમાનના દેવરૂપે ઉત્પસ થયો હોય, તો આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો કરી હતી. વર્તમાને આઠ છે અને ભવિષ્યમાં કોઈ કરશે, કોઈ કરશે નહિ. જો કરશે, તો આઠ કરશે; કારણ કે એક વાર ચાર અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પસ થયેલો જીવ બીજુ એક વાર અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પસ થાય, તો આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય થાય છે.

यार अनुत्तर विमानना देवे सर्वार्थसिद्ध विमानना देवरूपे भूतकाणमां द्रव्येन्द्रियो प्राप्त करी नथी. वर्तमाने नथी अने भविष्यमां कोई करशे कोई करशे नहि. जो करशे तो आठ द्रव्येन्द्रिय प्राप्त करशे.

- ❖ ચાર અનુતાર વિમાનના દેવે સંઝી મનુષ્યરૂપે ભૂતકાળમાં અનાંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી. વર્તમાને નથી. ભવિષ્યમાં તે જીવને મોક્ષે જવા માટે મનુષ્યરૂપે અવશ્ય ઉત્પાદ થવું પડે છે તોથી તે દેવ મનુષ્યરૂપે ૮, ૧૬, ૨૪ યાવત્ સંખ્યાત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે.
 - ❖ સાવર્થિસિદ્ધ વિમાનના દેવે પાંચ અનુતાર વિમાનને છોડીને શેષ સર્વસ્થાનમાં ભૂતકાળમાં અનાંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી. ચાર અનુતાર વિમાનના દેવરૂપે ભૂતકાળમાં જો એક વાર ઉત્પાદ થયો હોય તો આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી અને તે દેવ જો પૂર્વે અનુતાર વિમાનમાં ઉત્પાદ થયો ન હોય તો તેની અનુતાર વિમાનના દેવરૂપની ભૂતકાળીન દ્રવ્યેન્દ્રિય નથી.

સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવે ભૂતકાળમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવરૂપે દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરી નથી. વર્તમાને સર્વાર્થસિદ્ધના દેવરૂપે આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો છે. પરસ્થાનની અપેક્ષાએ નથી. ભવિષ્યમાં સંજી મનુષ્યરૂપે આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત કરશે. અન્ય કોઈ પણ સ્થાનમાં તે દેવ ઉત્પત્ત થવાના નથી.

- ❖ પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્ડ્રિય, તિર્યંચ પંચેન્ડ્રિય અને અસંશી મનુષ્યના એક-એક જીવે ભૂતકાળમાં પાંચ અનુતાર વિમાનને છોડીને શેષ સર્વ-સ્થાનમાં અનંત-અનંત જન્મ-મરણ કર્યા હોય, તેથી ભૂતકાલીન અનંત

દ્રવ્યેન્ક્રિય છે. વર્તમાને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ દ્રવ્યેન્ક્રિયો છે. પરસ્થાનની અપેક્ષાએ નથી.

ભવિષ્યમાં દરેક સ્થાનમાં દરેક જીવો કરશે અથવા નહિ કરે. જો કરશે તો તેના ભવભ્રમણ પ્રમાણે -

એકેન્દ્રિયમાં ૧, ૨, ૩, યાવતું સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંત કરશે.

ਬੇਈਨਿਕਿਤਮਾਂ २, ४, ६ ਧਾਰਤੂ ਸੰਖਾਤ ਅਸੰਖਾਤ ਕੇ ਅਨੱਤ ਕਰਸ਼ੇ।

તેછન્દિયમાં ૪, ૮, ૧૨ યાવતું સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંત કરશે.

ચૌરેન્દ્રિયમાં ૬, ૧૨, ૧૮ યાવતું સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંત કરશે.

ਪੰਚੇਨਿਕਿਤਮਾਂ ੮, ੧੬, ੨੪ ਧਾਰਤੂ ਸੰਖਾਤ ਅਸੰਖਾਤ ਕੇ ਅਨੱਤ ਕਰਸ਼ੇ।

- ❖ પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્ડ્રિય, તિર્યંચ પંચેન્ડ્રિય અને અસંજી મનુષ્યના એક-એક જીવે પાંચ અનુતર વિમાનના દેવરૂપે ભૂતકાલીન દ્વયેન્ડ્રિયો પ્રાપ્ત કરી નથી.

વર્તમાને નથી, ભવિષ્યમાં કોઈ કરશે અથવા કોઈ કરશે નહિ. જો કરશે તો ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવરૂપે ૮ કે ૧૬ અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવરૂપે આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે.

- ❖ સંદી મનુષ્યના એક જીવે પાંચ અનુતર વિમાનને છોડીને શેષ સર્વસ્થાનમાં સર્વ દંડકના સ્થાનમાં ભૂતકાળમાં અનંત દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી. વર્તમાને મનુષ્યનું આઠ દ્રવ્યેન્દ્રિયો છે. પરસ્થાન રૂપે નથી.

ભવિષ્યમાં સર્વસ્થાનોમાં કરશે અથવા કરશે નહિ. જો કરશે તો

અને કેન્દ્રિયમાં ૧ ૩ ત યાવત સંખ્યાત. અસંખ્યાત કે અનંત કરશે.

બેદનિદ્યમાં ૩. ૪. ૬ યાવત સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંત કરશે.

तेईन्द्रियमां ४. ६. १२ यावत संख्यात असंख्यात के अनंत करशे।

ચૌરેન્દ્રિયમાં ૬, ૧૨, ૧૮ યાવતું સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંત કરશે.

- ❖ સંજી મનુષ્યના એક જીવે પાંચ અનુતર વિમાનના દેવરૂપે ભૂતકાળમાં દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હોય અથવા ન પણ કરી હોય. જો કરી હોય તો ચાર અનુતર વિમાનના દેવરૂપે ૮ કે ૧૬ અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવરૂપે ૮ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરી હતી. વર્તમાને અનુતર વિમાનના દેવરૂપે દ્રવ્યેન્દ્રિયો નથી. ભવિષ્યમાં સંજી મનુષ્યનો એક જીવ અનુતર વિમાનના દેવરૂપે ઉત્પત્ત થશે અથવા થશે નહિ. જો ઉત્પત્ત થશે તો ચાર અનુતર વિમાનના દેવરૂપે ૮ કે ૧૬ અને સર્વાર્થસિદ્ધના દેવરૂપે ૮ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે.

પાંચ ભાવેન્દ્રિય

૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવની શ્રેકાલિક ભાવેન્દ્રિયો :

ભાવેન્દ્રિયો પાંચ છે - શ્રોતેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ધ્રાષોન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય અર્થાત્ જીવને જેટલી ઈન્દ્રિયો છે તેટલી જ ભાવેન્દ્રિયો છે. ભાવેન્દ્રિયનું સંપૂર્ણ કથન દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રમાણે જ છે, પરંતુ જગત્ય સંખ્યામાં તફાવત થાય છે. દ્રવ્યેન્દ્રિયો આઠ હોય ત્યાં ભાવેન્દ્રિયો પાંચ હોય છે. આ રીતે દરેક સ્થાને જાણવું.

૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવની ભૂતકાળીન દ્રવ્યેન્દ્રિયો : ૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવે ભૂતકાળમાં અનંત જન્મ-મરણ કર્યા હોવાથી તેને અનંત ભાવેન્દ્રિયો થઈ છે.

૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવની વર્તમાનકાળીન ભાવેન્દ્રિયો : જીવના ભવ અનુસાર તેને બદ્ધ ભાવેન્દ્રિયો હોય છે. નારકી, દેવતા, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્યોને પાંચ; પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોને એક, બેઈન્દ્રિયને બે, તેઈન્દ્રિયને ત્રણ અને ચૌરેન્દ્રિયને ચાર ભાવેન્દ્રિયો હોય છે.

૨૪ દંડકના જીવોની દ્રવ્યેન્દ્રિયો - ભાવેન્દ્રિયો :

જીવ	દ્રવ્યેન્દ્રિયો - ૮	ભાવેન્દ્રિયો - ૫
નારકી, દેવતા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને મનુષ્ય	૮ - બે કાન, બે આંખ, બે નાક, જીહ્વા અને સ્પર્શેન્દ્રિય	૫ - શ્રોતેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ધ્રાષોન્દ્રિય જિહ્વેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય
પાંચ સ્થાવર	૧ - સ્પર્શેન્દ્રિય	૧ - સ્પર્શેન્દ્રિય
બેઈન્દ્રિય	૨ - સ્પર્શેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય	૨ - સ્પર્શેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય
તેઈન્દ્રિય	૪ - સ્પર્શેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય, બે નાક	૩ - સ્પર્શેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય, ધ્રાષોન્દ્રિય
ચૌરેન્દ્રિય	૬ - સ્પર્શેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય, બે નાક, બે આંખ	૪ - સ્પર્શેન્દ્રિય, જિહ્વેન્દ્રિય, ધ્રાષોન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિય

૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવની પુરસ્કૃત ભાવેન્દ્રિયો : જે જીવને ભવિષ્યમાં જેટલા જન્મ-મરણની સંભાવના હોય તે પ્રમાણે ભાવેન્દ્રિયો થાય છે.

એક નારકી ભવિષ્યમાં પાંચ, દસ, અગિયાર, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભાવેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે. ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી, પહેલા, બીજા દેવલોકના દેવો ભવિષ્યમાં પાંચ, છ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભાવેન્દ્રિયો કરશે. ગ્રીજા દેવલોકથી નવગ્રૈવેયક સુધીના દેવો પાંચ, દસ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભાવેન્દ્રિયો કરશે. ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવો પાંચ, દસ કે સંખ્યાત ભાવેન્દ્રિયો કરશે. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો ભવિષ્યમાં પાંચ જ ભાવેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત કરશે. પૃથ્વીકાય, અપ્રકાય, વનસ્પતિ-કાયના જીવો, પાંચ, છ, સાત, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભાવેન્દ્રિયો કરશે. તેઉકાય, વાયુકાય, ગ્રાણ વિકલેન્દ્રિય જીવો છ, સાત, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભાવેન્દ્રિયો કરશે. તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો પાંચ, છ, સાત, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભાવેન્દ્રિયો કરશે. મનુષ્યોમાં કેટલાક મનુષ્યો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય તો તે ભવિષ્યમાં ભાવેન્દ્રિયો કરશે નહિ અને જે ભવભ્રમણ કરવાના છે તે મનુષ્યો પાંચ, છ, સાત, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંત ભાવેન્દ્રિયો કરશે.

૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવોની ઐકાલિક ભાવેન્દ્રિયો :

જીવ પ્રકાર	ભૂત કાતીન	વર્તમાન કાતીન	ભવિષ્યકાતીન
૧-૪ નરકના નારકી	અનંત	૫	૫, ૧૦, ૧૫, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત
૫-૭ નરકના નારકી	અનંત	૫	૧૦, ૧૫, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત
ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી ૧, ૨ દેવલોકના દેવ	અનંત	૫	૫, ૬, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત
ત્રીજા દેવલોકથી નવ ગ્રૈવેયકના દેવ	અનંત	૫	૫, ૧૦, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત

ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવ	અનંત	૫	૫, ૧૦, સંખ્યાત
સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવ	અનંત	૫	૫
પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ	અનંત	૧	૫, ૬, ૭, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત
તેઉકાય, વાયુકાય	અનંત	૧	૬, ૭, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત
ગ્રાણ વિકલેન્દ્રિય	અનંત	૨, ૩, ૪	૬, ૭, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત
તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય	અનંત	૫	૫, ૬, ૭, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત
મનુષ્ય	અનંત	૫	× ૫, ૬, ૭, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત

૨૪ દંડકના અનેક જીવોની બાવેન્દ્રિયો :

૨૪ દંડકના અનેક જીવોએ પાંચ અનુત્તર વિમાનને છોડીને શેષ સર્વસ્થાનમાં અનંત જન્મ-મરણ કર્યા છે, તેથી પાંચ અનુત્તર વિમાનને છોડી શેષ સર્વસ્થાનમાં અનંત બાવેન્દ્રિયો થઈ છે.

૨૪ દંડકના અનેક જીવોની વર્તમાનકાળીન બાવેન્દ્રિયો તે - તે દંડકના જીવોની સંખ્યા અનુસાર થાય છે. યથા - નારકી, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી, પ્રથમ દેવલોકથી અનુત્તર વિમાનના દેવો, પૃથ્વીકાય, અષ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, ગ્રાણ વિકલેન્દ્રિય, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય અને સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યોમાં અસંખ્યાત બાવેન્દ્રિયો હોય છે, વનસ્પતિકાયમાં અનંત જીવો હોવાથી અનંત બાવેન્દ્રિયો હોય છે. સંજી મનુષ્યો અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો સંખ્યાતા હોવાથી તેમને સંખ્યાત બાવેન્દ્રિયો હોય છે.

૨૪ દંડકના અનેક જીવોની ભવિષ્યકાળીન બાવેન્દ્રિયો પાંચ અનુત્તર વિમાનને છોડીને શેષ જીવોને અનંત થશે.

ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવોનું ભવભ્રમણ સંખ્યાતકાલનું જ હોય છે, પરંતુ તે દેવોની સંખ્યા અસંખ્યાત હોવાથી તે દેવોને ભવિષ્યકાલીન ભાવેન્દ્રિયો અસંખ્યાત થશે.

સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના ટેવો એક મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થવાના છે. તે ટેવો સંખ્યાતા હોવાથી તેને સંખ્યાતા ભાવેન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થશે.

વણસ્પતિકાયારં બદ્ધેલગા અણંતા । - વનસ્પતિકાયિક જીવો અનંત હોવાથી બદ્ધ ભાવેન્દ્રિય અનંત છે. ભાવેન્દ્રિય જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કષયોપશમ ભાવ રૂપ હોય છે, તેથી પ્રત્યેક જીવની ભાવેન્દ્રિય પૃથકુ-પૃથકુ હોય છે.

૨૪ દંડકના અનેક જીવોની ઐકાલિક ભાવેન્દ્રિય :

જીવ પ્રકાર	ભૂત- કાળીન	વર્તમાન- કાળીન	ભવિષ્ય- કાળીન
નારકી, ભવનપતિથી નવ શૈવેયકના દેવો	અનંત	અસંખ્યાત	અનંત
ચાર અનુતર વિમાનના દેવો	અનંત	અસંખ્યાત	અસંખ્યાત
સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો	અનંત	સંખ્યાત	સંખ્યાત
પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય	અનંત	અસંખ્યાત	અનંત
વનસ્પતિ	અનંત	અનંત	અનંત
મનુષ્યો	અનંત	સંખ્યાત કે અસંખ્યાત	અનંત

પ્રસ્તુત સૂત્રોમાં ૨૪ દંડકના જીવોમાં એકત્વ - બહુત્વની અપેક્ષાએ ૨૪ દંડકના જીવપણે પ્રાપ્ત થતી અતીત, બજ અને પુરસ્કૃત ભાવેન્દ્રિયોનું કથન કર્યું છે. જેમાં ત્રીજા આલાપકનું કથન પૂર્ણ કર્યા પછી ચોથી આલાપકનું કથન અતિદેશપૂર્વક કર્યું છે. ચાર આલાપક આ પ્રમાણે છે : (૧) ૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવની ટ્રૈકાલિક ભાવેન્દ્રિયો, (૨) ૨૪ દંડકના અનેક જીવોની ટ્રૈકાલિક ભાવેન્દ્રિયો, (૩) ૨૪ દંડકના પ્રત્યેક જીવની ૨૪ દંડકમાં ટ્રૈકાલિક ભાવેન્દ્રિયો અને (૪) ૨૪ દંડકના અનેક જીવોની ૨૪ દંડકમાં ટ્રૈકાલિક ભાવેન્દ્રિયો.

જુવોની માર્ગણાના પ૫૩ પ્રશ્નો અને ઉત્તરો

Q. No. 8
 Marks : 10

ક્રમ	માર્ગણાના પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલભેદ
૭૧	અધોલોકમાં અવધિદર્શનમાં	૧૪	૫	૨	૫૦	૪.	૧૪ નારકીના ૫ સંશી તિ. પંચ.ના પર્યા. ૨ સંશી મનુષ્યના અર્યાપ્તા-પર્યાપ્તા, ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી = ૨૫ના અપર્યા. પર્યા. = ૫૦	૭૧
૭૨	તિર્થાલોકમાં દેવતામાં	૦	૦	૦	૭૨	૪.	૨૬ વાણિવ્યંતર, ૧૦ જ્યોતિષી = ઉદના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા = ૭૨	૭૨
૭૩	અધોલોકમાં બાદર મરવાવાલામાં	૭	૩૮	૩	૨૫	૪.	૭ નારકીના પર્યા. ૪૮માંથી ૧૦ સૂક્ષ્મ વર્જને ૩૮. ૩ ભેદ મનુ.ના ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી = ૨૫ પર્યા.	૭૩
૭૪	મિશ્ર મનયોગી એકાંત મિથ્યાત્તીમાં	૦	૦	૫૬	૧૮	૪.	૫૬ અંતરદ્વીપના પર્યાપ્તા । ૧૫ પરમાધામી ૩ કિલ્વિષીક ૧૮ના પર્યાપ્તા.	૭૪
૭૫	ઉર્ધ્વલોકમાં અવધિજ્ઞાનમાં	૦	૫	૦	૭૦	૪.	૫ સંશી તિ. પંચ.ના પર્યા. ૧૨ દેવલોક, ૮ લોકાંતિક, ૮ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુતર વિમાન = ઉપના અપર્યા. પર્યા. = ૭૦	૭૫
૭૬	ઉર્ધ્વલોકમાં દેવતાઓમાં	૦	૦	૦	૭૬	૪.	૧૨ દેવલોક, ૩ કિલ્વિષીક, ૮ લોકાંતિક, ૮ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુતર વિમાન = ઉદનાં અપર્યાને પર્યા.	૭૬

ક્રમ	માર્ગણાના પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલબેદ
૭૭	અધોલોકમાં ચક્ષુઈન્દ્રિય નોગર્ભજમાં	૧૪	૧૨	૧	૫૦	૪.	૧૪ ભેદ નારકીના । ૨ ચૌરે, ૧૦ અસંજી તિ. પંચે. = ૧૨ । ૧ સંમૂ. મનુ.ના અપર્યાપ્તા । ૧૦ ભવનપતિ. ૧૫ પરમા. = ૨૫ ના અપર્યા. પર્યા. = ૫૦	૭૭
૭૮	ઉધ્વલોકમાં નોગર્ભજ સમ્યગ્રદૃષ્ટિમાં	૦	૮	૦	૭૦	૪.	૩ વિકલે + પાસંજી તિ. પંચે = ૮ના અપર્યા । ૧૨ દેવલોક, ૮ લોકાંતિક, ૮ ગ્રૈવેયક ૫ અનુતર વિમાન ૩૫ અપ. ને પર્યા. = ૭૦	૭૮
૭૯	ઉધ્વલોકમાં શાશ્ત્રમાં	૦	૪૧	૦	૩૮	૪.	૪૮માંથી ૨ બાદર તેઉના + ૫ સંજી તિ. પંચે. અપર્યા. વર્જને = ૪૧ । ૩૮ વૈમાનિકના પર્યાપ્તા	૭૯
૮૦	ધાતકી ખડમાં ત્રસમાં	૦	૨૬	૫૪	૦	૪.	૨૦ તિ. પંચે + ઉ વિકલે.ના અપર્યા. પર્યા. = ૨૬ । ૨ ભ. ૨ એ. ૨ મહા. ૨ હિ. ૨ હે. ૨ હરિ, ૨ રમ્યક, ૨ દેવ, ૨ ઉત્તર = ૧૮ ક્ષેત્રના મનુ.ના = ઉ ભેદ - ૧૮ × ૩ = ૫૪	૮૦
૮૧	સમ્યગ્રદૃષ્ટિ દેવતાઓના પર્યાપ્તમાં	૦	૦	૦	૮૧	૪.	૮૮ દેવના પર્યાપ્તામાંથી ૧૫ પરમાધામી ઉ કિલ્વિધીક વર્જને = ૮૧ના પર્યાપ્તા	૮૧
૮૨	શુક્લ લેશી સમ્યગ્રદૃષ્ટિમાં	૦	૧૦	૩૦	૪૨	૪.	૧૦ સંજી તિ. પંચે. । ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યા. પર્યા. = ૩૦ શુક્લલેશી દેવ ૪૪માંથી ૨ ભેદ ઉળ કિલ્વિધીકના વર્જને = ૪૨	૮૨

ક્રમ	માર્ગદારી પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલભેદ
૮૩	અધોલોકમાં મરવાવાળામાં	૭	૪૮	૩	૨૫	૪.	૭ નારકીના પર્યાપ્તા । ૪૮ ભેદ તિર્યચના । ૩ મનુષ્યના (સલીલાવતી વિજય આશ્રી), ૧૦ ભવન, ૧૫ પરમા = ૨૫ પર્યાપ્તા.	૮૩
૮૪	શુક્લલેશી જીવોમાં	૦	૧૦	૩૦	૪૪	૪.	૧૦ સંશી તિ. પંચે । ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્તા = ૩૦, ૪૪ વૈમાનિક દેવોમાં (પૂર્વવત્ત)	૮૪
૮૫	અધો. કૃષ્ણલેશી ત્રસમાં	૬	૨૬	૩	૪૦	૪.	૫, ૬, ૭ = ૩ નારકીના અપ. + પર્યાપ્તા ૬ । ૨૦ તિ. પંચે ૬ વિકલે = ૨૬ । ૩ મનુષ્યના ૧૦ / ભવનપત્ર ૧૫, પરમાધામી = ૨૫ના અપર્યાપ્તા, પર્યાપ્તા = ૪૦	૮૫
૮૬	ઉર્ધ્વલોકમાં પુરુષવેદમાં	૦	૧૦	૦	૭૬	૪.	૧૦ સંશી તિ. પંચેના । ૩૮ વૈમાનિક દેવના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા = ૭૬	૮૬
૮૭	ઉર્ધ્વલોક ધ્રાણેન્દ્રિય સમ્યગ્રદૃષ્ટિમાં	૦	૧૭	૦	૭૦	૪.	તેઝ. ચૌરે. ૫ અસંશી તિ. પંચે. = ૭ અપર્યાપ્તા + ૧૦ સંશી તિર્યચ પંચેન્દ્રિય = ૧૭/૭૬ ભેદમાંથી ૬ કિલ્વિધીકના વર્જને = ૭૦	૮૭
૮૮	ઉર્ધ્વલોકમાં સમ્યગ્રદૃષ્ટિમાં	૦	૧૮	૦	૭૦	૪.	ઉપરના ૧૭ + બેઝ.ના અપર્યાપ્તા વધા = ૧૮, ૭૦ ભેદ ઉપરવત્ત	૮૮

ક્રમ	માર્ગદારાના પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલબેદ
૮૮	અધોલોક ચક્ષુઈન્દ્રિયમાં	૧૪	૨૨	૩	૫૦	૪.	૧૪ ભેદ નારકીના। ૨૦ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય ૧ + ૨ ચૌરેન્દ્રિય = ૨૨। ૩ મનુષ્યના। ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ - પરમાધારી = ૨૫ના અપર્યા. ને પર્યા. = ૫૦	૮૮
૮૯	મનુષ્ય સમ્યગુદ્ધિમાં	૦	૦	૬૦	૦	૪.	૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ = ૪૫ના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા	૬૦
૯૧	અધોલોકમાં ગ્રાણોન્દ્રિયમાં	૧૪	૨૪	૩	૫૦	૪.	૧૪ ભેદ નારકીના। ઉપરના ૨૨ + ૨ તેઈ.ના = ૨૪, ૩ ભેદ મનુષ્યનાં. ૧૦ ભવનપતિ. ૧૫ પરમાધારી = ૨૫ ના અપર્યા. પર્યા. = ૫૦	૯૧
૯૨	ઉધ્રૂલોકમાં ત્રસ મિથ્યાત્વમાં	૦	૨૬	૦	૬૬	૪.	ઉપરના ૨૪ + ૨ બેઈન્દ્રિયના = ૨૬.। વૈમાનિકના ૭૬ ભેદમાંથી ૧૦ અનુત્તર વિમાનના વર્જને = ૬૬	૯૨
૯૩	અધોલોકમાં ત્રસમાં	૧૪	૨૬	૩	૫૦	૪.	૧૪ ભેદ નારકીના। ઉપરવત્ત ર૨૬ ભેદ ત્રસના। ૩ મનુષ્યના (સલીલાવતી વિજય આશ્રી)। ૧૦ + ૧૫ = ૨૫ ભવનપતિના અપ. પર્યા. = ૫૦	૯૩
૯૪	દેવતા મિથ્યાત્વી પર્યાપ્તમાં	૦	૦	૦	૬૪	૪.	૬૬ દેવના પર્યાપ્તામાંથી ૫ અનુત્તર વિમાનના પર્યાપ્તા વર્જને = ૬૪	૬૪

ક્રમ	માર્ગદારી પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલભેદ
૮૫	નોગર્ભજ અભાષક સમ્યગ્રૂદધિમાં	૬	૮	૦	૮૧	૪.	પ્રથમ ૬ નરકનાં અપર્યાપ્તા । ત વિકલે. ૫ અસંશી તિ. પંચે = ૮ અપર્યા. ૮૮ અપર્યાપ્તા- માંથી ૧૫ પરમાધામી ત કિલ્વિષીક = ૧૮ વર્જને = ૮૧	૮૫
૮૬	ઉર્ધ્વલોકમાં પંચેન્દ્રિયમાં	૦	૨૦	૦	૭૬	૪.	૫ અસંશી તિ. પંચે, ૫ સંશી તિ. પંચે = ૧૦ના અપરા. પર્યા. = ૨૦ । વૈમાનિકના ૭૬ ભેદ.	૮૬
૮૭	અધોલોકમાં કૃષ્ણાલેશી બાદરમાં	૬	૩૮	૩	૪૦	૪.	૫, ૬, ૭ = ત નારકીના અપર્યા. પર્યા. = ૬ । ૪૮માંથી ૧૦ સૂક્ષ્મના વર્જને = ૩૮ । ત મનુષ્યના ૫૦ દેવના	૮૭
૮૮	ધાતકીખંડમાં પ્રત્યેક શરીરમાં	૦	૪૪	૪૪	૦	૪.	૪૮ માંથી ૨ સૂક્ષ્મ, વનસ્પતિકાય ૨ સાધારણ = ૪ વર્જને = ૪૪ । ૧૮ ક્ષેત્રના ૧ સંમૂ. મનુ, સંશીના = ૨-૩ ભેદ, ૧૮ × ૩ = ૫૪	૮૮
૮૯	વચનયોગી દેવતાઓમાં	૦	૦	૦	૮૮	૪.	૧૦ ભવનપતિ ૧૫ પરમાધામી, ૨૬ વાણવ્યંતર, ૧૦ જ્યોતિષી, ૧૨ દેવલોક, ત કિલ્વિષીક, ૮ લોકાંતિક, ૮ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુતાર = ૮૮ પર્યાપ્તા	૮૮
૧૦૦	ઉર્ધ્વલોક પ્રત્યેક શરીરી બાદર મિથ્યાત્ત્વીમાં	૦	૩૪	૦	૬૬	૪.	૪૮માંથી ૧૦ સૂક્ષ્મ + ૨ બા. તેઊ + ૨, સાધારણ ૨, એ ૧૪ વર્જને = ૩૪ વૈમાનિક ૭૬ ભેદમાંથી ૧૦ અનુતાર વિમાનના વર્જને = ૬૬	૧૦૦

ક્રમ	માર્ગણાના પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલમેદ
૧૦૧	વચનયોગી મનુષ્યોમાં	૦	૦	૧૦૧	૦	૪.	૫ કર્મભૂમિ ત૦ અકર્મભૂમિ, ૫૬ અંતરદ્વિપ = ૧૦૧ના પર્યાપ્તા.	૧૦૧
૧૦૨	ઉધ્વરલોકમાં ત્રસમાં	૦	૨૬	૦	૭૬	૪.	૨૦ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય + ૬ વિકલેન્દ્રિય = ૨૬ ૭૬ ભેદ વૈમાનિક દેવના.	૧૦૨
૧૦૩	અધોલોકમાં નોગર્ભજમાં	૧૪	૩૮	૧	૪૦	૪.	૧૪ ભેદ નારકીનાં ૪૮માંથી ૧૦ સંશીના વર્જને ૩૮ ૧ સંમૂહિછમ મનુ.નો અપર્યાપ્તો ૫૦ ભેદ દેવના.	૧૦૩
૧૦૪	એકાંત મિથ્યાત્વ શાશ્વતોમાં	૦	૩૦	૫૬	૧૮	૪.	૨૨ એકેન્દ્રિય + ૩ વિકલે, ૫ અસંજી તિ. પંચે.ના ૮ પર્યાપ્તા = ૩૦, ૫૬ અંતરદ્વિપના પર્યાપ્તા, ૧૫ પરમા. ૩ કિલ. = ૧૮ પર્યાપ્તા. ૧૦૪	૧૦૪
૧૦૫	અધોલોકમાં બાદરમાં	૧૪	૩૮	૩	૪૦	૪.	૧૪ ભેદ નારકીનાં ૪૮માંથી ૧૦ સૂક્ષ્મના વર્જયા = ૩૮ ૩ મનુષ્યના (સલીલાવતી વિજય આશ્રી) ૫૦ દેવના.	૧૦૫
૧૦૬	મનયોગી ગર્ભજમાં	૦	૫	૧૦૧	૦	૪.	૫ સંશી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયના પર્યાપ્તા ૧૦૧ સંશી મનુષ્યના પર્યાપ્તા.	૧૦૬
૧૦૭	અધોલોકમાં કૃષ્ણલેશીમાં	૬	૪૮	૩	૪૦	૪.	૫, ૬, ૭ = ૩ નારકીના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા = ૬ ૪૮ ભેદ તિર્યંચના + ૩ ભેદ મનુષ્યના ૫૦ દેવના.	૧૦૭

ક્રમ	માર્ગણાના પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલબેદ
૧૦૮	ઓદારિક શરીર સમ્યગુદ્ધિમાં	૦	૧૮	૮૦	૦	૪.	૩ વિકલે, ૫ અસંશી તિ. પંચે = ૮ અપર્યા + ૧૦ સંશી તિ. પંચે = ૧૮ + ૧૫ કર્મભૂમિ + ૩૦ અકર્મભૂમિ = ૪૫ ના અપર્યા. પર્યા. = ૮૦. ૧૦૮	
૧૦૯	કૃષાલેશી વૈક્રિય શરીર નોગર્ભજમાં	૬	૧	૦	૧૦૨	૪.	૫-૬-૭ ઉનરકના અપર્યા. પર્યા. ૬ ભેદ નારકીના, ૧ બાદર વાઉનો પર્યા., ૧૦ ભવનપત્રી ૧૫ પરમાધામી, ૨૬ વાણાવ્યંતર = ૫૧ ના અપર્યા. ને પર્યા. = ૧૦૨. ૧૦૯	
૧૧૦	ઉર્ધ્વલોક બાદર પ્રત્યેક શરીરમાં	૦	૩૪	૦	૭૬	૪.	૪૮માંથી ૧૦ સૂક્ષ્મ, ૨ સાધારણ, ૨ બા. તેઉના = ૧૪ વર્જને = ૩૪ + ૭૬ વૈમાનિક દેવના.	૧૧૦
૧૧૧	અધોલોકમાં પ્રત્યેક શરીરમાં	૧૪	૪૪	૩	૫૦	૪.	૧૪ ભેદ નારકીના। ૪૮માંથી ૪ સાધારણ વર્જને = ૪૪ + ૩ મનુષ્યના। ૫૦ દેવના. ૧૧૧	
૧૧૨	ઉર્ધ્વલોકમાં મિથ્યાત્વીમાં	૦	૪૬	૦	૬૬	૪.	૪૮માંથી ૨ બાદર તેઉના વર્જને = ૪૬ + ૭૬ વૈમાનિકમાંથી ૧૦ અનુતાર વિમાનના વર્જયા = ૬૬. ૧૧૨	
૧૧૩	વચનયોગીદ્રાષ્ટ્રોન્દ્રિય ઓદારિકમાં	૦	૧૨	૧૦૧	૦	૪.	તેઈ, ચૌરે, ૫ અસંશી તિ. પંચે, ૫ સંશી તિ. પંચે = ૧૨ ના પર્યાપ્તા। ૧૦૧ સંશી મનુષ્યના પર્યાપ્તા. ૧૧૩	
૧૧૪	ઓદારિક વચનયોગીમાં	૦	૧૩	૧૦૧	૦	૪.	૭૫રના ૧૨ + બેઈન્ડ્રિયના પર્યાપ્તા વધે = ૧૩ પર્યાપ્તા ૧૦૧ ઉપરવત. ૧૧૪	

ક્રમ	માર્ગદારી પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલબેદ
૧૧૫	અધોલોકમાં	૭૪	૪૮	૩	૫૦	૪.	૧૪ ભેદ નારકીના । ૪૮ તિર્યચના, ૩ મનુષ્યના । (મનુ.ના ભેદ સલીલાવતી વિજય આશ્રી) ૫૦ ભેદ દેવના.	૧૧૫
૧૧૬	મનુષ્ય અપર્યાપ્તા મરવાવાળામાં	૦	૦	૧૧૬	૦	૪.	૧૦૧ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યના અપર્યાપ્તા + ૧૫ કર્મભૂમિ ના અપર્યાપ્તા = ૧૧૬	૧૧૬
૧૧૭	કિયાવાદી સમોસરણ નોપકર્મી આયુષ્ય અમરમાં ભેદ	૬	૦	૩૦	૮૧	૪.	પ્રથમ ૬ નરકના અપર્યા । ૩૦ અકર્મભૂમિના અપર્યાપ્તા । ૮૮માંથી ૧૫ પરમાધામી, ૩ કિલ્વિધી. ૧૮ વજ્યા = ૮૧ અપર્યા. ૧૧૭	૧૧૭
૧૧૮	ઉર્ધ્વલોક પ્રત્યેક શરીરમાં	૦	૪૨	૦	૭૬	૪.	૪૮માંથી ૪ સાધારણ, ૨ બા. તેઉના વજ્ઞને = ૪૨ ભેદ ૭૬ વૈમાનિક દેવના = ૭૬	૧૧૮
૧૧૯	ગ્રાણોન્દ્રિય મિશ્ર યોગ શાશ્વતમાં	૭	૧૨	૧૫	૮૫	૪.	૭ નારકીના પર્યા. । તેઈ. । ચૌરે. ૫ અસંજી તિ. પંચે. = ૭ અપર્યા ૫ સંજી તિ. પર્યા = ૧૨ । ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા । ૮૮માંથી ૮ ગ્રે. ૫ અનુ. = ૧૪ પર્યા. વજ્યા	૧૧૯
૧૨૦	એકાંત અસંજી અપર્યાપ્તમાં	૦	૧૮	૧૦૧	૦	૪.	૪૮માંથી ૧૦ સંજી વજ્યા - ૩૮ રહ્યા તેમાંથી ૧૮ અપર્યાપ્તા । ૧૦૧ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યના અપર્યાપ્તા	૧૨૦

ક્રમ	માર્ગણા પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલભેદ
૧૨૧	વિભંગ જ્ઞાન મરવાવાલામાં	૭	૫	૧૫	૮૪	૪.	૭ નરકના પર્યાપ્તા । ૫ સંજી તિ. પંચે. પર્યા । ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા । ૮૮ દેવના પર્યાપ્તામાંથી ૫ અનુતરના પર્યાપ્તા વળ્ણે ૮૪ પર્યા.	૧૨૧
૧૨૨	કૃષ્ણાલેશી વૈકિય શરીર સ્વીવેદમાં	૦	૫	૧૫	૧૦૨	૪.	૫ સંજી તિ. પંચે પર્યાપ્તા । ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા । ૫૧ જ્ઞાતિના દેવતાના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા = ૧૦૨.	૧૨૨
૧૨૩	ત્રણ શરીરી ઓદારિક શાશ્વતમાં	૦	૩૭	૮૬	૦	૪.	૪૮માંથી ૧૦ સંજી તિ. પંચે + ૧ બા. વાઉપર્યાપ્તા વળ્ણ્યા ઉછ્બેદ. ૩૦ અકર્મભૂમિ. ૫૬ અંતરદ્વીપા = ૮૬ના પર્યાપ્તા.	૧૨૩
૧૨૪	લવણસમુદ્રમાં ગ્રાણોન્દ્રિય અપર્યાપ્તમાં	૦	૧૨	૧૧૨	૦	૪.	તેદી. ચૌરે, ૧૦ તિ. પંચે = ૧૨ અપર્યાપ્તા । ૫૬ અંતરદ્વીપના સંમૂ. મનુ.ના અપર્યા = ૫૬ સંજી મનુ.ના અપર્યા. = ૧૧૨.	૧૨૪
૧૨૫	લવણસમુદ્રમાં તેજોલેશીમાં	૦	૧૩	૧૧૨		૪.	બાદર, પૃથ્વી, અપ, વનસ્પતિ, અપર્યા. ૧૦ સંજી. તિ. પંચે. = ૧૩ । ૫૬ અંતરદ્વીપના સંજી મનુ. અપર્યાપ્તાને પર્યાપ્તા = ૧૧૨.	૧૨૫
૧૨૬	મરવાવાલા ગર્ભજ જીવોમાં	૦	૧૦	૧૧૬	૦	૪.	૧૦ સંજી તિ. પંચે । ૧૦૧ સંજી મનુ. પર્યા, ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યા. ૧૧૬ ભેદ.	૧૨૬

ક્રમ	માર્ગણા પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલભેદ
૧૨૭	વैક્ષિય શરીર મરવાવાલામાં	૭	૬	૧૫	૮૮	૪.	૭ નરકના પર્યા. ૫ સંશી તિ. પંચે. + ૧ બાદર, વાયુ દ્વારા પર્યાપ્તા । ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા । ૮૮ દેવના પર્યાપ્તા.	૧૨૭
૧૨૮	દેવીમાં	૦	૦	૦	૧૨૮	૪.	૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૨૬ વાણિયંતર, ૧૦ જ્યોતિષી, ૧, ૨ જીં દેવલોક, ૧ લું કિલ્વિષીક = ૬૪ અપર્યા. પર્યા. = ૧૨૮.	૧૨૮
૧૨૯	એકાંત અસંશી બાદરમાં	૦	૨૮	૧૦૧	૦	૪.	૪૮માંથી ૧૦ સંશીના + ૧૦ સૂક્ષ્મના વજ્યા = ૨૮ । ૧૦૧ સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યના અપર્યાપ્તા.	૧૨૯
૧૩૦	લવણસમુદ્ર ત્રસ મિશ્રયોગીમાં	૦	૧૮	૧૧૨	૦	૪.	૧૦ સંશી તિ. પંચે + ૩ વિકલે. ૫ અસંશી અપર્યા. = ૧૮ ભેદ. ૫૬ સંમૂ. મનુ. અપર્યા, ૫૬ સંશી મનુ. અપર્યા. = ૧૧૨.	૧૩૦
૧૩૧	મનુષ્ય નપુંસક વેદમાં	૦	૦	૧૩૧	૦	૪.	૧૦૧ સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્ય અપર્યાપ્તા । ૧૫ કર્મભૂમિના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા ૩૦.	૧૩૧
૧૩૨	શાશ્વતા મિશ્રયોગીમાં	૭	૨૫	૧૫	૮૫	૪.	૭ નારકીના પર્યાપ્તા । ૧૧ એક. ૩ વિકલે, ૫ અસંશી તિ. પંચે. ૧૮ અપર્યા. + ૧ બા. વાઉ પર્યા + ૫ સં.તિ. પર્યા = ૨૫/૧૫ કર્મ. ના પર્યા. । ૮૮માં ૮ ગ્રેવેયક + ૫ અનુ.ના વજ્યા = ૮૫	૧૩૨

ક્રમ	માર્ગણાના પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલબેદ
૧૩૩	મનયોગી સમ્યગ્રૂદ્ધિ અસંખ્યાત ભવવાલામાં	૭	૫	૪૫	૭૬	૪.	૭ નારકીના પર્યાપ્તા ૫ સંજી તિ. પંચે. પર્યા ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ = ૪૫ના પર્યાપ્તા ૮૮માંથી ૧૫ પરમા. ૩ કિલ. ૫ અનુતર વજ્યા = ૭૬ પર્યા.	૧૩૩
૧૩૪	બાદર ઔદારિક શાશ્વતમાં	૦	૩૩	૧૦૧	૦	૪.	૪૮માં ૧૦ સૂક્ષ્મ, ૫ સંજી તિ. પંચે. અપર્યા વજ્યા = ૩૩ ૧૦૧ સંજી મનુ.ના પર્યાપ્તા.	૧૩૪
૧૩૫	પ્રત્યેક શરીરી એકાંત અસંજીમાં	૦	૩૪	૧૦૧	૦	૪.	૪૮માંથી ૧૦ સંજી, ૪ સાધારણ વજ્ઞને ૩૪ ૧૦૧ સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યના અપર્યા.	૧૩૫
૧૩૬	ત્રણ લેશી ઔદારિક શરીરમાં	૦	૩૫	૧૦૧	૦	૪.	૪૮માંથી ૧૦ સં. તિ. પંચે. + પૂ. પા. વન. બાદરના અપર્યા વજ્ઞને = ૩૫ બેદ ૧૦૧ સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યના અપર્યાપ્તા.	૧૩૬
૧૩૭	કિયાવાદી અશાશ્વતમાં	૬	૫	૪૫	૮૧	૪.	૧ થી ૬ નરકના અપર્યાપ્તા ૫ સં.તિ. પંચે અપર્યાપ્ત ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિ = ૪૫ અપર્યા ૮૮ અપર્યામાંથી ૧૫ પરમા, ૩ કિલિવિધીક વજ્યા = ૮૧	૧૩૭
૧૩૮	મનયોગી સમ્યગ્રૂદ્ધિમાં	૭	૫	૪૫	૮૧	૪.	૭ નારકીના પર્યાપ્તા ૫ સંજી તિ. પંચે. પર્યા. ઉપરના ૪૫ પર્યા. ઉપરના ૮૧ છે તેનાં પર્યાપ્તા.	૧૩૮
૧૩૯	ઔદારિક શરીર નોગર્ભજમાં	૦	૩૮	૧૦૧	૦	૪.	૪૮માંથી ૧૦ સંજી તિ. પંચે. વજ્યા = ૩૮ ૧૦૧ સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યના અપર્યાપ્તા.	૧૩૯

ક્રમ	માર્ગણા પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલમેદ
૧૪૦	કૃષણલેશીમાં અમરમાં	૩	૦	૮૬	૫૧	૪.	૫, ૬, ૭ = ઉ નરકના અપર્યા. ૮૬ જુગલિયાના અપર્યાપ્તા ૫૧ જાતિના દેવના અપર્યાપ્તા.	૧૪૦
૧૪૧	એકાંત નપુંસક પ્રત્યેક શરીર બાદરમાં	૧૪	૨૬	૧૦૧	૦	૪.	નારકીના ૧૪, તિર્યંચના ૨૬ (એકે. ૨૦, બે. તે. ચૌ. - ૬) ૧૦૧ સંમૂ. મનુષ્યના અપર્યાપ્તા, દેવના ૦.	૧૪૧
૧૪૨	પંચે. સમ્યગ્રદૃષ્ટિ અપર્યાપ્તા	૬	૧૦	૪૫	૮૧	૪.	૬ નરકના અપર્યા. ૫ સંશી। ૫ અસંશીના અપર્યા. ૪૫ મનુ.ના ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મભૂમિના અપર્યા. ૧૫ પરમાધામી, ૩ કિલ્વિથીક ૧૮ બેદ વજ્યા	૧૪૨
૧૪૩	એકાંત નપુંસક બાદરમાં	૧૪	૨૮	૧૦૧	૦	૪.	૧૪ બેદ નારકીના। ૪૮ બેદમાં ૧૦ સૂક્મ વજ્યા, ૧૦ સંશીના વજ્યા = ૨૮ ૧૦૧ સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુષ્યના અપર્યાપ્તા.	૧૪૩
૧૪૪	નોગર્ભજ શાશ્વતમાં	૭	૩૮	૦	૮૮	૪.	૭ નારકીના પર્યાપ્તા। ૪૮માંથી ૧૦ સંશી વર્જને ૩૮ ૮૮ દેવના પર્યાપ્તા.	૧૪૪
૧૪૫	અપર્યાપ્તા સમ્યગ્રદૃષ્ટિમાં	૬	૧૩	૪૫	૮૧	૪.	૧ થી ૬ નરકના અપર્યાપ્તા। ઉ વિકલે, ૫ અસંશી તિ. પંચે. ૫ સંશી તિ. પંચે. = ૧૩ના અપર્યા. ૧૫ કર્મભૂમિ + ૩૦ અકર્મભૂમિ = ૪૫ અપર્યા. ૮૧ દેવના અપર્યાપ્તા।	૧૪૫

ક્રમ	માર્ગદારના પ્રશ્નો	ના.	તિ.	મ.	દે.	...	સમજૂતી	કુલમેદ
૧૪૬	ત્રસ નોગર્ભજ એકાંત મિથ્યાત્વીમાં	૧	૮	૧૦૧	૩૬	૪.	૭મી નારકીનો અપર્યા । ત વિકલે. ૫ અસંશી તિ. પંચ.ના = પર્યાપ્ત । ૧૦૧ સંમૂર્ચિષ્ઠમના અપર્યા । ૧૫ પરમાધામી, ત કિલ્વિધીક = અપર્યા, પર્યા = ૩૬.	૧૪૬
૧૪૭	લવણ સમુદ્રના અભાષકમાં	૦	૩૫	૧૧૨	૦	૪.	૪૮માંથી ૧૩ વચનયોગી વર્જને ૩૫ । ૫૬ સંમૂર્ચિષ્ઠમ મનુ.ના અપર્યા. ૫૬ સંશી મનુ. અપર્યા = ૧૧૨.	૧૪૭
૧૪૮	શ્રીવેદ વैકિય શરીરમાં	૦	૫	૧૫	૧૨૮	૪.	૫ સંશી તિ. પંચ. પર્યાપ્તા । ૧૫ કર્મભૂમિના પર્યાપ્તા । ૬૪ જાતની દેવીના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા = ૧૨૮.	૧૪૮
૧૪૯	સંશી એકાંત મિથ્યાત્વીમાં	૧	૦	૧૧૨	૩૬	૪.	૭મી નારકીનો અપર્યાપ્તા । ૫૬ અંતરદ્વીપના સંશીના અપર્યાપ્તા ને પર્યાપ્તા = ૧૧૨ । ૧૫ પરમા, ત કિ. = ૧૮ના અપ., પર્યા ૩૬.	૧૪૯
૧૫૦	તિર્યાલોકમાં વચનયોગીમાં	૦	૧૩	૧૦૧	૩૬	૪.	ત વિકલે. + ૫, અસંશી તિ. પંચ + સંશી તિ. પંચ = ૧૩ના પર્યાપ્તા । ૧૦૧ સંશી મનુ. પર્યાપ્તા । ૨૬ વાણ. + ૧૦ જ્યો. = ૩૬ના અપર્યાપ્તા.	૧૫૦

માર્ગદાની સમજણ

જીવોની માર્ગદાના પદ્ધતિ ભેદ

नारकी	तिर्यंच	मनुष्य	देवता
अवधिशान ७मी नरकनो अपर्याप्तो वर्जने	१३ संशी तिर्यंच पंचे. ना पर्याप्ता	५ १५ कर्मभूमिना अपर्याप्ता + पर्याप्ता	३० १५ परमाधामी, उक्तिविषीकना पर्या, अपर्या. वर्जने
विभंगशान	१४	५ संशी तिर्यंच पंचे. ना पर्याप्ता	१५ १५ कर्मभूमिना पर्याप्ता
अवधिदर्शन	१४	५	३० १८८

બોલ ૭૧ અવધિદર્શન મિથ્યાત્વી તેમજ સમકિતિ બંનેને હોય.

નારકી, ટેવતા, મનુષ્યને અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા બંનેમાં હોય. જ્યારે તિર્યંચને પર્યાપ્તાને ૪ હોય.

બોલ ૭૮ તિર્યંચમાં ૪૩ ભેદ શાશ્વતા છે. (૫ અસંજી તિ. પંચ.ના અપર્યા. વર્જને) ઉધ્વલોકમાં બાદર અગ્નિ નથી માટે $43 - 2 = 41$ ભેદ શાશ્વતા છે.

બોલ ૧૧૭ કિયાવાદી સમોસરણ - ચારેય ગતિમાં પંચેન્દ્રિય સમક્ષિતી લેવાના અમરભેદ (પાઠાવલી - ૨૧, પાના નં. ૭૫ પર જુઓ).

નોપકર્મી આયુષ્ય (નિરૂપકર્મી) જે જીવોનું આયુષ્ય કોઈ નિમિત્તથી તૂટતું નથી. નારકી, દેવતા, જુગલિયા અને શલાકા પુરુષનું આયુષ્ય નોપકર્મી આયુષ્ય હોય.

બોલ ૧૧૮ શાશ્વતા - (પાઠાવલી - ૨૦ પાના નં. - ૫૮ પર જોવું.)

मिश्रयोग - दरेक गतिमां अपर्याप्तामां नियमा होय. पर्याप्तामां वैकिय के आहारक शरीर करवावाणामां होय.

દેવમાં-એ ગ્રૈવેયક અને પ અનુતરના પર્યાપ્તા ઉત્તર વૈકિય કરતા નથી. બાકીના એપ દેવ ઉ. વૈકિય કરે ત્યારે મિશ્રયોગ કરે છે.

બોલ ૧૨૪ લવણી સમુદ્રમાં રહેલા પદ અંતરદીપના મનુષ્યના અપર્યાપ્તા અને સંમૂર્ચિદ્ધમ મનુષ્ય લેવાના.

બોલ ૧૨૮ ૬૪ જતના દેવમાં ર વેદ હોય ઉપરના દેવને ૧ પુરુષવેદ હોય.

બોલ ૧૩૩ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોને નિયમા સંખ્યાતા (જધ-૩, ઉત્કૃષ્ટ-૧૩) ભવ બાકી છે. બાકીના દેવો અસંખ્યાતા ભવવાળા જ છે.

સમ્યગુદૃષ્ટિ દેવો ૮૧ છે. તેમાં સંખ્યાત ભવવાળા અનુતરના ૫
વર્જને ૮૧ - ૫ = ૭૬ દેવ લેવાના.